198

Panzerwaffe 1945

vol. I

English text

Wydawnictwo Militaria

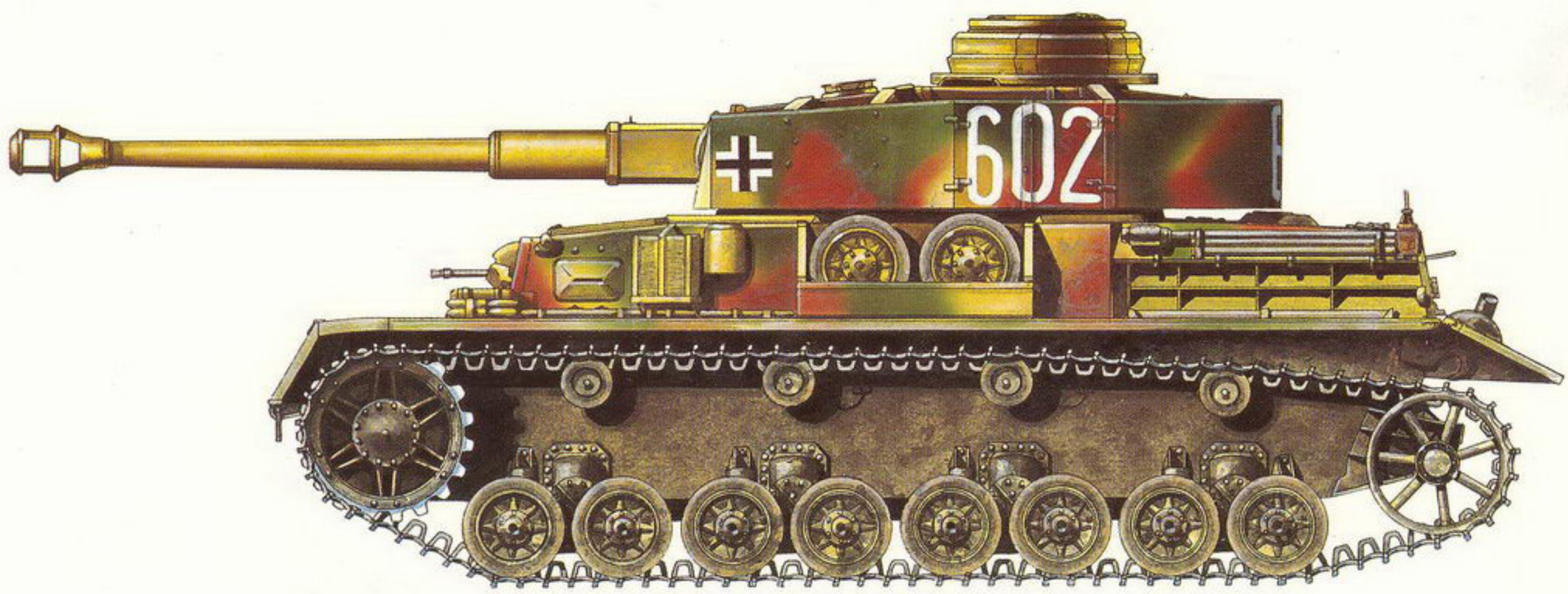

PzKpfw IV Sd Kfz 161/1 Ausf. H z nieustalonej jednostki, Dolny Śląsk, marzec 1945 roku.
PzKpfw IV Sd Kfz 161/1 Ausf. H tank from unidentified unit, Silesia, March 1945.

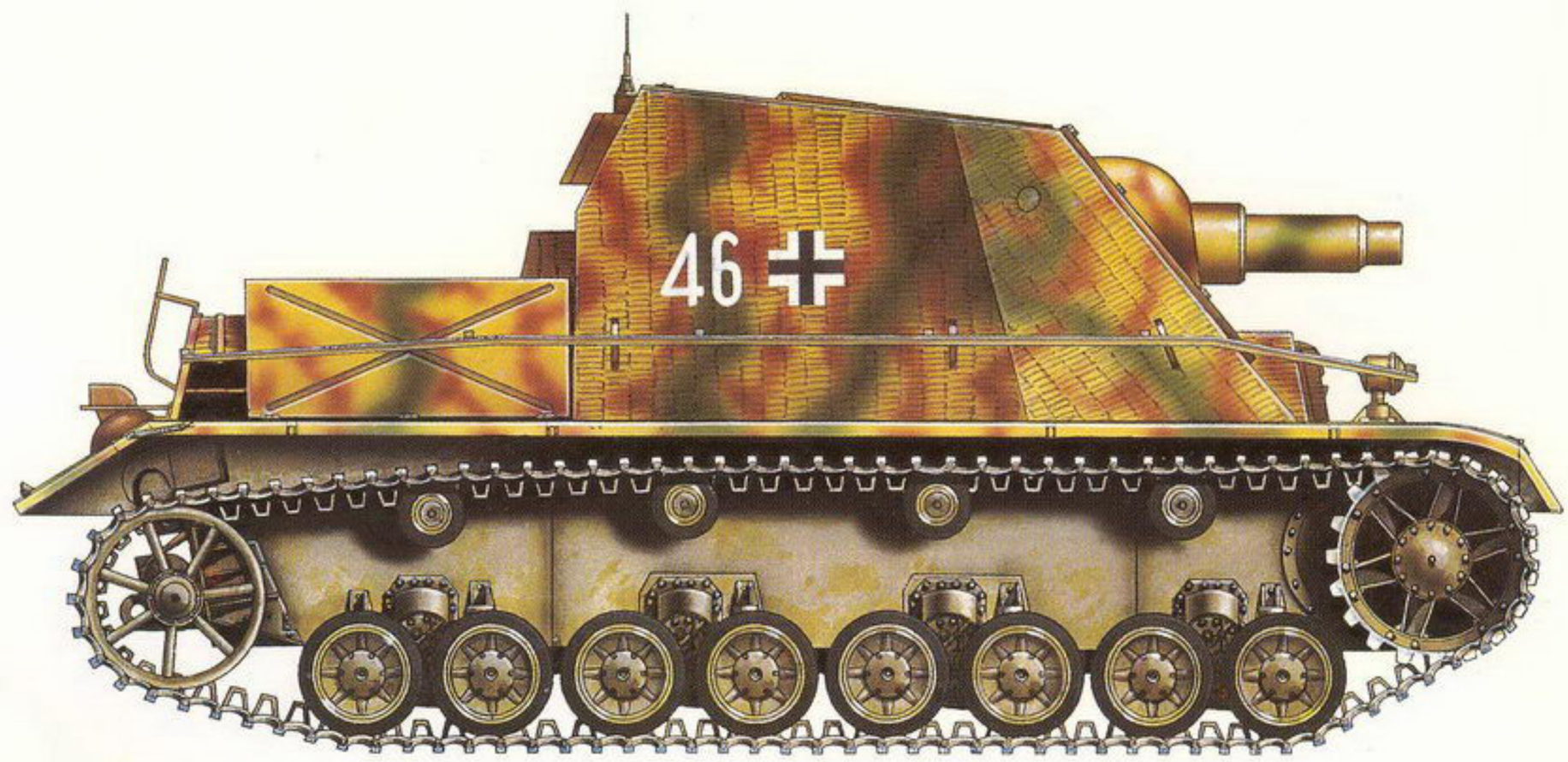

Sturmpanzer IV Sd Kfz 166 „Brummbär" prawdopodobnie z Dywizji Pancernej „Schleisen", Frankfurt nad Odrą, kwiecień 1945 roku.
Sturmpanzer IV Sd Kfz 166 "Brummbär" probably from the Panzer Division "Schleisen", Frankfurt/Oder, April 1945.

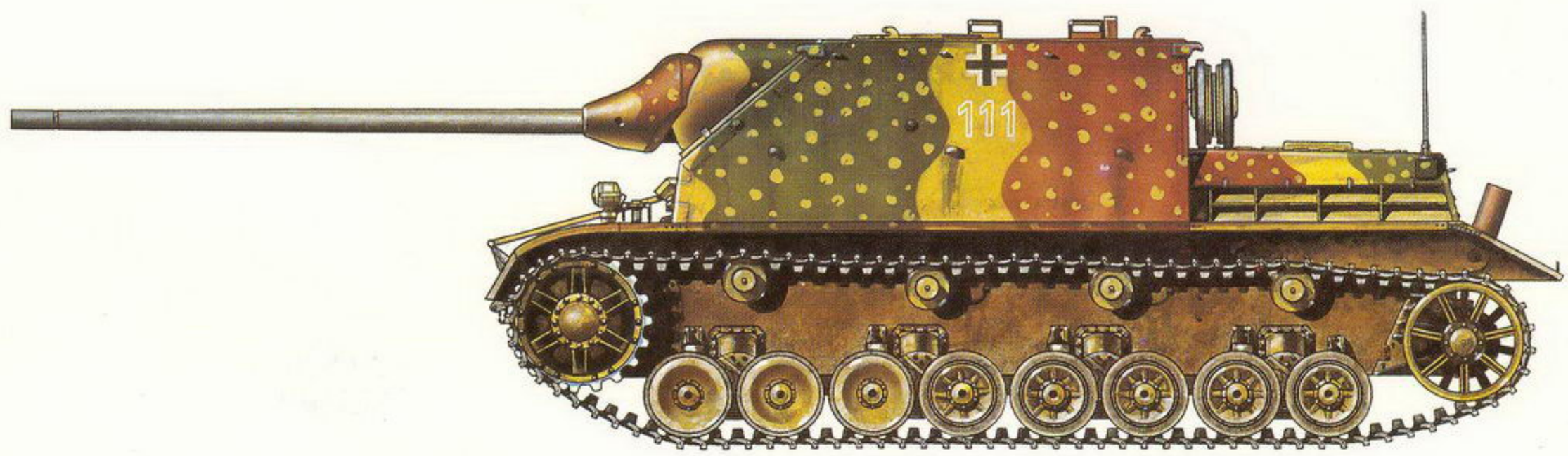

Panzer IV/70(A) z nieustalonej jednostki, Niemcy, kwiecień 1945 roku.
Panzer IV/70(A) SP gun from unidentified unit, Germany, April 1945.

Maksym Kołomyjec
Ilja Moszczanskij

Panzerwaffe 1945
vol. I

Warszawa 2004

Okładka – Arkadiusz Wróbel
Plansze barwne – Grzegorz Jackowski
Mapy – Jacek Solarz
Opracowanie redakcyjne – Artur Winiarski
Zdjęcia/Photo Credits: ASKM, Moskwa, Rosja
Muzeum Wyzwolenia Poznania, Poznań, Polska
WAF, Warszawa, Polska,

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej książki nie może być kopiowana w żadnej formie ani żadnymi metodami mechanicznymi ani elektronicznymi, łącznie z wykorzystaniem systemów przechowywania i odtwarzania informacji bez pisemnej zgody właściciela praw autorskich. Układ graficzny strony tytułowej i liternictwo prawnie zastrzeżone. Znak wydawnictwa i nazwa prawnie zastrzeżona jako znak towarowy.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechnical, including photocopying, recording or any information storage and retrieval system without written permission from copyright owner.

© Copyright by OOM Strategia KM, Moskwa, Rosja, 1999
© Copyright by Wydawnictwo „MILITARIA" ™, Warszawa 2004

All rights reserved

Wydawnictwo „MILITARIA" ™ – 00-961 Warszawa 42 skr. pocz. 106

tel 48 22 845 14 27
fax 48 22 845 14 27

e mail: militaria@supermedia.pl

actual offer/aktualna oferta **www.militaria.net.pl**

ISBN 83-7219-184-0

Czołgi PzKpfw V „Panther" Ausf. G prawdopodobnie z Dywizji Grenadierów Pancernych „Kurmark" w drodze na przyczółek koło Kostrzynia nad Odrą, 3 lutego 1945 roku. *A column of PzKpfw V "Panther" Ausf. G tanks from the Panzergrenadiere Division "Kurmark" in Küstrin/Oder bridgehead area, February 3, 1945.* **[ASKM]**

Pomimo krwawych walk w Zachodniej i Południowej Europie oraz w Prusach Wschodnich, o losie III Rzeszy mogło zadecydować tylko zajęcie centralnych Niemiec i Czech. Tutaj znajdowała się bowiem większość niemieckich zakładów zbrojeniowych, a co najważniejsze, tutaj skrywali się przed odpowiedzialnością przywódcy III Rzeszy.

Cała dwunastoletnia polityka faszystowskich Niemiec spowodowała, że nie była już możliwa żadna forma porozumienia się III Rzeszy, z którymkolwiek z państw koalicji antyhitlerowskiej, ponieważ opinia publiczna tych krajów zniszczyłaby polityczny kapitał dowolnego przywódcy, który zdecydowałby się na podpisanie separatystycznego pokoju z III Rzeszą. Niemcy należało zmusić do podpisania bezwarunkowej kapitulacji. Należało zdobyć Berlin – polityczne centrum Niemiec. Pomimo że opór niemieckich wojsk na Zachodzie, po klęsce kontrnatarcia w Ardenach, stawał się coraz słabszy, sojusznicy nie spieszyli się z zaatakowaniem Berlina, ponieważ mogło to doprowadzić do ogromnych strat ludzkich. Jednak dla Związku Sowieckiego zdobycie stolicy III Rzeszy miało nie tylko znaczenie ostatecznego symbolu zwycięstwa w wojnie, ale także, co było być może nawet ważniejsze dla przywódców ZSRS, zaznaczenia stref przyszłych wpływów Związku Sowieckiego w powojennej Europie.

Sowieckie dowództwo konsekwentnie krok po kroku dążyło do zrealizowania wytkniętego celu. Operacje: Wiślańsko-Odrzańska i Berlińska na terytorium Polski i Czechosłowacji pozwoliły Armii Czerwonej przerwać się do stolicy Niemiec, zdobyć ją szturmem i zwycięsko zakończyć wojnę. Należy zaznaczyć, że w ostatnich miesiącach wojny wojska sowieckie walczyły ze zdeterminowanym i silnym wrogiem. Tylko w lutym i marcu 1945 r. dowództwo Wehrmachtu sformowało nie mniej niż dziesięć nowych dywizji pancernych i grenadierów pancernych. Te właśnie jednostki armii niemieckiej będą nas interesowały najbardziej, ponieważ głównym tematem publikacji jest udział sił pancernych w operacjach wojennych kończących na wschodzie II wojnę światową. Większość z tych dywizji weszła w skład zgrupowania armii „Środek" i „Wisła", z którymi walczyła Armia Czerwona w bitwie o serce Niemiec.

WALKI OD WISŁY DO ODRY

Zimowa kampania 1945 roku rozpoczęła się działaniami sowieckich wojsk związanymi z wyzwoleniem zachodniej części Polski. Te cele realizował 1. Front Białoruski i 1. Front Ukraiński Armii Czerwonej. Operacja przewidywała równocześnie dwa silne uderzenia w kierunku na Poznań (Posen) i Breslau (Wrocław), aby szybko przerwać całą głębokość niemieckiej obrony, rozciąć zgrupowanie na odizolowane części i zlikwidować je.

Wyjściową rubieżą natarcia dla obydwu frontów była rzeka Wisła, a rubieżą zatrzymania wojsk sowieckich była rzeka Odra. Dlatego ta operacja w sowieckiej historiografii nazywa się Wiślańska i Odrzańska (12 grudnia–3 lutego 1945 roku) 1. Front Białoruski wykonywał główne uderzenie z przyczółka warecko-magnuszewskiego w ogólnym kierunku na Poznań. Równocześnie wykonano uderzenie z przyczółka puławskiego na Radom i Łódź. Część sił frontu działająca na prawym skrzydle nacierała na zgrupowanie przeciwnika w Warszawie. Sowieckie wojska walczyły ze Grupą Armii *„A"*, a od 26 stycznia przemianowana na Grupę Armii *„Środek"*. 1. Front Białoruski nacierał na wojska *Wehrmachtu*, którego trzon stanowiły 19. i 25. Dywizje Pancerne, wchodzące w skład XXXX. Korpusu Pancernego oraz 10. Dywizja Grenadierów Pancernych.

Pod koniec 1944 roku 25. Dywizja Pancerna faktycznie była grupą bojową. Jej siły pancerne stanowił 87. Dywizjon Niszczycieli Czołgów mający na stanie 4. i 5. baterię, w których na początku listopada było 15 czołgów **PzKpfw IV** i 17 dział samobieżnych **Panzer IV/(70)**. Możliwe, że w dywizji pozostało też kilka dział samobieżnych **„Jagdpanzer" IV** z 28 pojazdów otrzymanych w sierpniu 1944 roku. W styczniu 1945 roku 9. Pułk Pancerny nie walczył w składzie dywizji, a 146. i 147. Pułki Grenadierów Pancernych znajdowały się stanie formowania w rejonie Poznania. Czołgiści z 9. pułku przejmowali czołgi **PzKpfw V „Panther"** (36 czołgów), które razem z czterema samobieżnymi działami przeciwlotniczymi **Flakpanzer IV** zostały przekazane do 25. Dywizji Pancernej z 2104. Batalionu Pancernego 104. Brygady Pancernej.

Przed rozpoczęciem operacji Wiślańsko-Odrzańskiej 25. Dywizja Pancerna znajdowała się w drugiej linii, na wschód od Radomia, i składała się z 91. Pułku Artylerii Pancernej, 87. Pułku Piechoty, 25. Kompanii Ochrony, 87. Polowego Batalionu Zapasowego i 87. Dywizjonu Niszczycieli Czołgów.

Według danych sowieckiego wywiadu w dywizji służyło do 50% żołnierzy urodzonych w Niemczech, zaś resztę stanowili żołnierze narodowości niemieckiej (*volksdeutsche*), czyli urodzeni na terenach nie należących do Niemiec przed 1938 rokiem. Dowódcą dywizji był *Oberst* Andersch, dowódcą 146. Pułku Grenadierów Pancernych *Oberstleutnant* Turnhaupt, a dowódcą 91. Pułku Artylerii Pancernej *Oberstleutnant* Wolf.

19. Dywizja Pancerna przed rozpoczęciem operacji znajdowała się na drugiej linii obrony w rejonie Zwolenia. Dywizja składała się z 27. Pułku Pancernego, 73. i 74. Pułków Grenadierów Pancernych, 19. Pułku Artylerii Pancernej, dywizjonu przeciwpancernego, batalionu saperów, batalionu łączności, kompanii ochrony i polowego batalionu odwodowego. 27. Pułk Pancerny, 19. Dywizji Pancernej został przeformowany w sierpniu 1944 roku i składał się z dwóch batalionów pancernych o strukturze czterokompanijnej. Pierwszy batalion miał na uzbrojeniu czołgi **PzKpfw IV**, a drugi **PzKpfw V „Panther"**.

W sierpniu 1944 roku przed wysłaniem na front wschodni w 27. Pułku Pancernym znajdowało się 79 czołgów **PzKpfw V**, 81 czołgów **PzKpfw IV** i 8 samobieżnych dział przeciwlotniczych **Flakpanzer IV** kalibru 37 mm. 19. Pułk Artylerii Pancernej miał

Działo szturmowe StuG 40 Ausf. G z Pancernej Rezerwy Uderzeniowej zniszczone na terenie Cytadeli w Poznaniu, luty 1945 roku. *A wreck of destroyed StuG 40 Ausf. G assault gun from the Panzer Sturm Reserve at Citadel in Poznan (Posen) in February 1945.* **[Muzeum Wyzwolenia Poznania]**

Porzucony pojazd szturmowy Borgward B IV z 302. Panzer Abteilung (Fkl), z tyłu widoczne zniszczone tramwajowe wagony doczepne, Warszawa, początek 1945 roku. *An abandoned Borgward B IV assault vehicle from the 302nd Panzer Abteilung (Fkl) in Warsaw, early 1945. In the backgrond destroyed tram waggons.* **[ASKM]**

skład trzydywizjonowy, w każdym z nich znajdowało się prawdopodobnie do 20 dział samobieżnych.

Działania dywizji pancernych wspierała 920. Instruktorska Brygada Dział Szturmowych (*Sturmgeschütz Lehr Brigade*). Po rozpoczęciu natarcia wojsk sowieckich i zagarnięciu jeńców ustalono, że w 25. Dywizji Pancernej znajdowało się do 40 czołgów i dział samobieżnych. Żołnierz wzięty do niewoli w rejonie Dęboszyna zeznał, że w 19. Dywizji Pancernej znajduje się 60-80 czołgów średnich, a od 30 do 40 czołgów znajduje się w Radomiu w zakładzie remontowym.

Zgrupowanie pancerne 9. Armii Polowej prowadziło główne działania bojowe w strefie natarcia 1. Armii Pancernej Gwardii wprowadzonej do walki z przyczółka magnuszewskiego w dniu 17 stycznia 1945 roku. Pod koniec dnia czołowe brygady 1. Armii Pancernej Gwardii przesunęły się o 40–50 km i zbliżyły do Pilicy. W tym samym dniu rozpoczęło się sowieckie natarcie na północ od Warszawy, a 47. Armia przerwała niemiecką obronę i przystąpiła do forsowania Wisły. W następnym dniu wojska sowieckie przeprawiły się przez Pilicę po zdobytych przeprawach lub mostach pontonowych, a w powstałą wyrwę został wprowadzony 2. Korpus Kawalerii Gwardii. Wykorzystując odniesiony sukces, 1. Armia Pancerna Gwardii przesunęła się o 80 km w głąb niemieckiej obrony w rejonie Sochaczewa, a jej awangardowe oddziały wyszły na głębokie tyły obrony niemieckiej w rejonie Warszawy.

16 stycznia 1945 roku zdobyto Radom. W nocy 17 stycznia w obawie przed okrążeniem, wojska niemieckie wycofały się z Warszawy, a 19 stycznia wojska sowieckie zajęły Łódź.

W celu ustabilizowania rozsypującego się frontu dowództwo niemieckie 20 stycznia podjęło próbę zorganizowania silnej obrony na rubieży poznańskiej. W rejon natarcia 1. Armii Pancernej Gwardii została przesunięta Dywizja Grenadierów Pancernych *„Brandenburg"* razem z przydzieloną do niej brygadą dział szturmowych *„Grossdeutschland"* oraz z pułkiem 10. Dywizji Grenadierów Pancernych.

W batalionie pancernym 10. Dywizji Grenadierów Pancernych, oprócz dział samobieżnych **StuG 40**, znajdowało się 10 niszczycieli czołgów **Panzer IV/70** otrzymanych w styczniu 1945 roku. Garnizon Poznania również szykował się do obrony. Kierowca komendanta umocnionego rejonu Poznań, który 25 stycznia 1945 roku przeszedł na stronę wojsk sowieckich poinformował, że garnizon miasta Poznania składa się z jednostek 19. Dywizji Pancernej (40–50 czołgów) i 25. Dywizji Pancernej (30–35 czołgów i 78 dział szturmowych), 16–18 samobieżnych dział znajdowało się w pobliżu frontu wspierając jednostki *Waffen SS*. Według danych niemieckich w obronie uczestniczyły: 500. Samodzielny Dywizjon Dział Szturmowych oraz 8 dział samobieżych (głównie **Panzer IV/70(A)** przeznaczonych do uzupełnienia brygady dział szturmowych *„Grossdeutschland"* i włączonych w system obrony miasta. Wiadomo, że w obronie miasta brał również udział jeden ciężki czołg **„Tiger" I**, działo samobieżne **„Hetzer"** oraz jednostki pochodzące ze składu dywizji spadochronowo-pancernej *„Herman Göring"* bez czołgów z działami 88 mm na ciągnikach w ilości 1-2 pułków, które przybyły z rejonu Łodzi.

Reorganizacja obrony dała odpowiednie wyniki. Próby 2. Armii Gwardii zdobycia Bydgoszczy uderzeniem z południa nie przyniosły sukcesu. Bydgoszcz została zdobyta 23 stycznia po obejściu i w rezultacie natarcia z zachodu, 1. Armia Gwardii napotkała na zacięty opór w Poznaniu i nie potrafiła

Porzucone uszkodzone pojazdy Schlepper UE 630(f), Raupenschlepper (Ost) i wrak StuG 40, stacja kolejowa Warszawa-Zachodnia, początek 1945 roku. *Abandoned Schlepper UE 630(f), Raupenschlepper (Ost) vehicles and wreck of StuG 40 assault gun, Warsaw-West railway station, early 1945.* **[ASKM]**

zająć z marszu miasta-twierdzy, którego garnizon stanowiło ponad 60 000 ludzi.

Marszałek G. K. Żukow przekazał dowódcy 1. Armii Pancernej Gwardii rozkaz: *„Poznań zdobędą Czujkow i Kołpakczi. Wy z armią ruszajcie szybciej do przodu. Dla blokady miasta pozostawcie jednostki piechoty."* Realizując rozkaz dowódcy frontu, jednostki pancerne w nocy z 25 stycznia obeszły od południa Poznań, sforsowały Wartę i skierowały się ku Odrze. Zadanie rozbicia poznańskiego garnizonu otrzymały dwa korpusy strzeleckie 8. Armii Gwardii i 69. Armii, których podstawowe siły kontynuowały natarcie.

Po opanowaniu rubieży Bydgoszcz–Poznań 25 stycznia 1. Front Białoruski w ciągu tygodnia wykonał zadanie postawione mu przez Kwaterę Główną. Planując dalsze działania dowództwo frontu planowało do 30 stycznia wyjść na rubież Landsberg (Gorzów Wlkp.), Grodzisk Wlkp. i podciągnąć tyły, uzupełnić zapasy i 1-2 lutego 1945 roku ponowić natarcie, tak aby z marszu sforsować Odrę i rozwinąć dalej natarcie w kierunku na Berlin.

Sztab Generalny Wojsk Lądowych *Wehrmachtu* (*OKH*) podejmował w tym czasie gorączkowe wysiłki, aby wzmocnić obronę na kierunku berlińskim, planując powstrzymanie sowieckich wojsk na linii Odry. 26 stycznia Grupa Armii *„A"* została przemianowana w grupę armii *„Środek"*, którymi dowodzili kolejno generałowie F. Schültz, G. Henrici i F. Gräser. Część tych wojsk stawiała opór wojskom 1. Frontu Białoruskiego. 26 stycznia wojska pancerne 1. Frontu Białoruskiego wyszły na linię starej granicy polsko-niemieckiej. Pomimo wściekłego oporu przeciwnika 2. Armia Pancerna Gwardii w tym dniu przecięła granicę i 28 stycznia podeszła do Wału Pomorskiego. W ślad za czołgistami nacierały 61. i 5. Armie Uderzeniowe. Droga do Odry na północ od Warty była otwarta. 29 stycznia na teren niemiecki wkroczyły wojska 1. Armii Pancernej Gwardii, 8. gwardyjskiej, 69. i 33. armii przerywając Międzyrzecki Rejon Umocniony. Bardzo głośny stał się wówczas wyczyn czołgistów z 44. Brygady Pancernej Gwardii walczących w awangardzie 11. Korpusu Pancernego Gwardii 1. Armii Pancernej Gwardii.

Po wyprzedzeniu wycofujących się jednostek niemieckich, brygada zajęła Hohwalde – silnie umocniony punkt Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Z nastaniem ciemności brygada nie oczekując aż podciągną główne jednostki korpusu, śmiałym atakiem przerwała obronę przeciwnika, wyszła na jego tyły i po dwóch dniach zdobyła przyczółek w rejonie Görlitz. W rezultacie szybkiego wyjścia wojsk 1. Frontu Białoruskiego na rubież Odry i natarcia wojsk 2. Frontu

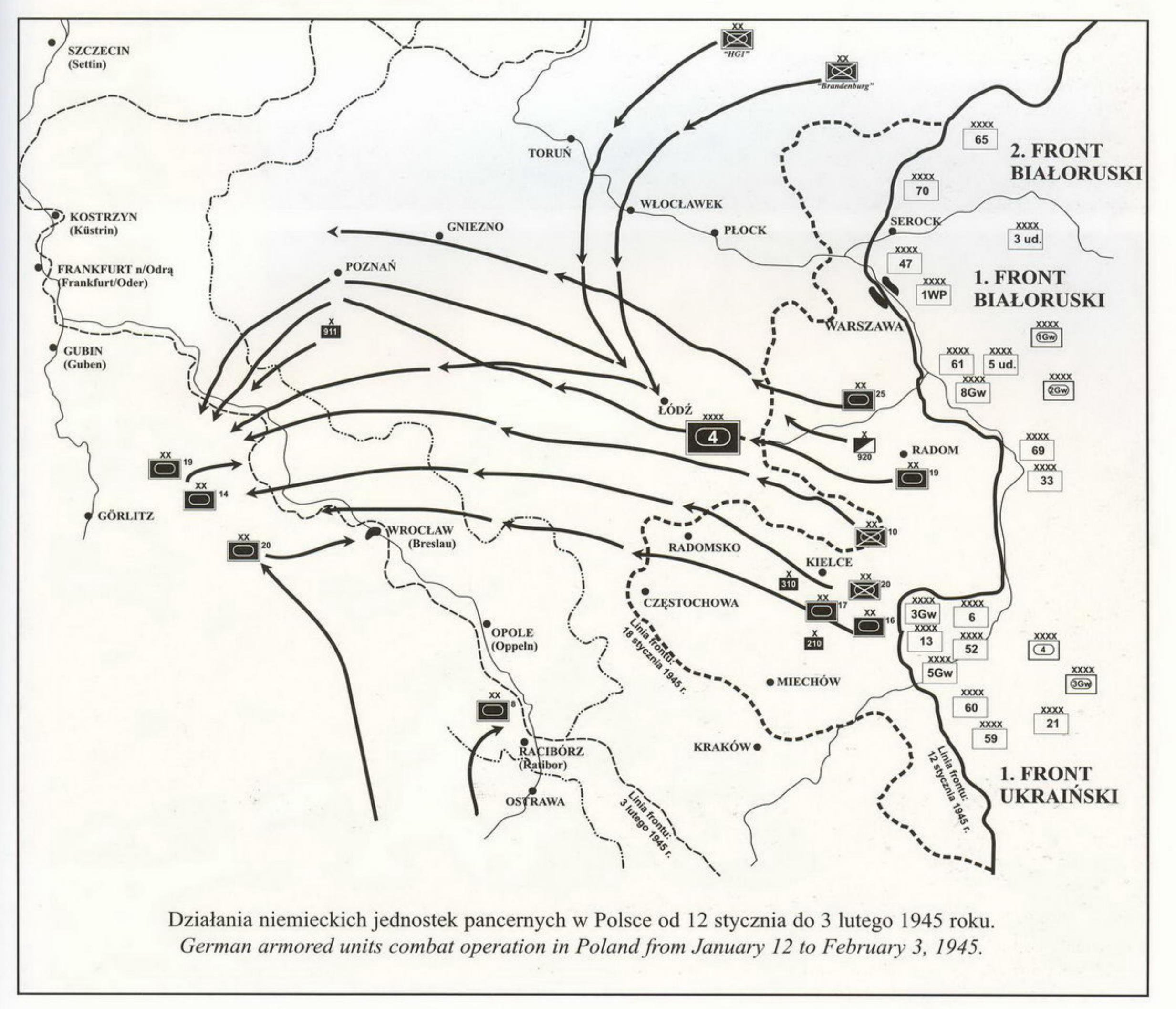

Działania niemieckich jednostek pancernych w Polsce od 12 stycznia do 3 lutego 1945 roku.
German armored units combat operation in Poland from January 12 to February 3, 1945.

Dwie fotografie niemieckich pojazdów pancernych zniszczonych w Poznaniu. U góry czołg PzKpfw V „Panther" Ausf. G z 27. Pułku Pancernego 19. Dywizji Pancernej zniszczony na ulicy Górna Wilda, powyżej dwa wozy ewakuacyjne Bergepanzer III z 500. Batalionu Zapasowego Dział Szturmowych uzbrojone w armaty 2 cm KwK 38 kalibru 20 mm. *Two photos of German vehicles destroyed in Poznan (Posen). Top. A PzKpfw V "Panther" Ausf. G tank from the 27th Panzer Regiment 19th Panzer Division destroyed on Gorna Wilda Street, above two evacuation vehicles Bergepanzer III armed with 20mm 2 cm KwK 38 guns from the 500th StuG Ersatz und Ausbidung Abteilung.* **[ASKM]**

PzKpfw V „Panther" Ausf. G z 27. Pułku Pancernego 19. Dywizji Pancernej zniszczony na ulicy Górna Wilda przy Rynku Wildeckim, Poznań, luty 1945 roku. *A PzKpfw V „Panther" Ausf. G tank from the 27th Panzer Regiment 19th Panzer Division destroyed on Górna Wilda Street near Wilda Marketin Poznan (Posen), February 1945.* **[ASKM]**

Białoruskiego na południe i Prusy Wschodnie, wytworzyła się pomiędzy nimi luka, która już 18 stycznia wynosiła aż 40 km. Do jej osłony marszałek G. K. Żukow wydzielił dwie dywizje Wojska Polskiego znajdujące się po wyzwoleniu Warszawy w drugiej linii. Luka jednak zwiększyła się i od 27 stycznia prawe skrzydło 1. Frontu Białoruskiego zabezpieczały 47. i 61. Armie nacierające w kierunku północno-zachodnim, a nie zachodnim.

Szczególnie zawzięty opór stawiali Niemcy na Wale Pomorskim na zachód od Bydgoszczy. Niemieckie czołgi i piechota bezustannie kontratakowały. 26 stycznia do walki została wprowadzona 1. Armia Wojska Polskiego, a 31 stycznia 3. Armia Uderzeniowa. Nacierając na północ wojska 47. i 61. Armii, przy współpracy z 12. Korpusem Pancernym Gwardii 2. Armii Pancernej Gwardii, 1 lutego okrążyły Schneidemüchl (Piła).

Jednostki 1. Armii Wojska Polskiego, 47. Armii i 2. Korpusu Kawalerii Gwardii zakończyły zdobywanie Wału Pomorskiego i rozpoczęły walki na zachód od niego. Do 3 lutego wojska prawego skrzydła frontu wyszły na rubież na północ od Bydgoszczy, Arnswalde (Choszczno) i walczyły na Pomorzu i na kierunku berlińskim. Na tym odcinku frontu broniło się niemieckie Grupa Armii *„Wisła"*. W centralnej części Pomorza na szczecińskim kierunku natarcia wojsk 1. Frontu Białoruskiego w lutym i marcu 1945 roku, oprócz *Waffen SS* broniła się dywizja pancerna *„Führer Grenadiere Division"* i Dywizja Pancerna *„Holstein"*, 5. Zapasowy Batalion Pancerny i 911. Brygada Artylerii Szturmowej.

Dywizja Pancerna *„Führer Grenadiere Division"*, powstała 25 stycznia 1945 roku z elitarnej brygady *Wehrmachtu* o tej samej nazwie przerzuconej z frontu zachodniego. 27 stycznia 1945 roku w dywizji znajdowało się 18 czołgów **PzKpfw V**

Działania niemieckich jednostek pancernych na Pomorzu i na Śląsku, luty 1945.
German armored units combat operation in Pomerania and Silesia, February 1945.

Porzucone uszkodzone działo szturmowe StuG 40 Ausf. G nr „20" z Pancernej Rezerwy Uderzeniowej, Poznań, luty 1945 roku. *An abandoned damaged StuG 40 Ausf. G assault gun from the Panzer Sturm Reserve in Poznan (Posen) in February 1945.* **[ASKM]**

Zniszczony transporter amunicji Munitionskraftwagen Sd Kfz 4, Cytadela w Poznaniu, luty 1945 roku. *A wreck of destroyed Munitionskraftwagen Sd Kfz 4 vehicle at Citadel in Poznan (Posen) in February 1945.* **[Muzeum Wyzwolenia Poznania]**

„Panther", 5 czołgów **PzKpfw IV**, 13 niszczycieli czołgów **Panzer IV/70(V)** i 4 samobieżne działa przeciwlotnicze **Flakpanzer IV**. Przewidywano sformowanie w tej dywizji 101. Pułku Pancernego (w Dywizji Pancernej *„Führer Begleit Division"* – 102.), jednak przystąpiono tylko do formowania 1. batalionu 101. pułku pancernego. Batalion miał się składać z dwóch kompanii czołgów **„Panther"** i dwóch kompanii **PzKpfw IV** po 14 czołgów w każdym. Praktycznie reorganizacja następowała już na froncie. W tym czasie do dywizji przybywały uzupełnienia. 15 lutego dywizje otrzymały 10 dział samobieżnych **„Jagdpanther"**, a 17 lutego – 16 czołgów **PzKpfw V „Panther"**. Sam sztab pułku pancernego *„Führer-Grenadiere Division"* został przemianowany w sztab 2. pułku Pancernego *„Führer Grenadiere Division"* (w Dywizji Pancernej *„Führer Begleit Division"* 102. pułk pancerny stał się 1. Pułkiem Pancernym *„Führer Begleit Division"*) dopiero 2 marca 1945 roku. W dniu 15 marca 1945 roku w dywizji *„Führer Grenadiere Division"* znajdowały się 34 działa samobieżne **StuG 40** (z tego 16 sprawnych), 3 czołgi **PzKpfw IV** (wszystkie niesprawne), 7 niszczycieli czołgów **Panzer IV/70** (z tego 3 sprawne), 3 przeciwlotnicze działa samobieżne (z tego 2 sprawne) i 26 czołgów **PzKpw V „Panther"** (z tego 6 sprawnych).

Od początku lutego do połowy marca 1945 roku dywizja *„Führer Grenadiere Division"* stacjonowała na Pomorzu. Dywizja Pancerna *„Holstein"* została sformowana 1 lutego 1945 roku na bazie pancernego batalionu 233. Szkolnej Dywizji Pancernej. *Panzer Division „Holstein"* otrzymała z Danii 29 czołgów **PzKpfw IV** oraz dodatkowo ze Szczecina i Lintzu jeszcze 14 czołgów **PzKpfw IV** i 3 czołgi dowódcze **PzBefWg IV** w dniu 11 lutego 1945 roku. Według etatu „1944" batalion dywizji powinien składać się z trzech kompanii

U góry. Zniszczone niemieckie samochody ciężarowe, 1945 rok. Powyżej. Porzucony ciągnik Steyr RSO/01 WH–1655344 i moździerz sGrWr 42 kalibru 120 mm, Dolny Śląsk, marzec 1945 roku. *Top. Destroyed German trucks, 1945. Above. An abandoned damaged Steyr RSO/01 tractor registred WH–1655344 and 120mm sGrWr 42 mortar, Lower Silesia in March 1945.* **[ASKM]**

Zniszczony przez lotnictwo sowieckie ciągnik Zgkw 8-ton Sd Kfz 7 WL–423261 z napisem „Immer die Selben" i armata przeciwlotnicza kalibru 88 mm z Korpusu Panc-Spadochronowego „Hermann Göring", Polska 1945 rok. *Destroyd by Soviet aircraft a Zgkw 8-ton Sd Kfz 7 tractor registred WL–423261 with inscription "Immer die Selben" and an 88mm AA gun from the Fallschirm-Panzer Korps "Hermann Göring", Poland, 1945.* **[ASKM]**

czołgów **PzKpfw IV** i plutonu niszczycieli czołgów. Nie udało się na podstawie niemieckiej dokumentacji odtworzyć ilości otrzymanych dział samobieżnych. Dywizja Pancerna *„Holstein"* walczyła na Pomorzu, broniła Kołobrzegu przed jednostkami 1. Armii WP, a następnie morzem została przerzucona do Niemiec, gdzie prowadziła działania bojowe w Grupie Armii *„Wisła"*. 15 marca 1945 roku w dywizji znajdowało się 30 czołgów **PzKpfw IV** (z tego 3 sprawne). 30 marca 1945 roku po połączeniu dywizji *„Schlesien"* i *„Holstein"* została ponownie utworzona 18. Dywizja Grenadierów Pancernych. Natomiast 5. Zapasowy Batalion Pancerny podlegał dowództwu *„Ostsee"* (*Panzer Ausbildungs Verband „Ostsee"*) i był wyposażony w czołgi **PzKpfw V „Pantera"** i działa samobieżne **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"**.

W dniu 5 kwietnia 1945 roku w 5. Zapasowym Batalionie Pancernym pozostał tylko jeden pluton czołgów w składzie 2 **„Panter"** i 2 **„Hetzerów"**.

911. Brygada Dział Szturmowychi (*Heeres Sturmgeschütz* Brigade) miała około 20 dział samobieżnych **StuG 40** i 3 niszczyciele czołgów **Panzer IV/70(V)** otrzymane 3 marca 1945 roku. W styczniu 1945 roku brygada broniła dostępu do Poznania, następnie wycofała się na Śląsk, gdzie walczyła w rejonie Löbau (Lubin). W końcu stycznia 1945 roku brygada została wycofana z frontu w celu przeformowania i uzupełnienia i została przerzucona w kierunku Stettina (Szczecin).

W marcu 1945 roku 911. Brygada Dział Szturmowych została włączonana do *„Führer Grenadiere Division"*. Obie te jednostki skapitulowały przed sowieckimi wojskami w maju 1945 roku.

Na podejściach do Berlina broniła się dywizja pancerna *„Döberitz"* (później przemianowana w Dywizję Pancerną

„Schlesien"). 21. Dywizja Pancerna i 25. Dywizja Grenadierów Pancernych. Dywizja pancerna *„Döberitz"* została sformowana 21 lutego 1945 roku. Sztab dywizji stanowił sztab 10. Brygady Pancernej. Jedyny batalion pancerny dywizji (*Panzer Abteilung „Döberitz"*) składał się z trzech kompanii po 10 czołgów **PzKpfw IV** w każdej). Pododdział ten został sformowany na bazie 303. Batalionu Pancernego. Już 22 lutego 1945 roku Dywizja Pancerna *„Döberitz"* została przemianowana w Dywizję Pancerną *„Schlesien"* (*Panzer Division „Schlesien"*).

W celu wyposażenia tego pododdziału 21 lutego 1945 roku z fabryki dostarczono 21 czołgów **PzKpfw IV** i 10 dział samobieżnych **Panzer IV/70 (V)**. Kolejnych 10 czołgów **PzKpfw IV** dotarło 2 marca 1945 roku.

Ze względu na trudności na froncie ta częściowo skompletowana jednostka została wysłana na pierwszą linię już 26 lutego 1945 roku. 28 lutego 1945 roku jednostki dywizji *Panzer Division „Schlesien"* przybyły w rejon Frankfurtu nad Odrą i zostały włączone w skład Grupy Armii *„Wisła"* 4. kompanii batalionu pancernego *„Schlesien"* otrzymała swoje czołgi **PzKpfw IV** nieco później, dlatego została przerzucona koleją na linię frontu dopiero 9 marca 1945 roku. Ta nowo sformowana dywizja znajdowała się na froncie nie dłużej niż miesiąc i nie miała większych zasług w działaniach bojowych.

Już 30 marca resztki dywizji *„Schlesien"* zostały wycofane z frontu. Razem z pododdziałami Dywizji Pancernej *„Holstein"* weszły w skład przeformowanej (po klęskach w Prusach Wschodnich) 18. Dywizji Grenadierów Pancernych.

21. Dywizja Pancerna została przerzucona z frontu ze składu Grupy Armii *„Wisła"* w rejon Eberswalde 1 lutego 1945 roku, gdzie przechodziła przeformowanie wg etatu Dywizji Pancernej wzór „1944".

5 lutego 1945 roku 22. Pułk Pancerny został zreorganizowany i miał następującą strukturę: sztab pułku w składzie kompanii sztabowej i plutonu samobieżnych dział przeciwlotniczych, mieszany batalion pancerny w składzie kompanii sztabowej, dwóch kompanii średnich czołgów **PzKpfw IV** (po 17 pojazdów w każdej) i dwóch kompanii czołgów **PzKpfw V „Panther"** (po 17 pojazdów w każdej). Jednak do kompletacji dywizji niemieckie dowództwo mogło przydzielić tylko 16 czołgów **PzKpfw IV**, które dotarły 7 lutego 1945 roku i 7 **PzKpfw V**, które dotarły 9 lutego 1945 roku.

25. Dywizja Grenadierów Pancernych na początku lutego znajdowała się w rejonie Küstrin (Kostrzyń), gdzie została uzupełniona według etatu *Panzer Grenadier Division 44*. 5. Batalion Pancerny dywizji otrzymał dodatkowo 10 czołgów **PzKpfw V „Panther"**.

W rejonie Frankfurtu i na kierunku berlińskim w lutym i marcu 1945 roku bronił się także pododdział odwodowego pułku, korpusu pancernego *„Großdeutschland"*, pułk piechoty *„Potsdam"* i batalion pancerny *„Potsdam"*. Batalion pancerny *„Potsdam"* (*Panzer Abteilung „Potsdam"*) został sformowany 24 lutego 1945 roku i składał się z trzech kompanii. Z nazwy był to batalion pancerny, lecz został wyposażony w działa szturmowe **StuG 40**. W okresie marca 1945 roku dywizja znajdował się w odwodzie operacyjnym w rejonie dowództwa *Wehrmachtu*.

7 kwietnia 1945 roku została wysłana na Front Zachodni, w celu uzupełnienia dywizji *„Clausewitz"* improwizowana jednostka ze składu batalionu *„Potsdam"*. Pomimo tego, że dywizja *„Clausewitz"* walczyła na Froncie Zachodnim jej skład i struktura była identyczna z dywizjami pancernymi, którym nadano własne nazwy, walczącymi na froncie sowiecko-

Porzucone samobieżne działo przeciwlotnicze 3,7 cm Flak 36 na samochodzie Sd Kfz 2 Opel „Maultier", z tyłu samochód Mercedes-Benz 3000S, front wschodni, 1945 rok. *Abandoned SP AA gun 3.7cm Flak 36 on Sd Kfz 2 Opel "Maultier" tracked truck chassis and Mercedes-Benz 3000S, Eastern Front, 1945.* **[ASKM]**

U góry. Zniszczone działo samobieżne „Hummel", front wschodni, wiosna 1945 roku. Powyżej. Porzucone działa szturmowe StuG 40 Ausf. G, front wschodni, 1945 rok. *Top. A destroyed "Hummel" SP gun, Eastern Front, Spring 1945. Above. Three abandoned damaged StuG 40 Ausf. G assault gun, Eastern Front, 1945.* **[ASKM]**

Sowiecka składnica zdobycznych samochodów osobowych, Śląsk, luty 1945 roku. *The Soviet depot of captured passenger cars, Silesia, February 1945.* **[ASKM]**

Zniszczone samobieżne działo przeciwlotnicze Sd Kfz 7/1 z nieustalonej jednostki, Śląsk, luty 1945 rok. *A destroyed Sd Kfz 7/1 SP AA gun of unidentified unit, Silesia, February 1945.* **[ASKM]**

niemieckim. Dywizja Pancerna *„Clausewitz"* została sformowana w oparciu o rozkaz z 4 kwietnia 1945 roku z jednostki szkolnej korpusu pancernego *„Großdeutschland"*.

6 kwietnia 1945 roku dywizja miała już nieco inną strukturę: sztab dywizji i kompania ochrony z dywizji *„Holstein"* szkolny pododdział batalionu pancernego *„Feldhernhalle"* oraz różne pododdziały ze składu 106. Brygady Pancernej. 7 kwietnia 1945 roku w skład dywizji wszedł dywizjon niszczycieli czołgów *„Großdeutschland"* z dwóch baterii i jedna kompania z batalionu pancernego *„Potsdam"* w składzie 31 dział szturmowych **StuG 40**. Działa te dotarły do dywizji 13 kwietnia 1945 roku, 10 czołgów **PzKpfw V „Panther"** i 5 dział samobieżnych **„Jagdpanther"** – 14 kwietnia i 10 **Panzer IV/70(V)** – 15 kwietnia 1945 roku. 13 kwietnia 1945 roku w skład dywizji została włączona Grupa Bojowa *„Putlos"* (*Kampfgruppe „Putlos"*). 17 kwietnia 1945 roku zgrupowanie zostało przeformowane w batalion *„Putlos"* składający się ze sztabu z dwoma czołgami **PzKpfw V**, 1. kompanii z dwoma czołgami **PzKpfw VI Ausf. E „Tiger"** i 10 czołgami **PzKpfw V „Panther"**, 2. kompanii w składzie 7 czołgów **PzKpfw IV**, jednego **Jagdpanzera IV**, jednego działa szturmowego **StuG 40** i czterech **Panzer IV/70(V)**. Batalion *„Putlos"* został wycofany na front zachodni w rejon Uelzen w dniach 17-18 kwietnia 1945 roku.

15 kwietnia zostały wysłane w rejon działań bojowych 2106. Batalionu Pancernego 106. Brygady Pancernej 10 czołgów **PzKpfw V „Panther"** i działa samobieżne **„Jagdpanther"**. Wzięły one udział w walkach w rejonie Lüneburga 16 kwietnia 1945 roku. Do zakończenia wojny dywizja *„Clausewitz"* walczyła na Froncie Zachodnim odpierając ataki wojsk angielsko-amerykańskich. Stąd można wysunąć wniosek, że pododdziały korpusów pancernych

„Großdeutschland" i *„Feldhernhalle"* walczyły w składzie różnych jednostek równocześnie na Frontach Zachodnim i Wschodnim.

Na tyłach Grupy Armii *„Wisła"* w rejonie Neusterlitz w kwietniu 1945 roku przechodziła przeformowanie po rozbiciu jej na Pomorzu Gdańskim 7. Dywizja Pancerna. 19 kwietnia 1945 roku grupa bojowa 7. Dywizji Pancernej miała w swoim składzie tylko jeden mieszany batalion z 25. Pułku Pancernego w składzie 10 czołgów **PzKpfw V „Panther"** i 13 **PzKpfw IV**. O losach tej jednostki w ostatnich dniach wojny autorzy nie znaleźli żadnych informacji. Nie jest również nic wiadomo na temat walk w rejonie Szczecina 201. Brygady Dział Szturmowych (*Sturmgeschütz Brigade* 201) i 1269. Samodzielnego Dywizjonu Niszczycieli Czołgów (została uzbrojona w działa samobieżne **„Hetzer"**), która zapewniała wsparcie ogniowe 33. Dywizji Grenadierów *der Waffen SS*.

W okresie lutego-marca 1945 roku dowództwo niemieckie podejmowało rozpaczliwe próby okrążenia i zlikwidowania sowieckich wojsk, które zbliżały się do Odry. Wstępny plan przewidywał wyprowadzenie dwóch przeciuderzeń z rejonów Guben (Gubin), Glogau (Głogów) z jednej strony i Arnswalde (Choszczno) z drugiej, odcięcie nacierających wojsk sowieckich i likwidację zgrupowania. Jednak do wykonania planowanetgo uderzenia Niemcy mieli zbyt szczupłe siły. Po wzmocnieniu frontu na całej jego długości, sił mogło wystarczyć tylko do flankowego uderzenia z wąsko ograniczonym celem z rejonu Answalde na Landsberg (Gorzów Wielkopolski). To uderzenie w najlepszym przypadku mogło tylko dać możliwość wejścia na tyły wojsk sowieckich znajdujących się nad Odrą w rejonie na północ od Küstrin (Kostrzyń). Po pokonaniu wielkich trudności z dozbrojeniem nacierających wojsk Guderiana, który rozumiał, że z każdym straconym dniem maleją szanse na sukces, do 15 lutego podstawowa masa wyznaczonych jednostek została przygotowana do natarcia.

Dowództwa tej operacji podjął się gen. płk. Raus ze sztabu 3. Armii Pancernej przerzuconej z Prus Wschodnich.

Porzucone działo przeciwlotnicze 8,8 cm Flak 36/37 kalibru 88 mm, Niemcy, kwiecień 1945 roku. Widoczny kamuflaż osłony armaty. *An abandoned 8.8cm Flak 36/37 88mm AA gun, Germany, April 1945. Note camouflaged gun shield.* **[ASKM]**

Uszkodzony niemiecki czołg PzKpfw IV Ausf. H, po prawej ciągnik ewakuacyjny Zgkw 18-ton Sd Kfz 9, Śląsk, luty 1945 rok. *An abandoned PzKpfw IV tank of unidentified unit and a Zgkw 18-ton Sd Kfz 9 tractor, Silesia, February 1945.* **[ASKM]**

Niemieckim wojskom udało się odprzeć silne ataki wojsk sowieckich na rubieży Piritz (Pyrzyce), Arnswalde i utrzymać teren niezbędny do koncentracji swoich wojsk na północny-wschód od Neu Stettin (Szczecinek). Aby wykorzystać ewentualny sukces powstały w wyniku niespodziewanego ataku Guderian uzyskał od Hitlera zgodę na oddelegowanie ze sztabu Himmlera gen. Wencka, który gwarantował najbardziej celowe dowodzenie wojskami bezpośrednio na miejscu.

16 lutego grupa uderzeniowa składająca się z czterech osłabionych dywizji *Waffen SS*: 10. Dywizji Pancernej *„Fründsberg"*, 4. Policyjnej Dywizji Grenadierów Pancernych , 11. Dywizji Grenadierów Pancernych *„Nordland"* oraz grupy bojowej składającej się z 28. Ochotniczej Dywizji Grenadierów *der Waffen SS „Wallonien"* przy wsparciu dywizji pancernych *Wehrmachtu „Holstein"* i *„Führer Grenadiere Division"*, 901. Brygady Dział Szturmowych wykonał kontrnatarcie w kierunku południowo-zachodnim na północną flankę 1. Frontu Białoruskiego.

W pierwszych godzinach bitwy niemieckie wojska zdobyły Arnswalde, odblokowali otoczony tam garnizon i przesunęły się o kilka kilometrów w głąb sowieckiej obrony. Dowództwo sowieckiej armii dokonało przegrupowania wojsk w wyniku czego wzrósł opór na tym odcinku, w wyniku czego flanka 3. niemieckiej armii pancernej została zmuszona wycofać się na rubież Greifenhagen (Myśliborz), Arnswalde. Po kilku dniach natarcie niemieckich wojsk zostało przerwane. Równocześnie z walkami na Pomorzu wojska lewego skrzydła 1. Frontu Białoruskiego nacierające na kierunku berlińskim walczyły o rozszerzenie i utrzymanie przyczółków na lewym brzegu Odry i likwidację okrążonego w Küstrin (Kostrzyń) garnizonu niemieckiego. Niemieckie dowództwo próbowało za każdą cenę odblokować niemiecki garnizon w mieście-twierdzy Küstrin (Kostrzyń) i odrzucić sowieckie wojska z przyczółków na lewym brzegu Odry. W połowie marca dowództwo niemieckie podjęło próbę ostatniego przeciwnatarcia na froncie sowiecko-niemieckim, aby polepszyć sytuację pod Küstrin (Kostrzyń). Mianowany na miejsce Himmlera nowy dowódca Grupy Armii *„Wisła"* Gotthard Heinrici 15 marca otrzymał polecenie przygotowania przeciwnatarcia z rejonu Frankfurtu, aby najpierw zlikwidować rosyjskie umocnienia przed mostami w Kostrzyniu, poczym nawiązać bezpośredni kontakt z garnizonem w Küstrin (Kostrzyń).

22 marca pięć niemieckich dywizji, m.in. dywizja pancerna *„Schlesien"*, resztki 21. Dywizji Pancernej i 25. Dywizji Grenadierów Pancernych pod zwierzchnictwem dowódcy 9. armii gen. Bussego rozpoczęły natarcie. Jednak pomimo rozpaczliwych wysiłków wielokrotne ataki nie powiodły się. Już pod koniec pierwszego dnia inicjatywę przejęły wojska sowieckie. 23 marca jednostki 5. Armii Uderzeniowej i 8. Armii Gwardii 1. Frontu Białoruskiego wykonały uderzenie na wojska niemieckie w rejonie Küstrin (Kostrzyń) i do końca miesiąca zdobyły miasto. W rezultacie dwa małe przyczółki na lewym brzegu Odry udało się połączyć w jeden, mający już znaczenie operacyjne. Niepowodzenia przeciwnatarć wojsk niemieckich na Pomorzu Zachodnim i pod Kostrzyniem były jedną z przyczyn dymisji generała Guderiana. Na szefa sztabu generalnego został mianowany generał Krebs.

Po zlikwidowaniu pomorskiego zgrupowania wojsk niemieckich oraz po uchwyceniu silnego przyczółka na lewym brzegu Odry, wojska sowieckie znalazły się w dogodnym położeniu, by wyprowadzić decydujące natarcie w kierunku Berlina.

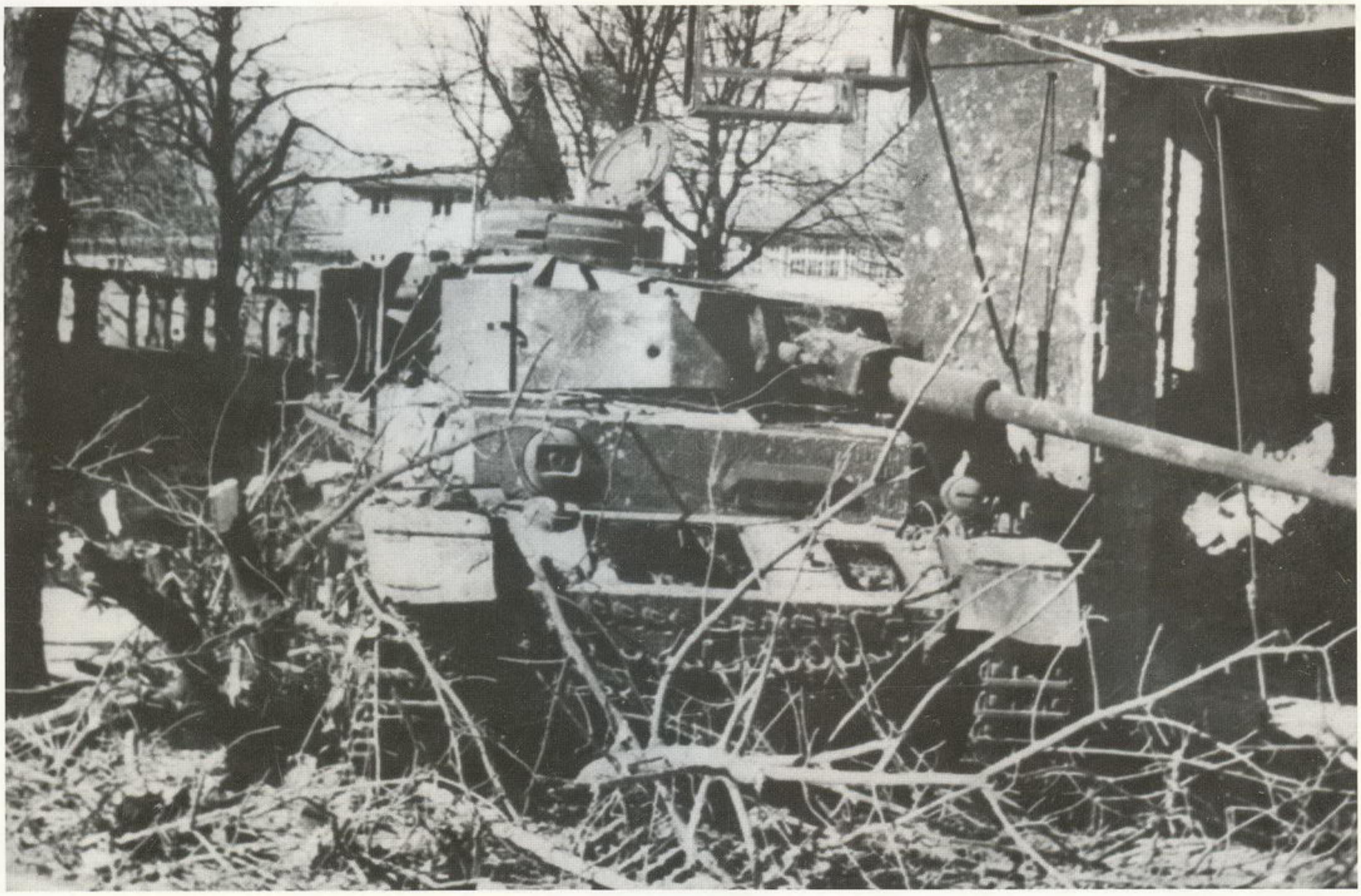

Zniszczony czołg PzKpfw IV Ausf. J prawdopodobnie z Dywizji Pancernej „Holstein", Kołobrzeg, marzec 1945 roku. *A destroyed PzKpfw IV Ausf. J tank probably of the Panzer Division "Holstein", Kolobrzeg (Kolberg), March, 1945.* **[WAF]**

Porzucony uszkodzony czołg PzKpfw V Ausf. G Fgst 121030 z Dywizji Grenadierów Pancernych „Kurmark", Niemcy, marzec 1945 roku. *Abandoned damaged PzKpfw V Ausf. G "Panther" tank Fgst 121030 from the Panzer Grenadiere Division "Kurmark", Germany, March 1945.* **[ASKM]**

NA ŚRODKOWYM ODCINKU FRONTU

W ciągu zimy i wiosny 1945 roku na środkowym odcinku sowiecko-niemieckiego frontu przeprowadzono szereg operacji, w wyniku których Armia Czerwona zajęła tereny Dolnego i Górnego Śląska, Moraw, Saksonii i Czech. Tych rejonów Polski, i południowo-wschodnich Niemiec broniło Grupa Armii *„Środek"*. Z nimi walczyły sowieckie wojska 1. i 4., a w niektórych przypadkach również 2. Frontu Ukraińskiego.

12 stycznia o 5.00 rano awangardowe bataliony strzeleckie 1. Frontu Ukraińskiego, po 15-minutowym przygotowaniu ogniowym nieoczekiwanie zaatakowały niemieckie wojska. Zlikwidowały siły przesłaniające i zdobyły pierwszą a czasami i drugą linię okopów. Sowieci napotkali jednak na twardy opór i bataliony sowieckie przeszły do obrony na zdobytym terenie. Wykonały one jednak swoje zadania: zlikwidowały główne punkty oporu i pozycje artylerii przeciwnika, co pozwoliło wprowadzić odpowiednie poprawki do planu przygotowania artyleryjskiego. O godz. 10.00 na wojska niemieckie i ich umocnienia otworzyło ogień tysiące dział i moździerzy. Ogień trwał około dwóch godzin. Ze względu na warunki pogodowe nie udało się wykorzystać lotnictwa.

Ciężar zniszczenia niemieckiej obrony wzięła na siebie sowiecka artyleria i wypełniła to zadanie. Artyleryjskie przygotowanie ataku głównych sił frontu charakteryzowało się wysoką efektywnością. Niemcy ponieśli duże straty. Naruszono system dowodzenia wojskami. Wzięty do niewoli dowódca pułku z 304. Dywizji Piechoty powiedział: *„Byłem porażony tym, że Rosjanie dokładnie znali położenie naszych sztabów, punktów dowodzenia i punktów obserwacji. Mój pułk był całkowicie sparaliżowany"*. Sowieckie jednostki zgrupowania uderzeniowego frontu, wspierane podwójnym wałem ogniowym zdobyły dwie pozycje głównej linii obrony. Jednak dalsze natarcie zostało powstrzymane. Niemcy rozpaczliwie się bronili. Aby szybciej zakończyć operację przerwania niemieckiej obrony, do walki wprowadzono 4. i 3. Armie Pancerne Gwardii i 25., 31. i 4. Korpusy Pancerne Gwardii. Armie i korpusy pancerne mające na stanie ponad dwa tysiące czołgów i dział samobieżnych zwielokrotniły siłę uderzenia. Po złamaniu oporu przeciwnika wojska frontu przerwały obronę na odcinku 35 km i z marszu przesunęły się o 15–20 km. Na odcinku natarcia 1. Frontu Ukraińskiego przeciwko wojskom sowieckim walczyły Grupa Armii *„A"* (od 26 stycznia 1945 roku Grupa Armii *„Środek"*): 4. Armia Pancerna, 17. Armia i Grupa *„Heinrici"* (1. Armia Pancerna). Wojska pancerne *Wehrmachtu* w strefie działań 1. Frontu Ukraińskiego składały się z 16. i 17. Dywizji Pancernych, 210., 310. i 322. Brygad Dział Szturmowych (210. i 322. brygada walczyły na froncie tylko do 31 stycznia 1945 roku), 10. i 20. Dywizji Grenadierów Pancernych (niektóre pododdziały 10. Dywizji Grenadierów Pancernych walczyły również w strefie natarcia 1. Frontu Białoruskiego oraz 424. Samodzielnego Batalionu Czołgów Ciężkich (*schwere Heeres Panzer Abteilung* 424), 44. Samodzielnego Batalionu Pancernego, który miał na stanie 46 czołgów **PzKpfw IV**, które otrzymał z 233. Zapasowej Dywizji Pancernej w Danii dla nowo formowanej dywizji *„Holstein"*.

Przed rozpoczęciem operacji w strefie sześciu armii sowieckich wojsk zostało skoncentrowane główne zgrupowanie czołgów i dział pancernych: 16. Dywizja Pancerna, wszystkie brygady dział szturmowych i 44. Samodzielny Batalion Pancerny, 20. Dywizja Grenadierów Pancernych znajdowała się w strefie dzaiałania 3. Armii Gwardii, 17. Dywizja Pancerna – 5. Armii Gwardii, 10. Dywizja Grenadierów Pancernych pozostawała w odwodzie. Po rozpoczęciu aktywnych działań bojowych rozmieszczenie dywizji stale zmieniało się. Niemieckie dowództwo które, starało się nie dopuścić do przemieszczenia się wojsk sowieckich podjęło kontrnatarcie siłami XXIV. Korpusu Pancernego z rejonu Chmielnika. 13 stycznia rozpoczęła się zażarta bitwa spotkaniowa.

W ciężkich walkach wojska 4. Armii Pancernej i 13. Armii rozgromiły niemieckie dywizje i pod koniec dnia odrzuciły ich w rejon Kielc. Nacierające w centrum uderzeniowego zgrupowania frontu 3. Armia Gwardii i 52. Armia złamały opór niemiecki w rejonie Chmielnika i zaczęły pościg wzdłuż Nidy.

W wyniku dwutygodniowych walk wojska frontu przerwały taktyczną strefę obrony wojsk niemieckich i rozbiły jego najbliższe odwody operacyjne. Sowieckie wojska wdarły się na głębokość 25–40 km i rozszerzyły wyrwę w linii obrony do 60 km. Rano 14 stycznia główne siły zgrupowania szturmowego 1. Frontu Ukraińskiego rozpoczęły pościg za przeciwnikiem. Wykonując szybki marsz do przodu, 4. Armia Gwardii sforsowała Nidę i 15 stycznia doszła do Pilicy. Awangardowe oddziały zdobyły przyczółki na jej lewym brzegu. W ślad za nimi nacierały ogólnowojskowe armie frontu. W miarę rozwoju natarcia, pomiędzy 5. Armią Gwardii a 60. powstała przerwa, w którą dowodzący frontem wprowadził 59. Armię podporządkowując jej 4. Korpus Pancerny Gwardii. Pod koniec 15 stycznia wojska 5. Armii Gwardiidoszły do rzeki Pilica, a 59. i 60. do trzeciej strefy obrony na północno-wschód od Krakowa. W walkach z nacierającą Armią Czerwoną uczestniczył 424. Bamodzielny Batalion Czołgów Ciężkich. 12 stycznia 1945 roku 424. batalion podjął walkę z niewielką grupą sowieckich czołgów. Według danych niemieckich w czasie jednej walki 1. kompania zniszczyła 20 czołgów sowieckich, bez strat własnych. Załoga porucznika Oberbacha trafiła12 czołgów **T–34/85** i działo samobieżne **SU–85**. Jednak czołgi **IS–2** w czasie kilku dni zniszczył większość czołgów batalionu. Pozostałe czołgi Niemcy porzucili ze względu na brak paliwa. Jeden z tych czołgów do dzisiaj jest eksponowany w Kubince pod Moskwą.

Po upływie kilku dni 424. batalion utracił swój sprzęt i z jednym czołgiem został wycofany do Niemiec. Później z ocalałego stanu osobowego w Paderbornie została sformowana 2. kompania 512. Dywizjonu Ciężkich Niszczycieli Czołgów.

Głęboki rajd 1. Frontu Ukraińskiego i rozpoczynające się natarcie 1. Frontu Białoruskiego zmusiły Niemców do obrony na linii Wisły pomiędzy przyczółkami puławskim a sandomierskim. Dowodzący niemiecką 4. Armią Pancerną generał F. Gräser wydał rozkaz wycofania się XXXXII. Korpusu w rejon Skarżysko-Kamiennej. Zabezpieczając jego odejście Niemcy wzmocnili obronę w rejonie Kielc. Odrzucone tutaj resztki rozbitych pododdziałów XXIV. Korpusu Pancernego i dwóch dywizji piechoty oraz wycofane z rubieży Wisły dwie dywizje piechoty wzmocniły obronę miasta.

Nadając duże znaczenie obronie Kielc Hitler rozkazał przerzucić z Prus Wschodnich Korpus Pancerny *„Großdeutschland"*, który nie zdążył tam dotrzeć.

15 stycznia jednostki 3. Armii Gwardii, 13. Armii i 4. Armii Pancernej w zażartych walkach rozgromiły zgrupowanie wrogich wojsk w rejonie Kielc i wyzwoliły ten duży prze-

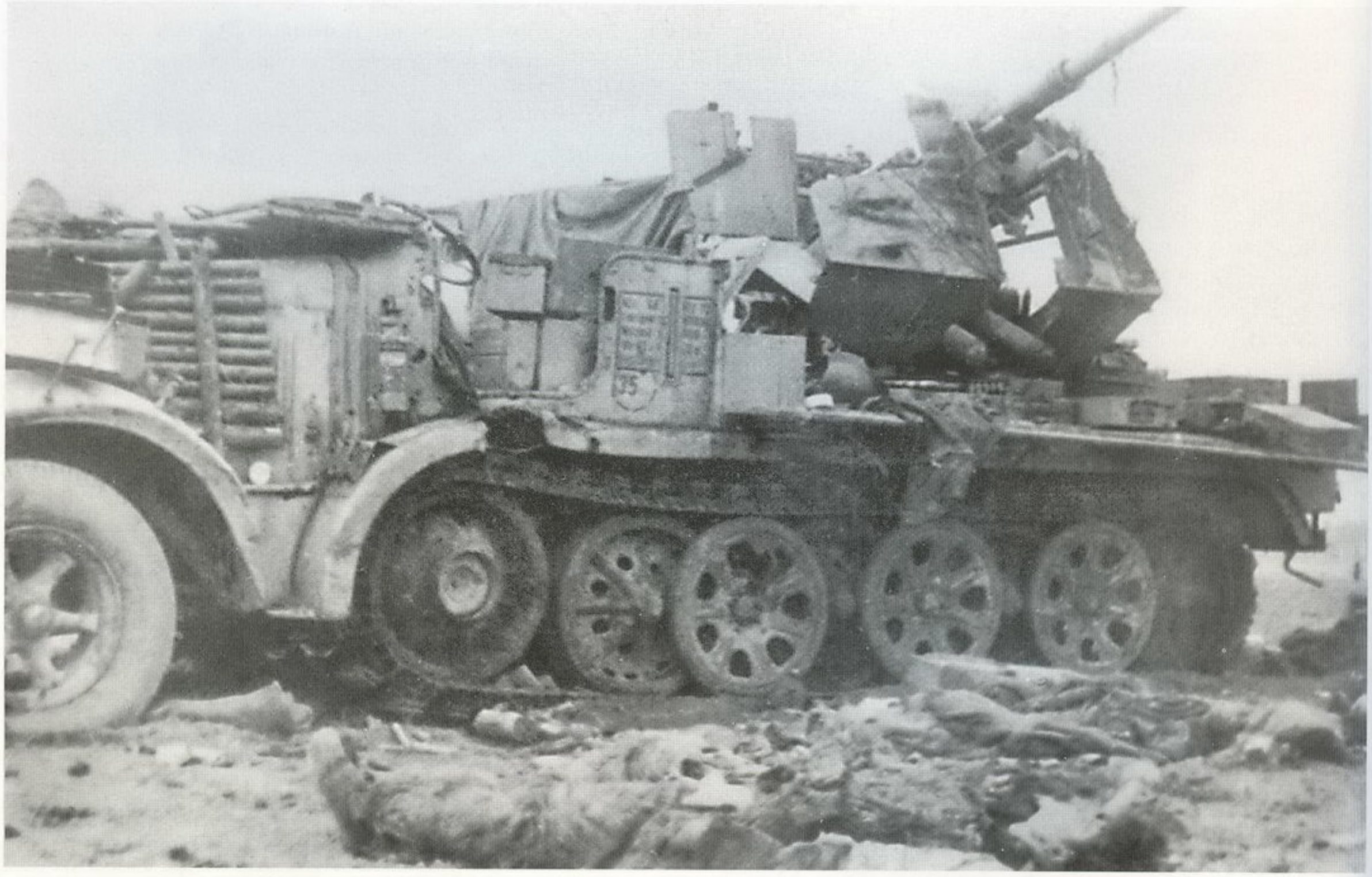

Porzucone samobieżne działo przeciwlotnicze 3,7 cm Flak 36 auf Fgst Zgkw 8ton Sd Kfz 7/2, Polska, styczeń 1945 roku. *An abandoned 3.7 cm Flak 36 auf Fgst Zgkw 8ton Sd Kfz 7/2 SP AA gun, Poland, January 1945.* **[ASKM]**

Zdobyte niemieckie działa różnych typów (m.in. Flak 36/37, Pak 40 Flak 38), Polska, styczeń 1945 roku. *Captured German various types guns (Flak 36/37, Flak 38 AA guns, Pak 40 AT gun), Poland, January 1945.* **[ASKM]**

mysłowy i administracyjny ośrodek miejski w Polsce. Tym samym osłoniły prawą flankę zgrupowania uderzeniowego frontu. Równocześnie z walkami pod Kielcami wojska 6. armii sowieckiej ścigały Niemców wycofujących się z występu na północ od Sandomierza. Przechodząc do natarcia o 16.00 Sowieci zajęli Ostrowiec Świętokrzyski i Opatów. Razem z 25. Korpusem Pancernym przemieszczała się 3. Armia Gwardii. W obawie przed okrążeniem Niemcy wycofywali się porzucając sprzęt i uzbrojenie. Wkrótce odwrót przekształcił się w paniczną ucieczkę. Następnego dnia armie 1. Frontu Ukraińskiego ścigały Niemców na całym 250-kilometrowym froncie. Dowództwo *Wehrmachtu* starało się wycofywać resztki swoich wojsk za Pilicę na uprzednio przygotowane rubieże obronne, lecz szybkie natarcie frontu uniemożliwiło zrealizowanie tego planu.

Razem z 4. Armia Pancerną 13. Armia pokonała w ciągu dwóch dni 40 km i rano 17 stycznia sforsowała Pilicę. Duże sukcesy odnotowały też 52. i 5. Armie Gwardii. Wykorzystując sukcesy 3. Armii Pancernej Gwardii, pokonując po 20–30 km dziennie sforsowały Pilicę, Wartę i zajęły Radomsko i Częstochowę.

3. Armia Gwardii i 6. Armia ścigając XXXXII. Korpus Armijny niemiecki korpus 17 stycznia podeszły do Skarżyska-Kamiennej, następnego dnia zajęły miasto i połączyły się z wojskami 1. Frontu Białoruskiego. Uwzględniając możliwość wyjścia przeciwnika z występu ostrowieckiego nad rzekę Pilicę marszałek Koniew rozkazał dowódcy 4. Armii Pancernej jednym korpusem zająć Końskie i odciąć wrogowi możliwość wycofania się. Do 4.00 18 stycznia rozkaz został wykonany.

Sowieci rozgromili sztab niemieckiego korpusu. Czołgiści wzięli do niewoli jego oficerów, również szefa sztabu, a polscy partyzanci przy współpracy z wojskami sowieckimi wzięli do niewoli dowódcę korpusu gen. G. Reknagela. Całkowicie została rozbita 10. Dywizja Grenadierów Pancernych. Wzięto do niewoli wielu żołnierzy i oficerów oraz sztab dywizji z jego szefem, który w czasie przesłuchania oświadczył, że plany dowództwa sowieckiego były dobrze przemyślane i wspaniale zrealizowane.

Ciężkie walki toczyły się również na kierunku krakowskim. Niemieckie dowództwo podejmowało wszelkie środki dla zorganizowania obrony na dostępach do Krakowa, który osłaniał drogę na Śląsk, będący ważnym ośrodkiem przemysłowym. 59. i 60. Armie odpierając kontrnatarcia Niemców rano 17 stycznia weszły na przedmieścia Krakowa. Jeszcze 15 stycznia na południe od Jasła przeszły do natarcia wojska 4. Frontu Ukraińskiego. Niemcy stawiali silny opór, lecz jednostki 38. Armii przerwały ich obronę i zaczęli okrążać prawą flankę armii generała F. Schülza. Pod uderzeniami dwóch frontów, obawiając się okrążenia przeciwnik był zmuszony wycofać się. W pogoni za niemieckimi wojskami sowiecka 38. Armia 17 stycznia zbliżyła się do Nowego Sącza.

18 stycznia wojska zgrupowania szturmowego 1. Frontu Ukraińskiegokontynuowały pościg przeciwnika. Marszałek I. S. Koniew rozkazał, aby podjąć działania uniemożliwiające niemieckim wojskom umocnienie się na byłej granicy niemiecko-polskiej z późniejszym forsowaniem Odry na północno-zachód od Wrocławia. Pod koniec 19 stycznia

Porzucone działo samobieżne StuH 42 z 310. Brygady Dział Szturmowych, widoczna też sowiecka ciężarówka typu Studebacker, Śląsk, luty 1945 roku. *An abandoned StuH 42 assault gun from the 310th StuG Brigade, Silesia, February 1945. In the background is a Soviet Studebacker truck.* **[ASKM]**

czołowe jednostki 3. Armii Pancernej Gwardii i 52. Armii przecięły niemiecką granicę. Niemieckie dowództwo dążyło, aby wszelkimi siłami i środkami jak najdłużej utrzymać Śląsk, którego rozwinięte ośrodki przemysłowe oraz kopalnie miały duże znaczenie dla gospodarki niemieckiej. Na obszarze Śląska zostało skoncentrowanych. Tutaj było skoncentrowane do 12 dywizji piechoty i pancernych. Na przedpolach Śląskiego Okręgu Przemysłowego rozpoczęły się zaciekłe walki. Posuwanie się armii lewego skrzydła 1. Frontu Ukraińskiego zostało zahamowane. Dowódca frontu postanowił uderzyć na tyły śląskiego zgrupowania, 3. Armią Pancerna Gwardii, aby złamać jego opór.

W nocy z 20 na 21 stycznia, 3. Armia Pancerna Gwardii została skierowana na południe w kierunku na Opole, aby przy współpracy z 5. Armią Gwardii zlikwidować zgrupowanie niemieckie pomiędzy Odrą a Częstochową i umożliwić wyjście sowieckich wojsk na lewy brzeg Odry. Atakując wzdłuż prawnego brzegu 3. Armia Pancerna Gwardii 23 stycznia zajęła Opole. Pojawienie się czołgów sowieckich na głębokich tyłach przeciwnika oszołomiło Niemców, którzy zaczęli wycofywać się. 5. Armia Gwardii wcześniej wykonała 40-kilometrowy skok i 22 stycznia stanęła na linii Odry na południe od Breslau (Wrocław). 23 stycznia do Odry doszła 52. Armia. 24 stycznia czołowe jednostki 4. Armii Pancernej dotarły do Odry i przystąpiły do jej forsowania na północ od Wrocławia. W rejonie Opola została wprowadzona do walki 614. *schwere Heeres Panzerjäger Kompanie*, mająca na uzbrojeniu 4 działa samobieżne **Panzerjäger „Tiger"(P) „Elefant"** i **„Berge Panther"**. Baterią dowodził *Hauptmann* Ritter. Jednostka uczestniczyła w walkach w rejonie Oppeln (Opole), Breslau (Wrocław) i Brieg (Brzeg nad Odrą) w styczniu 1945 roku 15 lutego znalazła w rejonie Sprottau (Szprotawy), a następnie została przesunięta do Frankfurtu nad Odrą, a później uczestniczyła w walkach na południe od Berlina w rejonie Zossen i w samym Berlinie.

Pomimo zaciętego oporu przeciwnika armie głównego zgrupowania uderzeniowego 1. Frontu Ukraińskiego 22-25 stycznia na odcinku prawie 200 km doszły do linii Odry i zdobyły kilka przyczółków, o które stoczyły zacięte walki. W tym samym czasie, kiedy wojska zgrupowania uderzeniowego prowadziło walki w celu zdobycia linii umocnień na starej granicy niemiecko-polskiej i w drodze do Odry armie lewego skrzydła pokonywały umocnienia wokół Krakowa i zdobyły miasto 19 stycznia 1945 roku. Zajęcie Krakowa otworzyło drogę do Górnego Śląska. Kontynuując natarcie 59. i 60. Armie zajęły Górny Śląsk od południa, a 21. Armia wspólnie z 1. Korpusem Gwardii okrążała go z północy. Z marszu rozbiła przeciwnika na rubieży obronnej Warty, a następnie przeszła do pościgu za uciekającym wrogiem, 21. armia ścigając przeciwnika i wykorzystując sukces głównego uderzeniowego zgrupowania frontu. 23 stycznia częścią swoich sił wyszła na linię Odry. W tym samym czasie jednostki na lewym skrzydle natrafiły na silny opór. Narastał opór przeciwnika, z którym walczyły 59. i 60. Armie. Jednak kiedy 3. Armia Pancerna Gwardii podeszła do Rybnika tempo jej marszu się znacznie wzrosło. 27 stycznia 60. Armia zajęła Oświęcim, a wraz z nim teren obozu koncentracyjnego. Od 30 stycznia do 1 lutego jednostki 59. i 60. Armii wyszły na linię rzeki Odry. 3 lutego wojska frontu przerwały obronę umocnionego rejonu Wrocławia i znacznie rozszerzyły przyczółki na Odrze południe i północ od miasta, co stworzyło warunki umożliwiające walki w głębi obszaru Niemiec.

Zniszczone samochody m.in. Ford „Maultier", Renault, Steyr na Pomorzu wiosną 1945 roku. *Destroyed German trucks, Pomerania, Spring 1945. In the foreground are Ford "Maultier" tracked trucks, Renault and Steyr trucks.* **[ASKM]**

Zniszczone działo szturmowe StuG 40 Ausf. G, front wschodni, wiosna 1945 roku.. *Destroyed StuG 40 Ausf. G assault gun, Eastern Front, Spring 1945.* **[ASKM]**

W tym czasie wojska 4. Frontu Ukraińskiego pod dowództwem I. E. Pietrowa wyzwoliły znaczny teren południowej Polski i północnej Czechosłowacji, przerwały się o 100–200 km w głąb ugrupowania przeciwnika i doszły do górnego biegu Wisły. Działania tego frontu wiązały duże siły *Wehrmachtu*, co sprzyjało rozgromieniu niemieckich wojsk na Śląsku. Pierścień frontu otaczający linie niemieckie systematycznie zacieśniał się. Kiedy wojska niemieckie zostały zagrożone, rozpoczęły wycofywanie się. Idące z ich ślad jednostki wojska sowieckie w dniu 28 stycznia zdobyły Katowice, a następnie zlikwidowały resztki wojsk niemieckich, które ukryły się w lasach na południowy-zachód od Katowic.

Na początku lutego główne siły 1. Frontu Ukraińskiego doszły do Odry i w wielu miejscach (na północ i na południe od Wrocławia) zdobyły przyczółki na lewym brzegu. Planowano wykorzystanie tych przyczółków w lutym i marcu 1945 roku w celu zaatakowania niemieckiego zgrupowania na Śląsku, by po wyjściu na rubież rzeki Nysy zająć wygodną pozycję w celu wykonania uderzeń w kierunku Berlina, Drezna i Pragi.

W wyniku szybkiego natarcia wojsk 1. Frontu Ukraińskiego i wyjścia sowieckich zgrupowań pancernych i zmechanizowanych na rubież rzeki Odry na początku 1945 roku w strefie działania Grupy Armii „Środek" powstała bardzo groźna dla niej sytuacja. Dowództwo *Wehrmachtu* starało się nie dopuścić do katastrofy i przerzucało w zagrożony obszar jednostki pancerne z innych odcinków frontu. Z rejonu Budapesztu na Śląsk zostały przerzucone 8. i 20. Dywizje Pancerne z Westfalii – 2. batalion 9. Pułku Pancernego 25. Dywizji Pancernej z Brandenburga, 1. batalion 29. Pułku Pancernego z 12. Dywizji Pancernej, które utworzyły 103. Brygadę Pancerną. Z południowego odcinka działania 1. Frontu Białoruskiego zostały przerzucone jednostki Korpusu Pancerno-Spadochronowego *„Hermann Göring"*, a z centralnych Niemiec 236. i 184. Brygady Dział Szturmowych, z rejonu Berlina 8. i 15. Samodzielne Dywizjony Dział Szturmowych.

W ten sposób, według danych sowieckich, przed 1. Frontem Ukraińskim w lutym i marcu działały 8., 20. Dywizje Pancerne, zgrupowania bojowe na bazie 16., 17. Dywizji Pancernej, 103. Brygada Pancerna, jednostki Korpusu Pancerno-Spadochronowego *„Hermann Göring"*, Dywizja Grenadierów Pancernych *„Brandenburg"*, 184., 236., 300. i 322. Brygady Dział Szturmowych, 15. i 33. Samodzielne Dywizjony Dział Szturmowych, 11. Dywizjon Dział Szturmowych i 208. Batalion Pancerny (którego obecność nie jest potwierdzona niemieckimi dokumentami). 208. Batalion Pancerny pod koniec grudnia 1944 roku miał na stanie 31 czołgów **PzKpfw IV** i dział samobieżnych 14 **Panzer IV/70(A)** i wcześniej znajdował się w składzie Grupy Armii *„Południe"* na Węgrzech. Na ten odcinek frontu, według danych niemieckich, została również przerzucona 21. Dywizja Pancerna (już w połowie lutego 1945 roku) i Samodzielne Bataliony Pancerne *„Stahnsdorf"* I i *„Stahnsdorf"* II oraz jednostki 25. Dywizji Pancernej. 21. Dywizja Pancerna przybyła z Frontu Zachodniego 1 lutego 1945 roku w rejon Eberswalde, gdzie rozpoczęło się jej przeformowywanie według etatów dywizji „1944". 5 lutego 1945 roku 22. Pułk Pancerny dywizji miał następujący skład: dowództwo i kompania sztabowa pułku, sztab batalionu oraz batalion w składzie czterokompanijnym (dwie kompanie czołgów **PzKpfw V „Panther"** i dwie kompanie **PzKpfw IV** po 17 czołgów w każdyej kompanii). Do 26 **PzKpfw IV**, 32 **PzKpfw V** i 10 dział samobieżnych **Flakpanzer IV**, które były w dywizji w dniu 8 lutego 1945 roku, dodatkowo doszło 18 **PzKpfw IV** i 8 **PzKpfw V**. W połowie lutego 1945

roku dywizja została skierowana na front w skład Grupy Armii *„Środek"*. 15 marca 1945 roku 21. Dywizja Pancerna miała na stanie działo szturmowe **StuG 40** (niesprawne), 31 **PzKpfw IV** (z tego 17 sprawnych), 16 **Panzer IV/70(V)** (z tego 17 sprawnych), 4 niesprawne przeciwlotnicze samobieżne działa samobieżne, 33 **„Panthery"** (z tego tylko 14 całkowicie sprawnych).

25. Dywizja Pancerna 11 lutego 1945 roku została przeformowana w Grupę Bojową w składzie: 1. batalion 9. Pułku Pancernego (dwie kompanie czołgów po 14 czołgów w każdej), 87. Dywizjon Niszczycieli Czołgów (14 **Panzer IV/70** i dwa czołgi dowodzenia). 3 marca 1945 roku w 25. Dywizji Pancernej znajdowało się 10 dział samobieżnych **Panzer IV/70 (V)**, 31 czołgów **PzKpfw IV** i 10 **PzKpfw V**.

Jednak w połowie marca 25. Dywizja Pancerna została przydzielona do Grupy Armii *„Wisła"*. 15 marca 1945 roku w dywizji znajdował się sprawny **StuG 40**, 31 czołgów **PzKpfw IV** (11 sprawnych), 9 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)** (12 sprawnych) i 10 **„Panther"** (3 sprawne).

W obronie Wrocławia brały udział: 20. Dywizja Pancerna, 236. i część 311. Brygad Dział Szturmowych. 12-13 lutego 1945 roku powstał improwizowany Oddział Pancerny *„Breslau"* (Wrocław), składający się z działa szturmowego **Sturmpanzer IV „Brummbär"**, 6 **StuG 40 Ausf. G** z 311. Brygady Dział Szturmowych i **PzKpfw II** uzbrojonego w działo przeciwlotnicze, wspierał natarcia 268. Dywizji Piechoty, która próbowała przerwać wewnętrzne okrążenie na południe od miasta, lecz po dużych stratach natarcie zostało odrzucone. Prawdopodobnie w obronie miasta uczestniczyły także samodzielne oddziały z innych jednostek pancernych. 20. dywizja pancerna została przeformowana w listopadzie 1944 roku. Do niej ze składu 101. Brygady Pancernej był włączony 2101. Batalion Pancerny w składzie 36 czołgów **PzKpfw V „Panther"**, a nieco później czołgi **PzKpfw IV**.

Na początku marca 20. Dywizja Pancerna otrzymała 10 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)** oraz 4 samobieżne działa przeciwlotnicze **Flakpanzer IV(37)**. W dniu 15 marca 1945 roku w 20. Dywizji Pancernej znajdowało się 13 dział szturmowych **StuG 40** (z tego 6 sprawnych), 21 czołgów **PzKpfw IV** (19 sprawnych), 10 niszczycieli czołgów **Panzer IV/70(V)**, 2 samobieżne działa przeciwlotnicze, 9 **„Panther"** (2 sprawne). Prawdopodobnie także kilka dział samobieżnych **„Hummel"** i **„Nashorn"** należało do pułku artylerii pancernej i znajdowało się w 92. *Panzerjäger Abteilung* 20. Dywizji Pancernej. Miasto otoczono ze wszystkich stron i blokowane przez Armię Czerwoną poddało się dopiero 7 maja 1945 roku.

Kończąc opis sił pancernych broniących Wrocławia należy zauważyć, że uwaga o uczestniczeniu w walkach o miasto 236. Brygady Dział Szturmowych występuje tylko w sowieckich źródłach. Według niemieckich danych pod koniec marca 1945 roku *Heeres Sturmgeschütz Brigade* 236 otrzymała na uzbrojenie 31 dział samobieżnych **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"**. 27 mara brygada w pełnym składzie została wprowadzona do walk w rejonie Raciborza (Ratibor), gdzie straciła wszystkie posiadane wozy bojowe. W kwietniu 1945 roku brygada została ponownie odtworzona w Saksonii, otrzymała nowe działa samobieżne i walczyła w rejonie Bautzen (Budziszyn), a następnie na północ od Drezna.

W ostatnich dniach wojny brygada wycofała się z rejonu Teplic (Teplitz-Schoenau) na zachód, ponieważ chciała skapitulować przed wojskami amerykańskimi. Prawdopodobnie w obronie Wrocławia brały udział pojedyncze dział szturmowe

Dwa zniszczone działa samobieżne „Nashorn" z Kampfgruppe „Breslau", Śląsk, kwiecień 1945 roku. „Nashorn" stojący z tyłu posiada nadal kamuflaż zimowy. *Two destroyed "Nashorn" SP AT gun from Kampfgruppe "Breslau", Silesia in April 1945. The SP gun in the background still had winter camouflage pattern.* **[ASKM]**

Porzucony uszkodzony czołg PzKpfw V Ausf. G i zniszczone działo samobieżne Panzer IV/70(V) prawdopodobnie z 8. Dywizji Pancernej lub Führer Begleit Division, Morawy, kwiecień 1945 roku. *Abandoned PzKpfw V "Panther" Ausf. G tank and destroyed Panzer IV/70(V) SP gun probably from the 8th Panzer Division or Führer Begleit Division, Moravia, April 1945.* **[ASKM]**

z 236. brygady, odcięte od głównych sił w lutym 1945 roku. W tym czasie brygada miała na uzbrojeniu działa samobieżne **StuG 40** i 3 działa samobieżne **Panzer IV/70(A)**, które otrzymała 8 lutego 1945 roku.

Próbując zatrzymać sowieckie natarcie na Śląsku niemieckie dowództwo rzucało do walki przypadkowo zebrane pododdziały i jednostki nie posiadające ustalonych etatów. Jedna z nich to grupa bojowa (Kampfgruppe) utworzona na bazie sztabu i batalionów 103. Brygady Pancernej. Grupa składała się ze sztabu i 2. batalionu 9. Pułku Pancernego, 1. batalionu (czołgi **„Panther"**) z 29. Pułku Pancernego i 1. batalionu z 39. Pułku Pancernego.

2. batalion 9. Pułku Pancernego powinien mieć dwie kompanie dział samobieżnych po 13 **Panzer IV/70 (V)** w każdej i trzy czołgi dowódcze batalionu. Jednak praktycznie 19 stycznia 1945 roku batalion otrzymał 14 **PzKpfw IV**, a 22 stycznia 26 dział samobieżnych **Panzer IV/70 (V)** i stał się jednostką w sile trzech kompanii. W ciągu 22-25 stycznia 1945 roku 1. batalion 29. Pułku Pancernego otrzymał 14 dział samobieżnych **„Jagdpanther"**, 14 **Panzer IV/70(A)** i dwa czołgi dowódcze, 1. batalion 39. Pułku Pancernego w składzie trzech kompanii zgodnie z etatem był standardową jednostką *Wehrmachtu* i do 22 stycznia 1945 roku miał na stanie 46 czołgów **PzKpfw V „Panther"**. Pod koniec stycznia 1945 roku 103. Brygada Pancerna została włączona do Grupy Armii *„Środek"* i walczyła w rejonie Steinau (Ścinawa). Według niemieckich danych do 3 lutego 1945 roku brygada zniszczyła 45 czołgów sowieckich i 65 dział przeciwpancernych, a sama straciła około 50 czołgów (głównie **PzKpfw V „Panther"**). 5 marca brygada została rozformowana.

9 marca 1945 roku sztab 103. Brygady Pancernej i 1. batalion (bez czołgów) został wykorzystany do formowania sztabu Dywizji Pancernej *„Müncheberg"*, 4 **PzKpfw IV** zostały włączone do 17. Dywizji Pancernej, 12 **Panzer IV/70** do 20. Dywizji Pancernej, a 6 **„Jagdpanther"** do 8. Dywizji Pancernej. 2. batalion 9. Pułku Pancernego działał jako samodzielna jednostka bojowa w składzie Grupy Armii *„Wisła"*. 15 marca miał w uzbrojeniu 17 czołgów **PzKpfw IV** (9 sprawnych) i 13 dział samobieżnych **Panzer IV/70** (9 sprawnych).

W lutym 1945 roku zostały doraźnie sformowane w składzie Grupy Armii „Środek" dwa samodzielne bataliony pancerne *„Stahnsdorf 1"* i *„Stahnsdorf 2"*. Batalion pancerny *„Stahnsdorf*

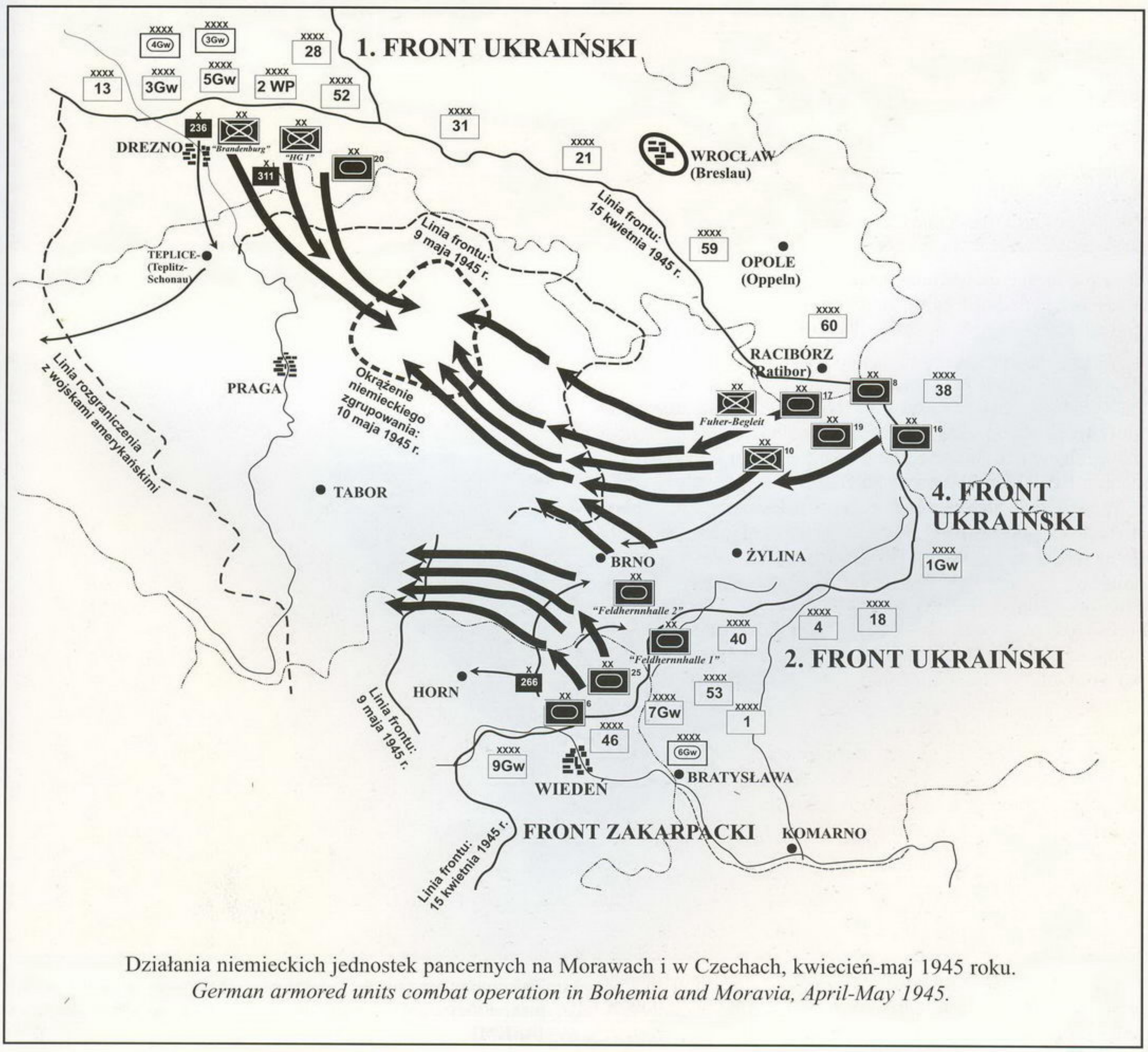

Działania niemieckich jednostek pancernych na Morawach i w Czechach, kwiecień-maj 1945 roku.
German armored units combat operation in Bohemia and Moravia, April-May 1945.

Dwa porzucone uszkodzone działo szturmowe StuG 40 Ausf. G z 311. Brygady Dział Szturmowych, Czechy, kwiecień 1945 roku. Widoczne dodatkowe boczne opancerzenie wykonane z betonu. *Abandoned two damaged StuG 40 Ausf. G assault gun from the 311th Sturmgeschütz Brigade, Bohemia, April 1945. Note vehicle had a concrete additional side armour.* **[ASKM]**

1" rozpoczął formowanie 1 lutego 1945 roku na podstawie specjalnego etatu. Planowany skład to jedna kompania czołgów, 16 czołgów **PzKpfw V „Panther"** i dwie komapnie **StuG 40** (po 14 pojazdów w każdej). Batalion jednak nie otrzymał czołgów i 16 lutego został wysłany na front posiadając na stanie 31 dział samobieżnych **StuG 40**.

W styczniu-lutym 1945 roku sowieckie rozpoznanie stwierdzało obecność w składzie zgrupowania gen. płk. Gotharda Heinrici (1. Armii Pancernej) następujących pododdziałów i jednostek pancernych: 217. Brygada Dział Szturmowych (do 20 **StuG 40**), dywizjon artylerii samobieżnej z 4. Dywizji Strzelców Górskich (14 dział samobieżnych **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"**), 311. Brygady Dział Szturmowych (30 dział szturmowych **StuG 40** i 20 czołgów **PzKpfw IV**).

Po rozpoczęciu operacji Morawsko-Ostrawskiej, którą realizowały wojska 1. i 4. Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej sytuacja w sposób zasadniczy uległa zmianie. 22 marca 1945 roku Grupa Armijna *„Heinrici"* została zreorganizowana i stała się 1. Armią Pancerną. Do tego związku zostały włączone 8., 16. i 19. Dywizje Pancerne przemiennie przerzucane ze strefy działań 4. Frontu Ukraińskiego do 1. Frontu Ukraińskiego i odwrotnie, a także 472. i 563. Dywizjony Niszczycieli Czołgów i samodzielne pododdziały 311. Brygady Dział Szturmowych, które 13 marca 1945 roku otrzymały dodatkowo 4 **Panzer IV/70(A)**.

Od 13 marca 1945 roku 8. i 16. Dywizje Pancerne wspierały piechotę z LIX. Korpusu i prowadziły walki obronne w rejonie Ostrawy.

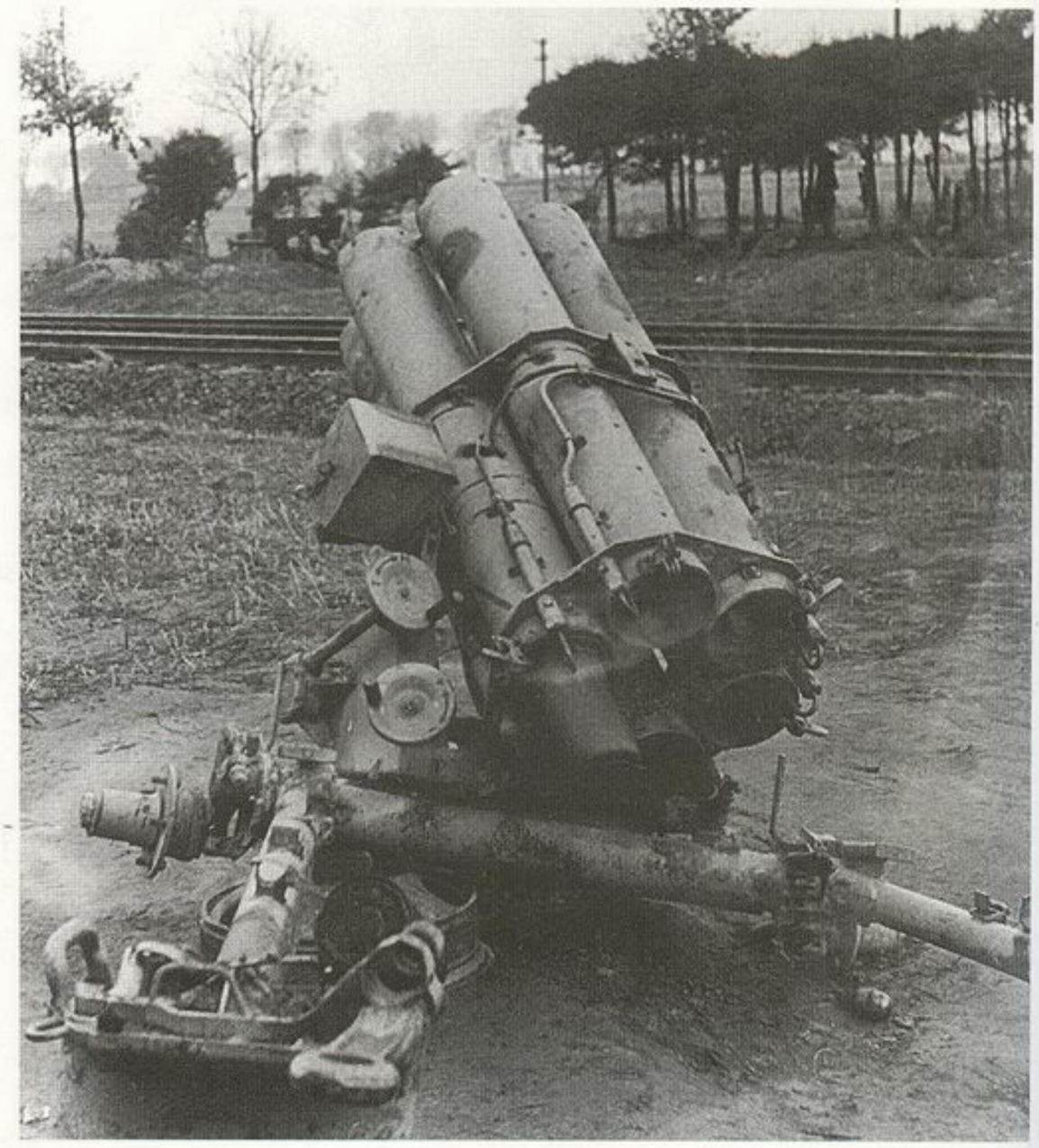

Zniszczona wyrzutnia rakietowa Nebelwerfer 41 kalibru 150 mm. *A destroyed GermanNebelwerfer 41 150mm rocket launcher.* **[ASKM]**

Dywizje zostały szybko wyprowadzone z pierwszej linii obrony i skierowane w rejon działań 1. Frontu Ukraińskiego. Jednak już 24 marca 1945 roku w rejon Ostrawy ponownie zostały przerzucone 16. i 19. Dywizje Pancerne dotychczas odpierające natarcie 1. Frontu Ukraińskiego.

W kwietniu 1945 roku 1. Armia Pancerna *Wehrmachtu* reprezentowała dużą siłę uderzeniową. Znajdowało się w niej 13 dywizji piechoty, 5 pancernych (8., 16., 17. i 19.), dywizja *„Führer Begleit Division"* i 10. Dywizja Grenadierów Pancernych. Dywizja *„Führer Begleit Division"*, rozpoczęła formowanie 18 stycznia 1945 roku. Została przeformowana z brygady o tej samej nazwie.

25 stycznia 1945 roku rozpoczęło się formowanie pułku pancernego dywizji. Do tego celu wykorzystano sztab 102. Pułku Pancernego i 2. batalion Pułku Pancernego *„Großdeutschland"* przemianowany później w 2. batalion 102. pułku pancernego.W celu skompletowania wyposażenia tego batalionu do posiadanych w dniu 2 lutego 1945 roku 15 czołgów **PzKpfw IV** i 23 dział samobieżnych **Panzer IV/70(A)** od 8 do 10 lutego wysłano 30 czołgów **PzKpfw V „Panther"**. 16 lutego zatwierdzono etat 102. Pułku Pancernego: 1. batalion miał dwie kompanie **PzKpfw V** i 2 kompanie **PzKpfw IV** po 14 czołgów w każdej kompanii. Rolę drugiego batalionu pancernego spełniał 673. Dywizjon Niszczycieli Czołgów. Wkrótce pułk został przemianowany w *Führer Panzer Regiment* 1.

W dniu 15 marca *Fuhrer Begleit Division* miał na stanie 43 działa szturmowe **StuG 40** (20 sprawnych), 10 czołgów **PzKpfw IV** (7 sprawnych), 20 dział samobieżnych **Panzer IV/70** (12 sprawnych), 5 samobieżnych dział przeciwlotniczych i 20 **PzKpfw V „Panther"** (10 sprawnych). W pierwszej dekadzie kwietnia 1945 roku dywizja pancerna *„Führer Begleit Division"* organizacyjnie wchodziła w skład XXIV. Korpusu Pancernego i razem ze 172. Pułkiem Piechoty oraz 75. Dywizją Piechoty tworzyła drugą linię obrony w rejonie Troppau (strefa działań bojowych 4. Frontu Ukraińskiego, kierunek na Ostrawę). W połowie marca 1945 roku niemieckie wojska zostały wyparte z Troppau. Dywizja została odrzucona o 35 km, poniosła duże straty, a następnie *„Fuhrer Begleit Division"* została przemieszczona w strefę działań bojowych 1. Frontu Ukraińskiego w rejon Cottbus, gdzie 21-24 kwietnia została rozbita przez Armię Czerwoną.

8., 16, 17 i 19. Dywizje Pancerne utworzyły XXXXVIII. Korpus Pancerny. 16. Dywizję Pancerną odtworzono 26 lutego 1945 roku na bazie Dywizji Pancernej *„Jüterborg"*, która rozpoczęła formowanie 21 lutego 1945 roku. Jednak także dywizja *„Jüteborg"* wykorzystywała pododdziały tej samej 16. Dywizji Pancernej.

Rozkaz z 20 lutego przewidywał sformowanie batalionu pancernego *„Jüterborg"* w składzie jednej kompanii pancernej (10 czołgów) i dwóch kompanii dział szturmowych (do 10 dział samobieżnych) przejętych z dywizjonu niszczycieli czołgów *„Glinicke"*. 26 lutego batalion *„Jüterborg"* został włączony do Grupy Armii *„Środek"* i wysłany na front w rejon Bautzen (Budziszyn). 26 lutego rozpoczęto ponowne formowanie 16. Dywizji Pancernej. Pułk pancerny składał się z dwóch batalionów. 8 czołgów **PzKpfw V** przekazano jeszcze 18 lutego 1945 roku, 10 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)** – 23 lutego, 7 **„Panther"** – 3 marca, zaś 31 dział samobieżnych **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"** 4 marca 1945 roku.

15 marca 1945 roku dywizja miała na stanie 31 dział samobieżnych **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"** (8 sprawnych) i 14 czołgów **PzKpfw V „Panther"** (10 sprawnych).

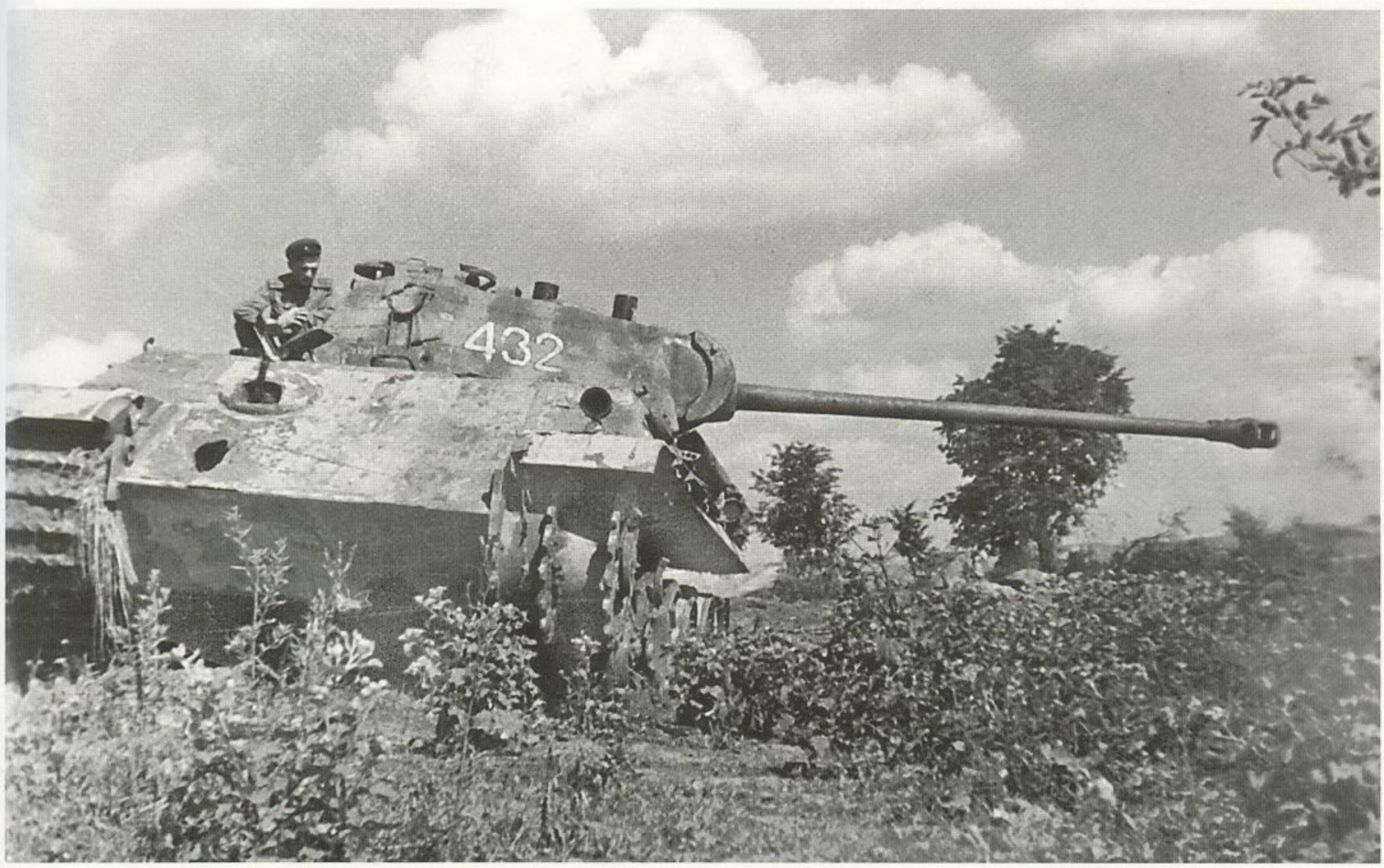

Zniszczony czołg PzKpfw V „Panther" Ausf. G z 4. kompanii 22. Pułku Pancernego 21. Dywizji Pancernej, Niemcy, lato 1945 roku.
A destroyed PzKpfw V "Panther" Ausf. G from the 4th Company 22nd Panzer Regiment 21st Panzer Division, Germany, Summer 1945.
[ASKM]

W połowie kwietnia 1945 roku podzielona 16. Dywizja Pancerna została przydzielona do 544. Dywizji Piechoty i 831. Batalionu Karabinów Maszynowych na południe od Ostrawy.

Podstawowa część dywizji znajdowała się jednak w drugim rucie w rejonie Rudenstad (Schilterożowce) w odwodach zgrupowania niemieckiego. W rejonie Cadcy sowieckie rozpoznanie ustaliło pozycje samodzielnych jednostek 232. Rezerwowej Dywizji Pancernej, która zajmowały linię obronną na tej rzece. W drugiej połowie kwietnia i na początku maja 1945 roku pod naciskiem sowieckich wojsk dywizja walcząc wycofywała się na zachód. 8 maja w dywizji odczytano rozkaz o kapitulacji Niemiec, lecz nie wydano rozkazu o złożeniu broni. Wszystkie dywizje otrzymały rozkaz przemarszu się w rejon Pragi by kapitulować przed wojskami amerykańskimi. Jednak Armia Czerwona wyprzedziła te zamiary i dywizja skapitulowała przed wojskami sowieckimi na wschód od Pragi.

17. Dywizja Pancerna została przeformowana 6 lutego 1945 roku według eaetu grupy bojowej i nosiła pełną nazwę: 17. *Panzer Division* (*Kampfgruppe*). Do jednostki zostały włączone 2 kompanie pancerne, 1. batalion 39. Pułku Pancernego. Grupa bojowa miała jedną kampanię czołgów (17 **PzKpfw IV**), jedną kompanię dział samobieżnych 17 **Panzer IV/70(V)** i trzy czołgi dowodzenia, zaś 7 lutego do uzupełnienia 17. Dywizji Pancernej zostało wysłanych 28 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)**, a 9 lutego 1945 roku jeszcze 16 czołgów **PzKpfw IV**. Po datarciu na front 15 marca 1945 roku dywizja miała na stanie 14 czołgów **PzKpfw IV** (10 sprawnych), 19 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)** (18 sprawnych) i 3 samobieżne działa przeciwlotnicze.

9 marca dywizji został operacyjnie podporządkowany cały batalion 39. Pułku Pancernego. W dniu 15 marca 1945 roku w jego składzie znajdowały się 23 czołgi **PzKpfw V „Panther"** (tylko 4 sprawne).

W drugiej połowie kwietnia 1945 roku 17. Dywizja Pancerna znajdowała się w drugiej linii obrony na północny-zachód od Ostrawy w rejonie Dolni Benesov-Hlucin. W kwietniu i w maju dywizja walcząc wycofywała się na Zachód , by 10 i 11 maja skapitulować przed wojskami sowieckimi.

8. i 9. Dywizje Pancerne nie przechodziły strukturalnej reorganizacji w 1945 roku, zostały tylko uzupełniane sprzętem bojowym i składem osobowym. W 8. Dywizji Pancernej w dniu 15 marca 1945 roku znajdowały się 42 czołgi **PzKpfw IV** (11 sprawnych), 30 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)** (6 sprawnych) i 10 czołgów **PzKpfw V „Panther"** (9 sprawnych).

W 19. Dywizji Pancernej 15 marca znajdowało się 20 sprawnych czołgów **PzKpfw** IV, 11 dział samobieżnych **PzKpfw IV/70(V)** (9 sprawnych) i 17 czołgów **PzKpfw V „Panther"** (16 sprawnych). 8. Dywizja Pancerna w połowie kwietnia 1945 roku zajmowała pozycje w rejonie Ostrawa-Bohumin. 19. Dywizja Pancerna w rejonie Rogow Hosice. Czołgi zostały porozdzielane i działały małymi grupami wspie-rając piechotę walczącą w zalesionym górskim terenie. Jednak już w końcu kwietnia 1945 roku w wyniku sukcesów odniesionych przez 2. Front Ukraiński, który przerwał linię obronną niemieckiego Grupy Armii *„Południe"* w rejonie Brna wojska niemieckie dokonały przegrupowania, a 8. i 19. Dywizje Pancerne zostały przerzucone w strefę działań 2. Frontu Ukraińskiego, gdzie zostały rozbite przez wojska sowieckie. 10. Dywizja Grenadierów Pancernych po uczestnictwie w walkach w styczniu została przeformowana według nowego zmniejszonego etatu grupy bojowej. Prawdopodobnie formowanie grupy bojowej zostało zakończone dopiero 1 kwietnia 1945 roku.

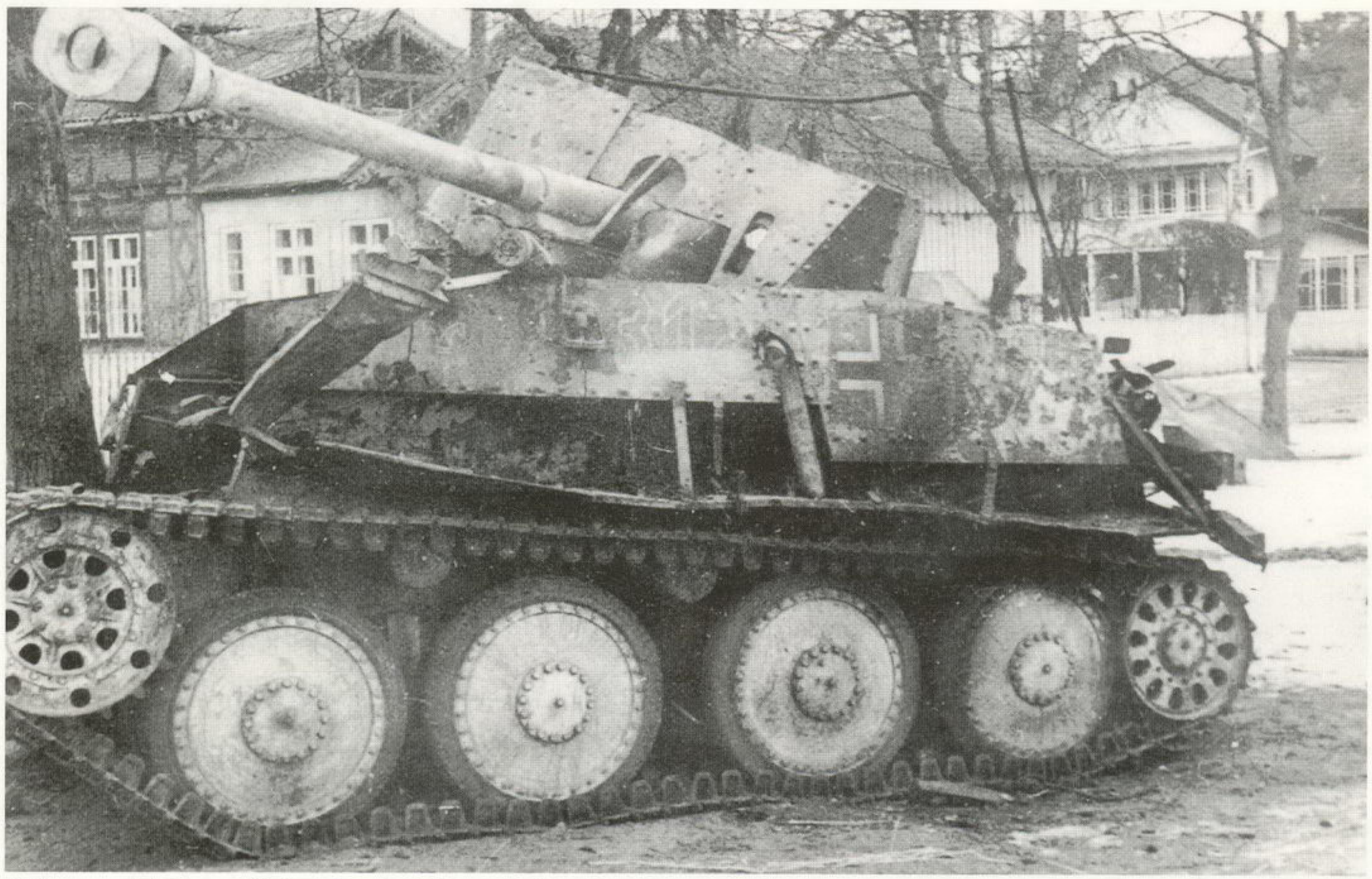

Zniszczone działo samobieżne „Marder" III przydzielone do 58. Dywizji Piechoty, Czechy, kwiecień 1945 roku. *A destroyed "Marder" III SP AT gun attached to the 58th Infantry Division, Bohemia, April 1945.* **[ASKM]**

Dwa porzucone, uszkodzone (przekładnie) działa samobieżne Sturmpanzer IV „Brummbär" z nieustalonej jednostki, Morawy, wiosna 1945 roku. *Two abandoned, damaged Sturmpanzer IV "Brummbär" SP gun from unidentified unit, Moravia, Spring 1945.* **[ASKM]**

10. *Panzer Grenadier Division* (*Kampfgruppe*) miała w swoim składzie 7. Dywizjon Dział Szturmowych składający się z 21 dział samobieżnych **StuG 40** i 10 **StuG IV**. Następnie w tym dywizjonie została sformowana 4. bateria. W celu uzupełnienia parku czołgowego 9 lutego 1945 roku dywizja otrzymała 19 dział szturmowych **StuG 40** i 12 **StuG IV** (według jednych danych 19 lutego, według innych danych 21 lutego 1945 roku) oraz 10 dział samobieżnych **Panzer IV/70 (V)**. W dniu 15 marca 1945 roku na stanie dywizji znajdowało się 29 dział szturmowych **StuG 40/IV** (20 sprawnych) i 9 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)**. W połowie kwietnia wspólnie z 945. Batalionem Budowlanym zajęła pozycje obronne na kierunku ostrawskim (rejon Blehevic-Nasidel). W drugiej połowie kwietnia i na początku maja dywizja walczyła w strefie kontrolowanej przez 4. Front Ukraiński, kapitulowała przed Armią Czerwoną dopiero 12 i 13 maja 1945 roku!

W połowie kwietnia 1945 roku w walkach na terenie Czech uczestniczył 507. Batalion Czołgów Ciężkich. 16 kwietnia został przemianowany najpierw na batalion niszczycieli czołgów, a następnie w batalion pancerny. Batalion był uzbrojony w czołgi **PzKpfw III**, w przeciwlotnicze działa samobieżne **Flakpanzer IV(37)**, a od 25 kwietnia także w działa samobieżne **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"**.

Przeformowany batalion zamierzano skierować do tłumienia powstania w Pradze, lecz po ogłoszeniu kapitulacji III Rzeszy dowódca batalionu kapitan Schöck mając możliwość przedarcia się na zachód podpisał kapitulację przed wojskami amerykańskimi.

Do 6 maja 1945 roku w rejonie Radebergu koło Drezna broniła się Dywizja Grenadierów Pancernych *„Brandenburg"*. Natomiast w pobliżu osiedla Schwepnitz – 20. Dywizja Pancerna i pododdziały Korpusu Pancerno-Spadochronowego *„Hermann Göring"*. Te jednostki i pododdziały prowadziły głównie walki pozycyjne wykorzystując czołgi i działa samobieżne walczące w niewielkich grupach. W odróżnieniu od innych Grup Armii broniących Rzeszy, Grupa Armii *„Środek"* praktycznie nie miało w swoim składzie jednostek pancernych *Waffen SS*, które operowały na kierunku berlińskim, na Węgrzech i w Austrii.

WALKI O BERLIN

Podczas operacji berlińskiej (16 kwietnia–8 maja 1945 roku) jądrem broniącego się zgrupowania niemieckiego były wojska pancerne i grenadierów pancernych (od 1 kwietnia pancerne). Były to dywizje starego typu lub takie, które przeszły przeformowanie w lutym i marcu 1945 roku. Te jednostki i pododdziały walczyły z wojskami 1. Frontu Białoruskiego i 1. Frontu Ukraińskiego aż do upadku Berlina, a samodzielnie aż do ogólnej kapitulacji wojsk niemieckich w Europie.

Pancerne dywizje i brygady *Wehrmachtu* i *Waffen SS* broniły Reichstagu, prowadziły artyleryjskie pojedynki z sowieckimi pojazdami pancernymi w okolicach Ogrodu Zoologicznego (Tiergarten) i Kancelarii Rzeszy. Najlepsze z niemieckich jednostek pancernych broniących dostępu do Berlina to dywizja *„Müncheberg"*, 18. Dywizja Grenadierów Pancernych i *„Kurmark"*, 20. Dywizja Grenadierów Pancernych i resztki 25. Dywizji Grenadierów Pancernych. Chaotyczna niemiecka reforma organizacji wojsk była niezrozumiała nie tylko dla sowieckiego wywiadu, lecz również dla pojedynczych niemieckich żołnierzy. Jeńcy codziennie brani do niewoli informowali o liczebności i charakterze działań swoich pododdziałów, lecz nie potrafili logicznie wyjaśnić w jakiej dywizji służą: pancernej, zmotoryzowanej, czy grenadierów pancernych?

Zniszczone czołgi PzKpfw V „Panther" Ausf. G z Dywizji Pancernej „Müncheberg", rejon Berlina, kwiecień 1945 roku. *Destroyed PzKpfw V "Panther" Ausf. Gs tank from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin area in April 1945.* **[ASKM]**

Dywizja Pancerna *Wehrmachtu „Müncheberg"* rozpoczęła formowanie 5 marca 1945 roku z wykorzystaniem części uzbrojenia i struktur organizacyjnych oraz żołnierzy pochodzących z Batalionu Pancernego *„Kummersdorf"*. Batalion został sformowany z jednej mieszanej kompanii pancernej *„Kummersdorf"* i jednej mieszanej kompanii batalionu *„Stahnsdorf I"*. Kompania pancerna *„Kummersdorf"* składała się z trzech plutonów liniowych (czołg **„König Tiger"**, działo samobieżne **„Jagdtiger"**, 4 czołgi **„Panther"**, 2 czołgi **PzKpfw IV**, czołg **PzKpfw III Ausf. J/L/M?** z armatą *5cm KwK 39 L/60* kalibru 50 mm, działa samobieżnego **„Nashorn"** z armatą kalibru 88 mm, działa samobieżnego **„Hummel"**, 2 zdobycznych czołgów **M4A4 „Sherman"**); plutonu samochodów pancrnych (czteroosiowy **Sd Kfz 233** z armatą *K51* kalibru 75 mm, czteroosiowy **Sd Kfz 231** uzbrojony w działko kalibru 20 mm, dwuosiowy zdobyczny samochód pancerny **BA–20**, pojazd szturmowy **Borgward BIVC** z działkiem kalibru 20 mm, dwa **BIV** uzbrojone w karabiny maszynowe) i pancernego plutonu czołgów **„König Tiger"** z działem kalibru 88 mm, jednym działem samobieżnym na podwoziu **Steyr** z działem kalibru 88 mm i czołg produkcji włoskiej **P40**.

Według innych danych w dniu 13 lutego 1945 roku w Kompanii Pancernej *„Kummersdorf"* znajdowały się 4 **StuG 40**, 3 **PzKpfw V „Panther"**, **Panzer IV/70(A)**, **Panzer IV/70 (V)**, 3 **PzKpfw IV**, 2 **Jagdpanzer IV**, **PzKpfw III** z armatą *5cm KwK 39 L/60* kalibru 50 mm, **PzKpfw IV** z krótkolufowym działem *7,5 cm KwK 37* L/24 kalibru 75 mm, działo samobieżne **„Jagdtiger"**, **„Bergpanther"**. Autorzy opracowania nie mają dokładnych danych o uzbrojeniu batalionu *„Stahnsdorf 1"*. Po rozpoczęciu formowania dywizji batalion *„Kummersdorf"* został przemianowany w 1. batalion 29. Pułku Pancernego.

Według niemieckich danych w jego skład wchodziły cztery kompanie (3 w strukturze batalionu i jedna włączona dodatkowo), 3. kompania batalionu została zorganizowana i wyposażona według etatu kompanii czołgów ciężkich. W dniu 25 marca posiadały one 36 czołgów: 4 **PzKpfw IV Ausf. J**, 21 **PzKpfw V „Panther"**, **PzKpfw VI „Tiger" Ausf. E** , 4 **PzKpfw VI „König Tiger" Ausf. B**, działo samobieżne **„Jagdtiger"**. 10 czołgów **„Panther"** zostało dostarczonych do dywizji 5 kwietnia 1945 roku. 7 kwietnia 1945 roku 1. batalion 29. Pułku Pancernego i jedna kompania z 25. Pułku Grenadierów Pancernych zostały wysłane koleją z dworca w Wünsdorfie na odcinek broniony przez Grupę Armii *„Wisła"*.

Według danych sowieckich 16 marca 1945 roku Dywizja Pancerna *„Müncheberg"* składała się z dwóch pułków grenadierów pancernych, batalionu pancernego i pułku artylerii. Dowódcą dywizji był generał major Muschert. Dowódcami 1. i 2. pułków grenadierskich byli odpowiednio: major Stroiber i ppłk. Rodust. Nazwa dywizji została wzięta od rejonu jej formowania, gdzie dywizja powstała na bazie pułku wartowniczego *„Großdeutschland"* i innych jednostek odwodowych III. Okręgu Wojskowego w Berlinie. Na początku kwietnia, nie będąc jeszcze całkowicie sformowana (brakowało dywizjonu przeciwpancernego, batalionu saperów, dywizjonu dział samobieżnych, 13. i 14. kompanii (wsparcia) w pułkach grenadierów), dywizja została przerzucona na front na zachód od Kostrzynia, gdzie zluzowała 25. Dywizję Grenadierów Pancernych.

Na podstawie zeznań jeńców niemieckich oba pułki grenadierów pancernychmiały strukturę trzybatalionową, natomiast każdy batalion składał się z trzech kompanii po 60-70 ludzi, uzbrojonych 7-8 ręcznych karabinów maszynowych, 25-

U góry. Działo samobieżne Jagdpanzer 38(t) jako element barykady. Powyżej. Zniszczony czołg PzKpfw V „Panther" Ausf. G i PzKpfw VI „König Tiger" Ausf. B z Dywizji Pancernej „Müncheberg", rejon Berlina, kwiecień 1945 roku. *Top. A Jagdpanzer 38(t) "Hetzer" SP AT used in fixed baricade. Above. A destroyed PzKpfw V "Panther" Ausf. G and PzKpfw VI "König Tiger" Ausf. B tank from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin area in April 1945.* **[ASKM]**

30 *Panzerfaustów* i kompanii wsparcia liczącek ok. 100 żołnierzy i uzbrojonej w 8 ciężkich karabinów maszynowych i 6 moździerzy. Pułk artylerii miał trzy dywizjony i nowe uzbrojenie. Skład bojowy i osobowy dywizji na 1 kwietnia to: 5000 ludzi, 150 karabinów maszynowych, 22 moździerze, 12 dział przeciwpancernych, 25 dział polowych i 45 czołgów. 20 kwietnia dywizja została podporządkowana Zgrupowaniu Bojowemu *„Eisler"*. Praktycznie jednostka była w praktyce zgrupowaniem bojowym na bazie dywizji pancernej, jednak w oficjalnych dokumentach wykazywana była jako Dywizja Pancerna *„Müncheberg"*. Prawdopodobnie dowództwo *Wehrmachtu* w krótkim czasie przewidywało całkowicie skompletować tę jednostkę zgodnie z obowiązującą etatem. Pomimo niepełnych stanów Dywizja Pancerna *„Müncheberg"* miała w swojej strukturze kompanię czołgów **„Tiger"** i była jedną z silniejszych jednostek pancernych na kierunku berlińskim. Jeszcze 1 maja 1945 roku 5 czołgów **„Tiger"** walczyło w rejonie Ogrodu Zoologicznego w Berlinie, a ostatni z

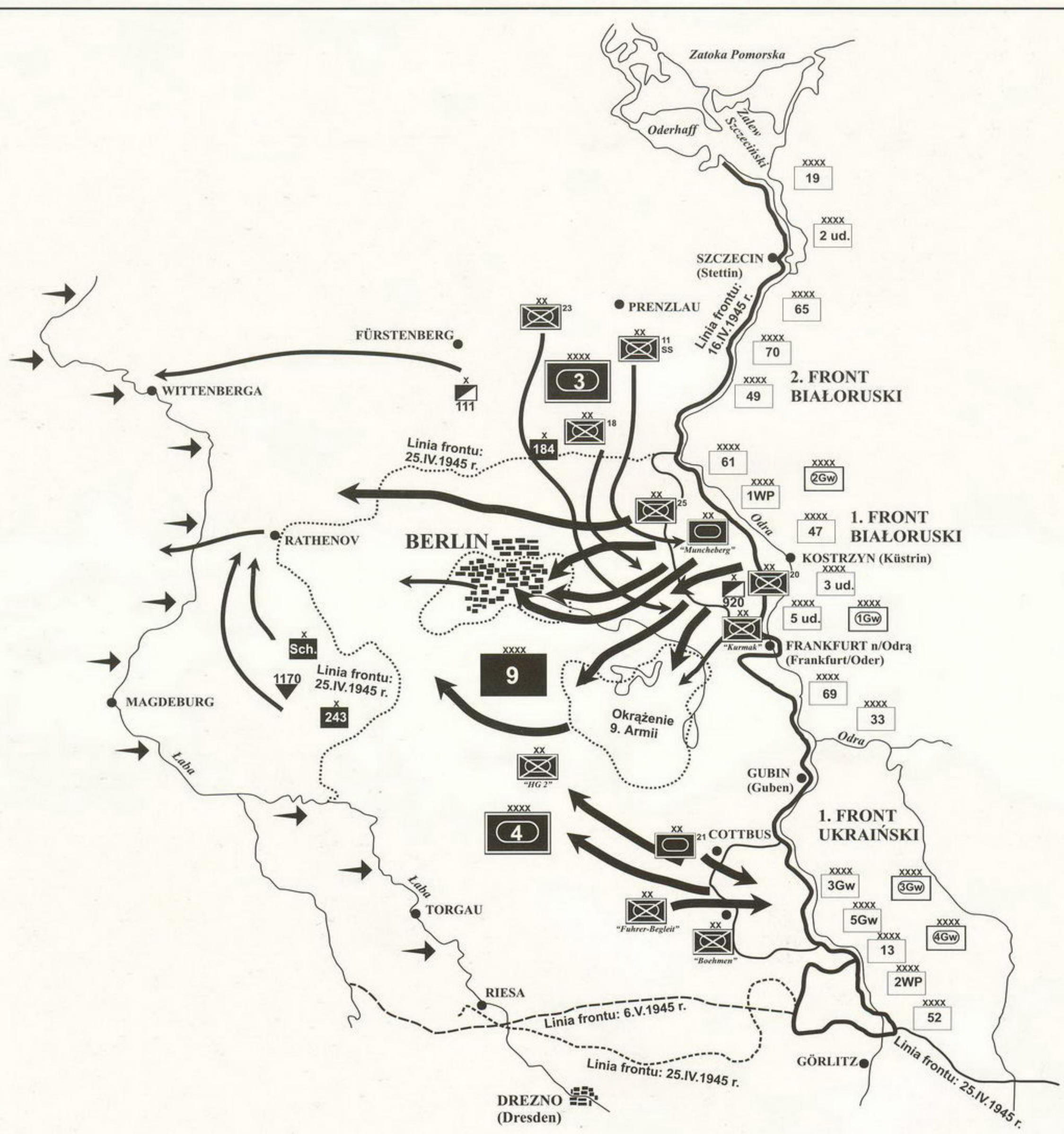

Działania niemieckich jednostek pancernych we wschodnich Niemczech w kwietniu i w maju 1945 roku.
German armored units combat operations in Eastern Germany in April and May 1945.

U góry. Niemieccy uchodźcy przechodzą obok zniszczonego czołgu PzKpfw IV Ausf. J. Powyżej. Zniszczone działo Flak 37 kalibru 88 mm, w głębi działo samobieżne „Wespe" i samochód Büssing-NAG z Dywizji „Ferdinand von Schill". *Top. German rufugees passing near a destroyed PzKpfw IV Ausf. J tank. Above. Destroyed 88mm gun and vehicles from the Division "Ferdinand von Schill".* **[ASKM]**

U góry. Zniszczony czołg PzKpfw VI „König Tiger" Ausf. B z Dywizji Pancernej „Müncheberg" lub 502. SS schwere Panzer Abteilung, rejon Berlina, kwiecień 1945 roku. Powyżej. Armata przeciwpancerna 8,8 cm Pak 43 L/71 na pozycji bojowej. *Top. Destroyed PzKpfw VI "König Tiger" Ausf. B tank from the Panzer Division "Müncheberg" or 502nd SS schwere Panzer Abteilung, Berlin area in April 1945. Above. An 8.8cm Pak 43 L/71 AT gun on firing position.* **[ASKM]**

tych czołgów **„Tiger" I** został trafiony wieczorem w rejonie Bramy Brandenburskiej.

Dywizję Grenadierów Pancernych *„Kurmark"* rozpoczęto formować według etatu dywizji grenadierów pancernych typ *„1944"*. 30 stycznia 1945 roku zgodnie z nową strukturą dywizja powinna mieć batalion dział szturmowych: trzy kompanie dział samobieżnych **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"** i jedną kompanię **Panzer IV/70**. Faktycznie do formowania pododdziału pancernego dywizji grenadierów pancernych *„Kurmark"* został wykorzystany 51. Batalion Pancerny. Na jego wyposażenie od 23 do 25 stycznia dostarczono 28 dział samobieżnych **„Hetzer"**. 2 lutego skład dywizji został dodatkowo włączony 1. batalion Pułku Pancernego *„Brandenburg"*, mający na uzbrojeniu 45 czołgów **PzKpfw V „Panther"**. Wg danych sowieckich Dywizja Piechoty*„Kurmark"* została przeformowana w dywizję grenadierów pancernych w rejonie miasta Müncheberg. W skład dywizji w połowie marca wchodził pułk grenadierów, pułk artylerii i batalion pancerny.

Na podstawie przesłuchań jeńców ustalono, że samodzielny batalion pancerny został połączony z jednym batalionem grenadierów na transporterach opancerzonych w pułk pancerny. Dowódcą dywizji był płk Langheit. Dlatego dywizja *„Kurmark"* mająca w nazwie dywizja grenadierów pancernych ze względu na skład i uzbrojenie można przyjąć, że była faktycznie raczej dywizją pancerną. Inna sprawa, że wiele tzw. „dywizji pancernych" było wówczas słabszych od dywizji „grenadierów pancernych" *„Kurmark"*. 26 stycznia 1945 roku w skład dywizji została włączona bojowa grupa składająca się z dwóch czołgów **„Tiger" I**, które zostały przekazane z Korpusu Pancernego *„Großdeutschland"*. W dniu 15 marca 1945 roku w składzie dywizji znajdowały się 3 czołgi **PzKpfw IV** (2 sprawne), 38 czołgów **PzKpfw V „Panther"** (26

Zniszczone działo samobieżne Panzer IV/70(V) z Dywizji Pancernej „Müncheberg", rejon Berlina, kwiecień 1945 roku. *A destroyed Panzer IV/70(V) SP AT gun from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin area in April 1945.* **[ASKM]**

Zniszczone samochody Steyr 1500, Kübelwagen, Opel „Olympia" z Dywizji „Ferdinand von Schill". *Destroyed vehicles from the Division „Ferdinand von Schill": Steyr 1500, Kübelwagen and Opel "Olympia".* **[ASKM]**

U góry. Działo samobiżne Jagdpanzer 38(t) „Hetzer", transporter Sd Kfz 251/16 i samochód pancerny Sd Kfz 221 z Dywizji Piechoty „Scharnhorst". Powyżej. Spalony czołg PzKpfw V Ausf. G z Dywizji Grenadierów Pancernych „Kurmark", Niemcy, marzec 1945 roku. *Top. Vehicles from the Infantry Division "Scharnhorst": "Hetzer" SP AT gun, Sd Kfz 251/16 APC and Sd Kfz 221 armored car, West of Berlin, May 1945. Above. A burned PzKpfw V Ausf. G "Panther" tank from the Panzer Grenadiere Division "Kurmark", Germany, March 1945.* **[ASKM]**

Zniszczone działo Flak 37 kalibru 88 mm i pojazdy z Dywizji „Ferdinand von Schill". *A destroyed 8.8cm Flak 37 AA gun and vehicles from the Division "Ferdinand von Schill".* **[ASKM]**

sprawnych) i jeden zdolny do walki **„Tiger" I**. W niemieckich materiałach brak jest danych o uzbrojeniu dywizji *„Kurmark"* w działa samobieżne **„Hetzer"**.

Zgodnie z zeznaniami jeńców pojmanych przez sowieckie jednostki rozpoznawcze, ilość dział samobieżnych i czołgów w dywizji w dniach 14-16 kwietnia 1945 roku wahało się od 40 do 45 pojazdów, a na uzupełnienie składu osobowego przybyło do 1000 ludzi – byłych marynarzy *Kriegsmarine*. W chwili rozpoczęcia Operacji Berlińskiej dywizja znajdowała się w odwodzie w rejonie Litzu (na południowy-zachód od Seelow) i została wprowadzona do walki 16 kwietnia 1945 roku w rejonie Dolgelin. W końcu kwietnia 1945 roku (18-19 kwietnia 1945 roku) dywizja grenadierów pancernych *„Kurmark"* aktywnie walczyła na południowy-zachód od Marksdorfu, następnie wycofała się w kierunku na Buchholz.

Wraz z pojawieniem się wojsk sowieckich w rejonach Neu Müle, Kinbaum, Hangelsberg powstało poważne zagrożenie dlaf rankfurtskiego zgrupowania wojsk. Dlatego aby zabezpieczyć lewą flankę, z rejonu Neu Müle w rejon Fürstenwalde została przerzucona część dywizji *„Kurmark"*, która zajęła linię obronną na rubieży Hoinersdorf-Berlendorf 2 km na zachód od Falkenhagen. Jednak już 20 kwietnia wojska niemieckie zostały wyparte z miasta Buchholz i wycofały się na południe, gdzie zakończyły działania bojowe w strefie kontrolowanej przez 1. Front Ukraiński.

18. Dywizja Grenadierów Pancernych rozpoczęła przeformowywanie 30 marca 1945 roku w rejonie Eberswalde. Jej mieszany batalion pancerny składał się z resztek uzbrojenia batalionów pancernych i batalionów grenadierów pancernych Dywizji Pancernych *„Holstein"* i *„Schleisen"*.

1. batalion 118. Pułku Pancernego dywizji miał trzy kompanie pancerne uzbrojone w czołgi **PzKpfw IV** i kompanię

Zniszczone działo samobieżne Panzer IV/70(V) z Dywizji Pancernej „Müncheberg", Berlin, kwiecień 1945 roku. *A destroyed Panzer IV/70(V) SP gun from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin in April 1945.* **[ASKM]**

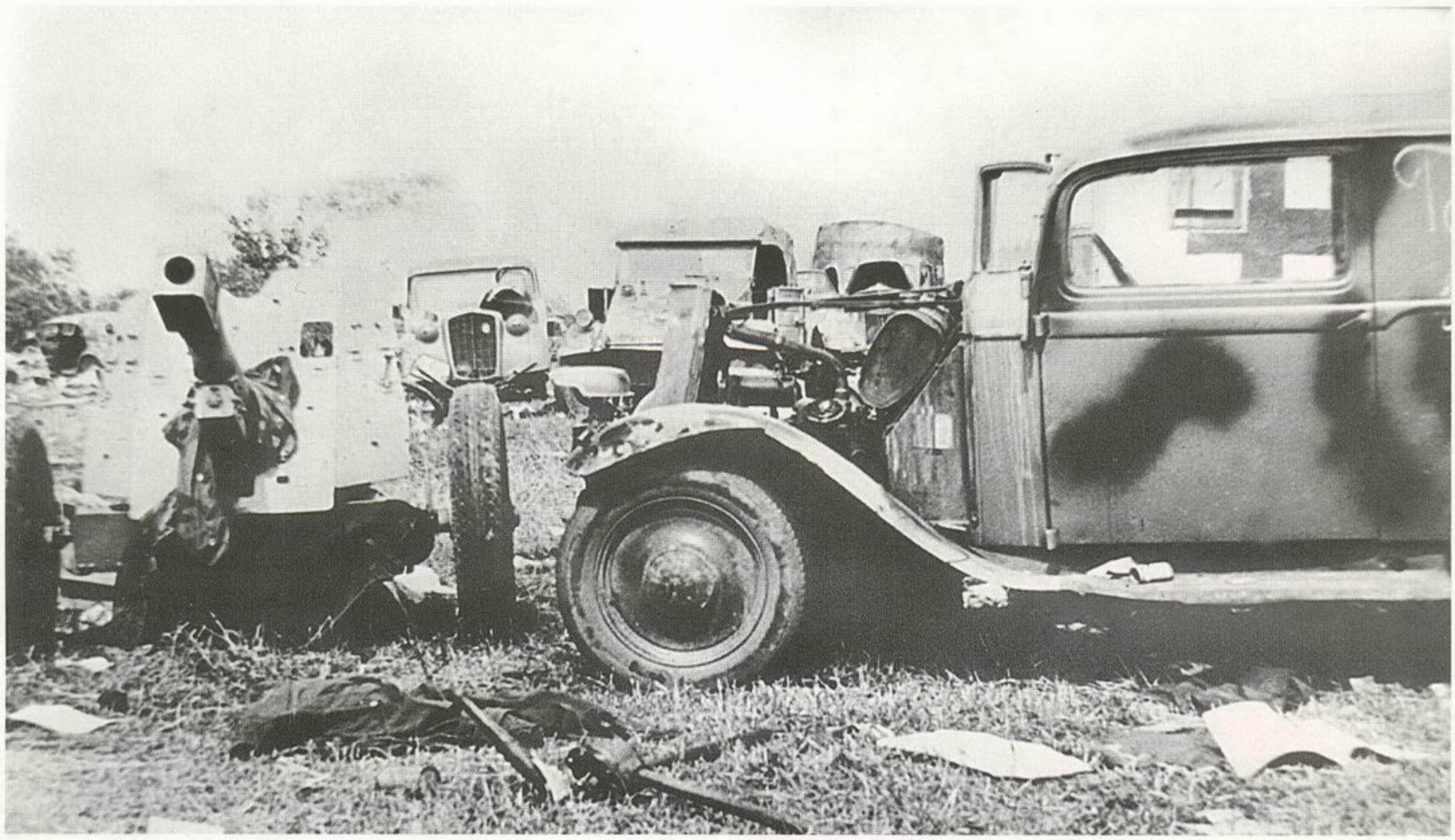

Zniszczone samochody z Dywizji „Ferdinand von Schill". Na pierwszym planie samochód-furgon Horch 830 i armata górska GebG 36 kalibru 75 mm na podwoziu armaty przeciwpancernej, z tyłu Steyr 220 i Kübelwageny. *Destroyed vehicles from the Division „Ferdinand von Schill". In the foreground is a Horch 830 van and an 7.5cm GebG 36 mountain gun on AT gun chassis, in the background is a Steyr 220 and a Kübelwagen.* **[ASKM]**

dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)**. W kompaniach znajdowało się tylko po 10 pojazdów bojowych .

Wg danych sowieckiego rozpoznania 118. pułk pancerny przybył na front w rejon Bukow. Niemieccy jeńcy zeznali, że w skład 18. dywizji grenadierów pancernych wchodziły: 51. i 30. pułki zmotoryzowane w składzie dwubatalionowym (w batalionie po trzy kompanie) żołnierzy uzbrojonych w 15 ręcznych karabinów maszynowych i 30 *Panzefaustów*. Dowódcą 51. Pułku Grenadierów Pancernych był major Johen. Na podstawie dokumentów z 18. Dywizji Grenadierów Pancernych zdobytych przez sowieckich zwiadowców 21 kwietnia 1945 roku w rejonie Hoenstein dowiedziano się 20. Dywizja Grenadierów pancernych po klęsce, którą poniosła na przyczółku sandomierskim, została przeformowana w grupę bojową i działała na prawym skrzydle 1. Frontu Ukraińskiego. W połowie marca została wycofana w rejon Fürstenwalde, gdzie otrzymała uzupełnia w postaci ludzi i sprzętu. 15 marca 1945 roku w dywizji było 19 czołgów **PzKpfw IV** (wszystkie niesprawne), 21 niszczycieli czołgów **Panzer IV/70(V)** (wszystkie sprawne) i 3 przeciwlotnicze działa samobieżne. Dywizja miała w swym składzie 76. i 90. Pułki Grenadierów Pancernych (76. pułk był wyposażony w transportery opancerzone), 20. Pułk Artylerii Zmotoryzowanej, 20. Kompanię Wartowniczą, 20. Zmot. Dywizjon Przeciwpancerny, 20. Zmot. Batalion Łączności, 20. Zmotoryzowany Batalion Saperów i inne specjalistyczne pododdziały. Dowódcą dywizji był generał Jäger, a dowódcą 90. Pułku Grenadierów Pancernych płk Schümen. W dniach 12-13 marca dywizja została przerzucona na zachód od Kostrzynia, gdzie podjęła nieudaną próbę odblokowania garnizonu kostrzyńskiego w okresie marca i na początku kwietnia 1945 roku. W chwili rozpoczęcia Operacji Berlińskiej dywizja pozostawała na dotychczasowym miejscu. W walkach o Kostrzyń 76. Pułk Grenadierów Pancernych stracił 350 zabitych i 230 rannych. 28 marca 1945 roku dywizja otrzymała uzupełnienie w ilości 3500 ludzi (głównie z poboru z Fürstenwalde).

Po rozpoczęciu sowieckiego natarcia 20. Dywizja Grenadierów Pancernych prowadziła walki obronne w rejonie Seelow, Gusow. Według zeznań jeńców resztki 76. Pułku Grenadierów Pancernych (100-1500 ludzi) broniły Obersdorfu. 90. pułk został praktycznie zniszczony. Z rozmów oficerów sztabowych jeden z jeńców dowiedział się, że 20. Pułk Artylerii stracił do 70% uzbrojenia, a dywizjon obrony przeciwlotniczej wszystkie działa. Batalion saperów został praktycznie zlikwidowany. Jeden z jeńców z 20. batalionu saperów, 18 marca, zeznał: *„Gdy pojawili się Rosjanie 3. kompania uciekła. Ja wśród 14 uciekinierów byłem zatrzymany na drodze przez żandarmerię i zostałem skierowany w rejon Gelsdorfu, gdzie znajdował się sztab. Kiedy ponownie zobaczyliśmy uciekających żołnierzy niemieckich porzuciliśmy okopy i zostaliśmy znowu zatrzymani przez żandarmerię i wysłani na pozycje w rejon Marksdorfu. Było nas 17 ludzi, na czele z podporucznikiem. Po pojawieniu się rosyjskich czołgów wszyscy uciekli, a jako pierwszy uciekł podporucznik. Ja ukryłem się w jednym z domów i 18 marca oddałem się do niewoli."*

Batalion zwiadowczy dywizji do 16 kwietnia miał na stanie 80 ludzi i był wykorzystywany do ochrony sztabu. W dniu 19 kwietnia sztab dywizji znajdował się w Hohengarten. W dniu 20 kwietnia rano powstała luka na odcinku 20. Dywizji Grenadierów Pancernych w rejonie Müncheberg-Egersdorf-Tempelberg. Przemieszczające się na tym odcinku czołowe oddziały wojsk sowieckich nie natrafiły na opór. Wzięty do niewoli radiotelegrafista z batalionu zwiadowczego z 20. Dywizji Grenadierów Pancernych zeznał: *„Dowódca 20.*

U góry. Działo samobieżne Jagdpanzer 38(t) „Hetzer" z Dywizji Piechoty „Scharnhorst", na zachód od Berlina, maj 1945 roku. Powyżej. Jeńcy niemieccy obok porzuconych samochodów ciężarowych. *Top. A Jagdpanzer 38(t) "Hetzer" SP AT gun from Infantry Division "Scharnhorst", West of Berlin, May 1945. Above. A group of German P.O.W.s passing near the abandoned German trucks.* **[ASKM]**

Dywizji Grenadierów Pancernych w swoim radiotelegramie do dowódców pułków grenadierów żądał, aby za każdą cenę utrzymać zajmowane pozycje, otrzymał odpowiedź: „Mamy duże straty, Rosjanie obeszli nasze pozycje, żołnierze uciekają, nie mamy czym się bronić." Dowódca dywizji rozkazał, aby rozstrzelać uciekających. O godz. 10.30 w dniu 20 kwietnia 1945 roku piechota niemiecka w sile batalionu przy wsparciu artylerii, podjęła z lasu na południowy zachód od ruin Chenbergu, kontrnatarcie na tyły wojsk sowieckich znajdujących się w rejonie Egersdorfu, lecz została rozgromiona. Już 24 kwietnia 1945 roku 20. Dywizji Grenadierów Pancernych przestała istnieć jako jednostka bojowa bowiem liczyła w tym okresie 80% *Volkssturmu* i 20% dotychczasowego składu. Praktycznie nie posiadał już czołgów i dział samobieżnych, a pancerniacy walczyli jako piechota.

25. Dywizji Grenadierów Pancernych rozpoczęła przeformowywanie w dniu 1 lutego 1945 roku w rejonie Kostrzynia według etatów *Panzer Grenadier Division 1944*.

W istniejącym 5. Batalionie Pancernym dywizji (o strukturze czterokompanijnej) do posiadanych 26 czołgów **PzKpfw V**, 10 dział samobieżnych **Panzer IV/70(V)** i 2 samobieżnym działom przeciwlotniczym kalibru 37 mm, dodano jeszcze 10 czołgów **PzKpfw V „Panther"**.

Skład dywizji: 5. Batalion Pancerny, 35. i 119. Pułki Grenadierów Pancernych, 25. Pułk Artylerii Zmotoryzowanej, 25. Zmotoryzowany Batalion Saperów, Zmotoryzowany Batalion Łączności i pododdziały saperskie. Dowódca dywizji był wówczas generał major Burmeister, dowódca 35. Pułku Grenadierów Pancernych ppłk Huse. Po przeformowaniu 25. Dywizji Grenadierów Pancernych aktywnie uczestniczyła w walkach mających na celu likwidację sowieckiego przyczółka na zachodnim brzegu Odry.

W trakcie tej nieudanej operacji 25. Dywizji Grenadierów Pancernych straciła do 4000 ludzi i otrzymała 3000 ludzi jako uzupełnienie. 15 marca 1945 roku w dywizji było 30 **StuG-ów 40** (wszystkie sprawne), czołg **PzKpfw V** (sprawny), 20 dział samobieżnych (19 sprawnych), dwa samobieżne działa przeciwlotnicze i 30 czołgów **PzKpfw IV** (z tego 30 sprawnych).

Oprócz czterokompanijnego 5. Batalionu Pancernego w działa szturmowe w 25. Dywizji Grenadierów Pancernych posiadał 25. *Panzerjäger Abteilung* w składzie trzech kompanii: dwie kompanie dział samobieżnych i jedna kompania dział holowanych. W chwili rozpoczęcia natarcia sowieckich wojsk jednostki dywizji znajdowały się w odwodach o 1,5 km na zachód od Writzen. W nocy na 17 kwietnia 1945 roku 35. Grenadierów Pancernych został przerzucony w rejon Writzen z rozkazem, aby dowolnym kosztem utrzymać pozycje. Pomimo dobrego uzbrojenia 25. Dywizja Grenadierów Pancernych nie brała udziału w walkach o Berlin i skapitulowała przed niemieckimi wojskami 2 maja 1945 roku.

Oprócz wspomnianych jednostek pancernych w walkach o Berlin niemieckie dowództwo aktywnie wykorzystywało samodzielne Brygady Artylerii Szturmowej (*Heeres Sturmgeschütze Artillerie Brigade*).

W obronie stolicy uczestniczyły: 184. Brygada Artylerii Szturmowej, 243. Brygada Artylerii Szturmowej, 222. Brygada Artylerii Szturmowej, 394. Brygada Artylerii Szturmowej i 920. Szkolna Brygada Dział Szturmowych (Sturmgeschütz Lehr Brigade I), Szkolna Brygada Dział Szturmowych *„von Schill"* oraz 1170. Samodzielny Dywizjon Dział Szturmowych.

184. Brygada Artylerii Szturmowej dowodzona przez *Hauptmanna* Cormeliusa uczestniczyła w walkach w składzie zgrupowania *SS–Obergruppenführera* Felixa Steinera. Od 18 kwietnia 1945 roku otrzymała rozkaz by bronić dostępu do

Zniszczone samochody Ford V 3000S, Opel „Kapitän", autobus Mercedes-Benz O 2600 i (po prawej) produkowany w małych ilościach Mercedes-Benz 170 H Limousine z Dywizji „Ferdinand von Schill". *Destroyed vehicles from the Division "Ferdinand von Schill", Ford V 300S truck, Opel "Kapitän" car, Mercedes-Benz O 2600 bus and right is a very rare Mercedes-Benz 170 H Limousine car.* **[ASKM]**

U góry. Zniszczone samochody z Dywizji „Ferdinand von Schill". Powyżej. Działo samobieżne Jagdpanzer IV z nieustalonej jednostki zniszczone koło Drezna, kwiecień 1945 roku. *Top. Destroyed vehicles from the Division "Ferdinand von Schill". Above. A destroyed Jagdpanzer IV SP AT gun from unidentified unit, Dresden area in April 1945.* **[ASKM]**

Zniszczone pojazdy z 3. Dyw. Przeciwpancernego Dywizji „Ullrich von Hutten", rejon Berlina w kwietniu 1945 roku, u góry traktor Hanomag 25PS i działa samobieżne Sd Kfz 251/9 i Sd Kfz 234/3, powyżej eksperymentalne działo samobieżne 8.8 cm Pak 43/3 Waffenträger. *Destroyed vehicles from the 3rd Panzerjäger Abteilung Division "Ullrich von Hutten", Berlin area in April 1945. Top ia a Hanomag 25PS tractor and two SP guns: Sd Kfz 251/9 and Sd Kfz 234/3, above is an experimental 8.8 cm Pak 43/3 Waffenträger SP gun.* **[ASKM]**

Eberswalde od wschodu, jednak ze względu na szybkie przemieszczanie się wojsk sowieckich brygada zajęła stanowiska w rejonie Finow. Ponieważ nie dochodziło do dużych walk z sowieckimi wojskami kapitan Cornelius wykonywał działania rozpoznawcze w kierunku Bernau. Po spotkaniu wojsk sowieckich na wschód od Lanke, działa szturmowe wycofywały się. W połowie kwietnia 1945 roku brygada toczyła walki obronne w rejonie Lychen pomiędzy miejscowościami Liebenwalde i Sehdenick.

Kiedy wojska sowieckie obeszły pozycje 184. brygady od północy i od południa i zdecydowanie posuwały się na zachód w kierunku Holsteinu, w rejonie Neubrandenburga, prowadziła walki obronne. Druga część 184. brygady broniła miasta wspólnie z żołnierzami 181. Dywizji Piechoty. W końcu kwietnia resztki brygady wycofały się w rejon Güstrow i Sternberg i zostały zmuszone do kapitulacji przed wojskami sowieckimi.

243. Brygada Artylerii Szturmowej (*Heeres Sturmartillerie Brigade 243*) rozpoczęła walki z sowieckimi wojskami w końcu kwietnia 1945 roku, mając na stanie działa samobieżne **StuG-40** i **Panzer IV/70(A)**. Operacyjnie została podporządkowana Dywizji Piechoty *„Theodor Körner"* dowodzoną przez gen. Frankewitscha ze składu 12. armii *Wehrmachtu* gen. Wencka. 243. brygada razem z pododdziałami Szkoły Artylerii Szturmowej (*Sturmartillerie Schule*) oraz Dywizji Piechoty *„Schranhorst"* i *„ Ulrich von Hütten"* oraz *„Friedrich Ludwig Jahn"* podejmowały próbę przerwania zewnętrznego pierścienia wojsk sowieckich w rejonie Buchholtz, Beelitz. Na początku maja, po częściowym odblokowaniu okrążenia, wojska 9. Armii i 4. Armii Pancernej oraz jednostek 12. Armii *Wehrmachtu* walczyły na dwóch frontach: przeciwko wojskom sowieckim i angloamerykańskim na zachodzie. W tym okresie 243. Brygada Artylerii Szturmowej została podporządkowana XXXXVIII. Korpusowi Pancernemu w Gethin. Jednak sztab korpusu przestał istnieć i dowódca brygady *Hauptmann* Rubig przez pewien okres bronił miasta Rathenow z własnej inicjatywy. 7 i 8 maja żołnierze 243. Brygada Artylerii Szturmowej porzucili pozycje obronne, przeprawili się przez Łabę w rejonie Tangermünde i skapitulowali przed Amerykanami. Część jeńców z 243. Brygada Artylerii Szturmowej (5 oficerów i 60 żołnierzy) Amerykanie przekazali wojskom sowieckim.

249. Brygada Artylerii Szturmowej (*Heeres Sturmartillerie Brigade 249*) po rozbiciu we Prusach Wschodnich i na Pomorzu została przeformowana w rejonie Krempnitz. W brygadzie została utworzona kompania piechoty zmotoryzowanej, a w dniach 24-25 kwietnia 1945 roku w zakładach *Alkett* w Spandau załogi otrzymały nowe działa szturmowe. W tym samym dniu brygada została wysłana na front zachodni w rejon Krempnitza, gdzie miała wziąć udział w kontrnatarciu na wojska amerykańskie na Łabie. Ostatecznie 249. brygada pozostała w Berlinie i zajęła pozycje obronne w rejonie Bramy Brandenburskiej. Po rozpoczęciu szturmu Berlina obrona miasta miała charakter odosobnionych punktów oporu.

Działa szturmowe 249. brygady walczyły w rejonach alei Frankfurtskiej, ulicy Langsbergskiej i Alexanderplatz. 29 maja walki toczyły się w rejonie Politechniki, gdzie znajdował się punkt dowodzenia brygady, a 30 kwietnia w rejonie ulicy Berlinerstraße. 1 maja 1945 roku zorganizowany opór niemieckich wojsk w stolicy załamał się. Berlin został zdobyty. Dowódca brygady *Hauptmann* Jaschke zebrał pozostałych żołnierzy i podjął próbę przebicia się na zachód. 3 maja 1945 roku wykorzystując fakt, że Armia Czerwona dopiero organizowała kontrolę nad miastem, kilka dział i samochodów ciężarowych brygady przedarło się do Spandau. Resztki brygady podzieliły się na dwie grupy – jednej udało się przerwać

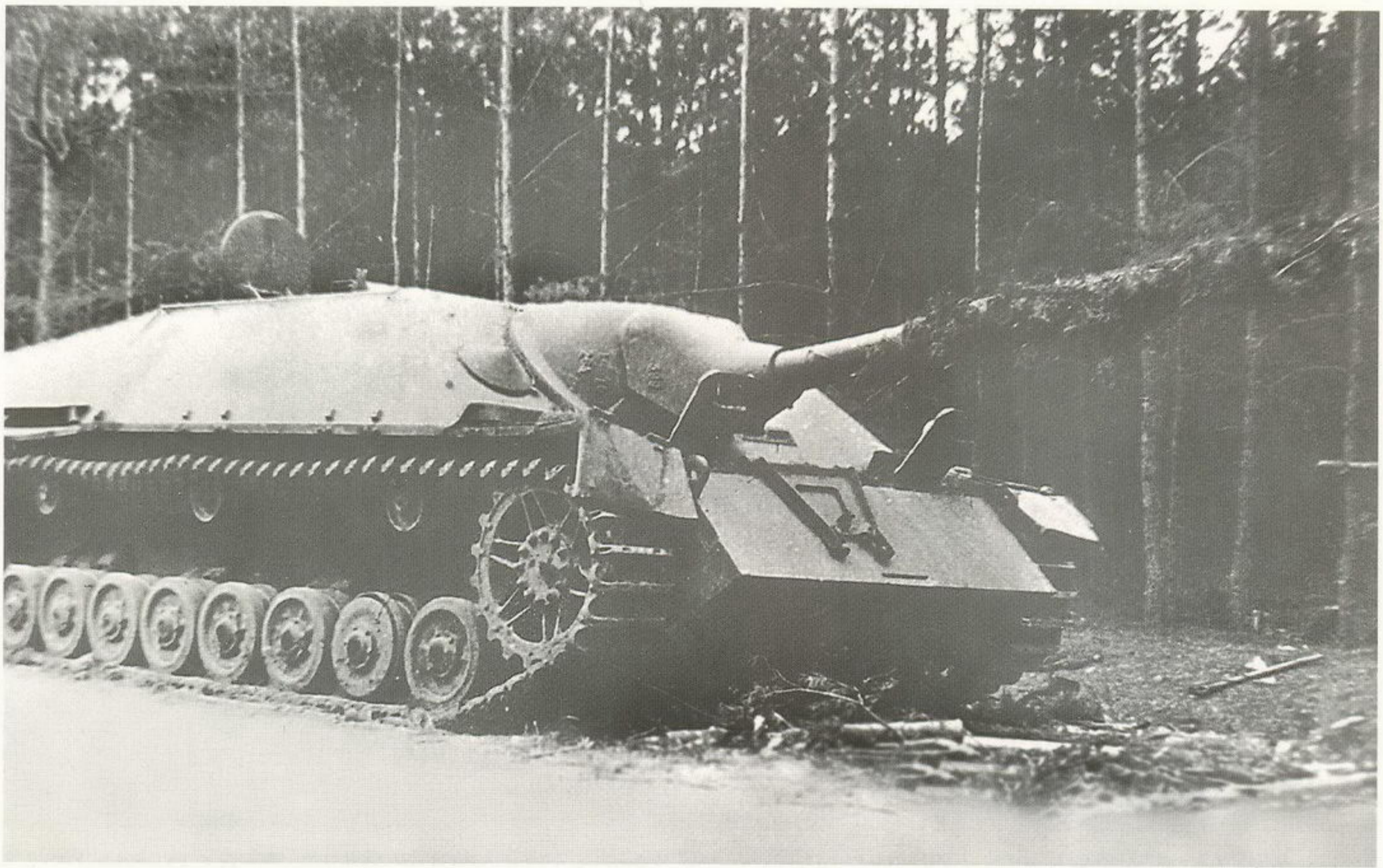

Zniszczone działo samobieżne Panzer IV/70(V) z Dywizji Pancernej „Müncheberg", rejon Berlina, kwiecień 1945 roku. *A destroyed Panzer IV/70(V) SP AT gun from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin area in April 1945.* **[ASKM]**

do strefy amerykańskiej, a druga została zlikwidowana przez wojska sowieckie.

322. Brygada Artylerii Szturmowej (*Sturmgeschütz Artillerie Brigade 322*) do 31 stycznia znajdowała się na Śląsku. Po zdaniu broni w dniu 31 została wycofana z frontu w celu przeformowania. O dalszych losach brak jest danych w niemieckich archiwach. Jednak brygada została przeformowana. W materiałach rozpoznania 3. Armii Pancernej Gwardii walczącej w strefie 1. Frontu Ukraińskiego, na południe od Berlina, w okresie od 12 do 16 kwietnia znajduje się notatka o walkach 322. Brygady Artylerii Szturmowej na odcinku Gross Brisen-Gubinen.

394. Brygada Artylerii Szturmowej (*Sturmgeschütz Artillerie Brigade 394*) w końcu marca została przeniesiona z Frontu Zachodniego do szkoły niemieckiej artylerii szturmowej w Burgu koło Magdeburga. Po uzyskaniu uzupełnień została włączona do 12. Armii *Wehrmachtu* pod dowództwem gen. Wencka. W niemieckich danych z końca kwietnia 1945 roku można znaleźć infprmacje, że 394. brygada współpracowała ze zbiorczą Dywizją *„Ferdinand von Schill"*, która brała udział w próbach przerwania blokady okrążonych wojsk niemieckich w rejonie Berlina. Po straceniu wszystkich dział szturmowych skład osobowy brygady został wchłonięty przez dywizję *„von Schill"* i walczył jako piechota. Po ogłoszeniu rozkazu o kapitulacji pozostały skład osobowy przekroczył Łabę i skapitulował przed Amerykanami, którzy zgodnie z umową sojuszniczą przekazali ich wojskom sowieckim.

Oprócz jednostek bojowych w obronie Berlina brały również udział szkoleniowe brygady dział szturmowych. 111. Instruktorska Brygada Dział Szturmowych (*Sturmgeschütz Lehr Brigade 111*) lub II. Instruktorska Brygada Dział Samobieżnych (*Sturmgeschütz Lehr Brigade II*) rozpoczęła formowania w Burgu na bazie szkoły artylerii szturmowej (wg innych danych formowanie brygady rozpoczęło się w lutym 1945 roku). Podobnie jak szkoleniowa *Panzer Lehr Division* na Froncie Zachodzie, 111. Szkolna Brygada Dział Szturmowych była elitarną jednostką. Dowódcą brygady był kapitan (*Hauptmann*) Hans Joahim Wagner. Brygada składała się ze sztabu i trzech kompanii liniowych.

1. kompania była uzupełniona składem osobowym oraz prawdopodobnie działami szturmowymi pochodzącymi z 1. kompanii 909. Brygady Artylerii Szturmowej, zaś 2. kompania resztkami 191. Brygady Artylerii Szturmowej, 3. kompania została sformowana od podstaw z personelu szkoły 15 marca 1945 roku. Brygada otrzymała bezpośrednio z zakładów firmy *Alkett* 16 dział samobieżnych **Panzer IV/70(A)**.

W Operacji Berlińskiej brygada broniła się w rejonie Frienwalde i Füstenberg. Po rozpoczęciu natarcia sowieckich wojsk 16 kwietnia 1945 roku, brygada tocząc walki wycofywała się na północny-zachód. W pierwszych dniach maja 1. i 2.kompania przekroczyły Łabę w rejonie Wittenbergi i skapitulowały przed Amerykanami. 6 maja 1945 roku w rejonie Forlem przekroczyła Łabę 3. kompania.

Zgrupowanie Bojowe *„Wagner"* sformowane, z resztek sprzętu i pozostałych ochotników 111. Szkolnej Brygady Dział Szturmowych prowadziło walki obronne w rejonie Lenenberg-Ludwigslusm-Perleberg. Po zakończeniu działań bojowych duża część żołnierzy zgrupowania trafiła do niewoli sowieckiej.

920. Instruktorska Brygada Dział Szturmowych (*Sturmgeschütz Lehr Brigade 920*) lub I. Instruktorska Brygada Dział Szturmowych (*Sturmgeschütz Lehr Brigade I*) została ponownie sformowana z resztek 303. Dywizjonu Dział Szturmowych i została włączona do Dywizji Piechoty

Transporter Sd Kfz 251/1 Ausf. D WH-1713811 oznaczony „1306" uzbrojony w armatę 2 cm KwK 38 kalibru 20 mm z Dywizji „Schranhorst", rejon Berlina w kwietniu 1945 roku. *A Sd Kfz 251/1 Ausf. D APC registred WH-1713811 and coded "1306" armed with an 2cm KwK 38 20mm gun from Division "Scharnhorst", Berlin area in April 1945.* **[ASKM]**

Zniszczone samochody i pojazdy z Dywizji „Ferdinand von Schill", widoczne działo szturmowe StuG III Ausf. E nr „110", 3,7 cm Flak 36 auf sWS Gepanzerte Ausführung i armaty kalibru 88 mm. *Destroyed vehicles from the Division "Ferdinand von Schill" – StuG III Ausf. E coded "110" assault gun, 3.7cm Flak 36 auf sWS Gepanzerte Ausführung SP AA gun and 88mm AA guns.* **[ASKM]**

Prototypowe działo samobieżne 8,8 cm Pak 43/3 Waffenträger auf PzKpfw 38(d) z 3. Dywizjonu Przeciwpancernego Dywizji „Ulrich von Hutten", Berlin w kwietniu 1945 roku. *A prototype of 8.8cm Pak 43/3 Waffenträger auf PzKpfw 38(d) from the 3rd Panzerjäger Abteilung Division "Ulrich von Hutten" in Berlin in April 1945.* **[ASKM]**

„Döberitz". Brygadą dowodził major Wolfgang Kapp. W połowie kwietnia brygada znajdowała się na froncie Grupy Armii *„Wisła"* i broniła pozycji na linii Odry. W składzie zgrupowania 9. Armii i 4. Armii Pancernej pod koniec kwietnia 920. Szkolna Brygada Dział Szturmowych została okrążona na południo-zachód od Fürstenwalde. Według danych niemieckich działa szturmowe brygady uczestniczyły w podjętej wówczas próbie wyrwania się z okrążenia jednostek 9. Armii walcząc w rejonie Märkisch-Buchholz-Halbe.

Pomimo, że większość składu żołnierzy poległa, pojedyncze działa szturmowe i załogi wyrwały się z okrążenia w rejonie Beelitz na południe od Poczdamu i w ostatnich dniach kwietnia poddały się Amerykanom w rejonie Tangermünde.

III. Instruktorska Brygada Dział Szturmowych (*Sturmgeschütz Lehr Brigade III*) została sformowana w Burgu w lutym i marcu 1945 roku przez majora Dr. Vaersta, który został jej dowódcą. W kwietniu 1945 roku brygada walczyła z wojskami amerykańskimi w rejonie Magdeburga. Na początku maja bry-

Żołnierze sowieccy oglądają uszkodzone działo szturmowe StuG 40 Ausf. G z nieustalonej jednostki, Niemcy, marzec 1945 roku. *Soviet soldiers inspecting a damaged StuG 40 Ausf. G assault gun, Germany, March 1945.* **[ASKM]**

Działa szturmowe StuG 40 i samochód pancerny Sd Kfz 231 z 243. Brygady Dział Szturmowych, Niemcy, kwiecień 1945 roku. *StuG 40 assault guns and a Sd Kfz 231 armored car from the 243rd Sturmgeschütz Brigade, Germany, April 1945.* **[ASKM]**

Zniszczony czołg PzKpfw V „Panther" Ausf. G z Kampfgruppe „Käther", widoczne nietypowe oznaczenia rozpoznawcze, rejon Berlina, kwiecień 1945 roku. *A destroyed PzKpfw V "Panther" Ausf. G tank from the Kampfgruppe "Käther" with non-standard national markings, Berlin area, April 1945.* **[ASKM]**

gada została przeniesiona na front niemiecko-sowiecki. Ostatnie jej zadanie bojowe to obrona mostu kolejowego na Łabie w Targermünde. 8 maja 1945 roku III. Instruktorska Brygada Dział Szturmowych poddała się wojskom sowieckim.

Instruktorska Brygada Dział Szturmowych *„Ferdinand von Schill"* (*Sturmgeschütz Lehr Brigade „von Schill"*) została utworzona przez dowódcę szkoły szturmowej artylerii w Burgu przez ppłk. Alfreda Müllera, prawdopodobnie w kwietniu 1945 roku. Prawdopodobnie w skład brygady został wcielony zdolny jeszcze do noszenia broni personel szkoły oraz pozostałe wozy bojowe, zaś wszystkie służby tyłowe i pomoce szkolne zostały wysłane do Austrii. Prawdopodobnie na uzbrojeniu brygady znajdowały się pojazdy różnych typów, ponieważ w szkole szturmowej artylerii były dwa działa samobieżne **Panzer IV/70(A)** i kilka dział szturmowych **StuG III/StuG 40** różnych odmian i inne działa samobieżne.

Po zakończeniu formowania, pod nazwą Dywizjon Dział Szturmowych *„Burg"* (*Sturmgeschütz Abteilung „Burg"*), przesunieto jednostkę z frontu zachodniego na wschodni, które w tym czasie były w odległości 80 km od siebie. Na froncie Alfred Müller został mianowany pułkownikiem, przejął dowództwo zbiorczej dywizji składającej się z różnych pododdziałów. Dywizjon Dział Szturmowych *„Burg"* i III. Instruktorska Brygada Dział Szturmowych utworzyły Brygadę Artylerii Szturmowej *„von Schill"*, która stała się częścią dywizji *„Ferdinand von Schill"*. Jednostka znajdowała się w rejonie Lehna i została podporządkowana XXII. Korpusowi Armijnemu 12. Armii *Wehrmachtu*. Kontrnatarcia wojsk niemieckich mające na celu odblokowanie garnizonu berlińskiego oraz wyrwanie się z okrążenia niemieckich wojsk na południe od Berlina nie zakończyło się sukcesem. Prowadząc walki obronne dywizje powolnie pełzły na zachód. Do 7 maja resztki dywizji znalazły się nad Łabą na północ od Magdeburga. Żołnierze poddali się Amerykanom, a następnie zgodnie z umową międzyaliancką zostali przekazani Armii Czerwonej.

W Operacji Berlińskiej walczył 1170. Dywizjon Dział Szturmowych (*Sturmgeschütz Abteilung 1170*). Sformowany został 8 kwietnia 1945 roku z wykorzystaniem składu osobowego 322. Brygady Artylerii Szturmowej w Burgu. Dywizjon miał baterię sztabową i dwie liniowe, oddział piechoty zmotoryzowanej i był operacyjnie podporządkowany

Uszkodzony czołg PzKpfw V „Panther" Ausf. G użyty jako stały punkt ogniowy, Berlin, Bismarck Straße, maj 1945 roku. *A damaged Zniszczony czołg PzKpfw V "Panther" Ausf. G tank used in fixed firing position in Berlin, Bismarck Straße, May 1945.* **[ASKM]**

„Elefant" z 614. schwere Heeres Panzerjäger Kompanie zdobyty przez wojska sowieckie w Klein Köris w kwietniu 1945 roku. *A Soviet soldier inspecting a captured by Soviet troops "Elefant" SP gun of the 614th schwere Heeres Panzerjäger Kompanie captured in Klein Köris in Germany in April 1945.* **[ASKM]**

Zniszczone działo szturmowe StuG IV, Berlin, Unter der Linden, maj 1945 roku. *A destroyed StuG IV assault gun of unidentified unit in Berlin, Unter der Linden, May 1945.* **[ASKM]**

Wieża czołgu PzKpfw V „Panther" Ausf. D jako element bunkra tzw. „Panther" Turm, Berlin maj 1945 roku. *A turret of PzKpfw V "Panther" Ausf. D tank used in "Panther" Turm fixed fortification in Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

Dywizji *„Scharnhorst"* stacjonującej w Lindau na północ od Zerbst. Dywizjon miał wspomagać pułk Langmeiera. Sama dywizja w połowie kwietnia 1945 roku wchodziła w skład XX. Korpusu 12. Armii *Wehrmachtu*.

Od 25 kwietnia Dywizja *„Scharnhorst"* i 1170. Dywizjon Dział Szturmowych walczyły na froncie sowiecko-niemieckim. 28 i 29 kwietnia w rejonie Belzige atakowały wojska sowieckie, próbując połączyć się z okrążonym zgrupowaniem 9. Armii *Wehrmachtu*. Wieczorem 29 kwietnia w dywizjonie pozostało tylko kilka dział szturmowych.

Po załamaniu się prób uratowania 9. Armii i odblokowania Berlina jednostki 12. Armii *Wehrmachtu* wycofywały się w kierunku Łaby. Resztki 1170. dywizjonu broniły miejscowości Rethenow w rejonie Genthin, a następnie wycofały się w rejon Havelbergu. Nieco ponad 80 żołnierzy, wszystko co pozostało z dywizjonu, poddało się wojskom amerykańskim w rejonie Tangermünde.

Oprócz dużych jednostek pancernych i brygad szturmowych dowództwo niemieckie często wprowadzało do walki jednostki o bardzo oryginalnej organizacji. Na północny-wschód od Berlina na odcinku Realte Oder-Sonenstal (tzw. Alte Oder) broniła się 309. Dywizja Piechoty, w skład której oprócz odwodowego pułku *„Großdeutschland"*, 653., 654. Pułku Piechoty, 309. Batalionu Saperów, 309. Pułku Fizylierów, wchodziły również 309. Pułk Artylerii, 309. Dywizjon Niszczycieli Czołgów. Jeżeli w pułk artylerii działa były holowany, to 309. Dywizjon Niszczycieli Czołgów był całkowicie zmechanizowany. 1. kompania miała 12 holowanych dział kalibru 88 mm, 2. kompnia – 10 dział samobieżnych nieustalonego typu, 3. bateria – 12 samobieżnych dział przeciwlotniczych kalibru 37 mm typu **Sd Kfz 7/2**, na podwoziu ciągników półgąsienicowych. Następnie dywizja walczyła w rejonie Eberswalde, gdzie została zlikwidowana.

20 kwietnia rozpoczęto formowanie Grupy Bojowej *„Ritter"* składającej się ze sztabu 2. Batalionu Pancernego, 36. Pułku Pancernego, 4. kompanii z 11. Pułku Pancernego, kompanii samochodów pancernych i 614. *schwere Heeres Panzerjäger Kompanie*. W tej ostatniej jednostce znajdowały się cztery działa samobieżne **„Elefant"**, z których dwa zostały porzucone z powodu niesprawności w rejonie Zossen. Pozostałe działa walczyły na przedmieściach Berlina. Dodatkowo w skład grupy został włączony jeden zdobyczny sowiecki czołg **T–35**, który

Zniszczony czołg PzKpfw VI „Tiger" Ausf. E nr „323" z Dywizji Pancernej „Müncheberg", Berlin, maj 1945 roku. *A destroyed PzKpfw VI "Tiger" Ausf. E coded "323" tank from the Panzer Division "Müncheberg" Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

znajdował się na poligonie w Kummersdorfie, wkrótce jednak został zniszczony.

W otoczonym mieście ostatnie dwa działa samobieżne **„Elefant"** walczyły na placu Karl Augusta i w pobliżu kościoła Św. Trójcy. Według innych danych jeden **„Elefant"** był porzucony w rejonie Mittenwalde ze względu na usterki silnika. Drugi **„Elefant"** walczył na pozycji około Klein Kershad w pobliżu drogi na Lepten.

Od 20 do 22 kwietnia 1945 roku z ostatnich wyprodukowanych czołgów utworzono kilka batalionów niszczycieli czołgów walczących na południe od Zossen z nacierającą 3. Armią Pancerną Gwardii: 2. batalion 36. Pułku Pancernego i 2. batalion 2. Pułku Pancernego. Większość z nich weszła w grupę bojową pułkownika Käthera. Znany jest skład 2. batalionu 2. Pułku Pancernego: 2 czołgi **„Panther"**, 2 **„Bergerpanthery"** ze składu 2108. Batalionu Pancernego, jedna **„Panthera"** z zakładów *Kruppa*, 11 fabrycznie nowych **„Panther"** z zakładów *Daimler-Benz* z Berlina-Marienfelde. Większość **„Panther"** rozpoczęło walki wieczorem 22 kwietnia, a sześć ostatnich rozpoczęły walkę 23 kwietnia 1945 roku.

W tym czasie w Spandau została sformowana specjalna kompania półgąsienicowych transporterów opancerzonych: **SdKfz 251/3**, **SdKfz 251/9**, 6 **SdKfz 251/1**, 6 **SdKfz 251/16**. Autorzy nie mają informacji, gdzie jednostka została użyta bojowo.

Na południowy-wschód od Berlina w dniu 25-26 kwietnia zostało okrążone duże zgrupowanie wojsk niemieckich, składające się z części 9. Armii i 4. Armii Pancernej . W celu przerwania blokady okrążonych wojsk, a w perspektywie także i stolicy Niemiec, dowództwo utworzyło zgrupowanie z kilku dywizji i brygada 12. Armii pod dowództwem generała wojsk pancernych Wencka przerzuconego z Frontu Zachodniego.

Według danych sowieckich 29 kwietnia w skład 12. Armii wchodziła dywizja *„Ferdinand von Schill"* (rejon natarcia Lehnin), Dywizja *„Ulrich von Hutten"* (rejon natarcia Beelitz) i Dywizja Piechoty *„Friedrich Ludwig Jahn"* (rejon natarcia Buchholz Nihel). Zgrupowanie wspierało do 65 czołgów i dział samobieżnych. 20 z nich pochodziło z 243. Brygady Artylerii Azturmowej, 10-12 z samodzielnej kompanii dział samobieżnych **„Marder"**, 10 z baterii niszczycieli czołgów **Jagdpanzer 38(d)**, które w dalszej kolejności wchodziły w skład 3. Dywizjonu Niszczycieli Czołgów. Uzupełniając sowieckie informacje niemieckimi danymi otrzymamy realny skład niemieckiego zgrupowania pancernego: dywizję *„Schranhorst"* wspierał 1170. Dywizjon Dział Szturmowych, 7. Pułk piechoty Dywizji *RAD „Theodor Körner"* – 243. Brygada Artylerii Szturmowej, Dywizję *„Ulrich von Hutten"* - samodzielna bateria dział samobieżnych „Marder" i bateria niszczycieli czołgów **Waffenträger Jagdpanzer 38(d)**, dywizja *„Friedrich Ludwig Jahn"* oraz działa samobieżne o nieznanej przynależności. Zbiorcza dywizja *„Ferdinand von Schill"* była wsparana przez Brygadę Artylerii Szturmowej *„von Schill"*.

W 243. brygadzie znajdowały się działa samobieżne **StuG III/40** i 3-4 **Panzer IV/70(A)**, w 1170. dywizjonie prawdopodobnie **StuG III** i nie mniej jak 10 **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"** otrzymanych przez dywizję 10 kwietnia 1945 roku w samodzielnych bateriach, *„Ulrich von Hutten"* 10 dział samobieżnych **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"**, prawdopodobnie kilka prototypowych dział samobieżnych **8,8 cm Pak 43/3 Waffenträger Jagdpanzer 38(d)** i 12 sdział *Pak 43* kalibru 88 mm ciągnionych przez ciągniki opancerzone na podwoziu francuskich kołowych transporterów opancerzonych. W dywizji *„Ferdinand von Schill"* znajdowały się działa samobieżne różnorodnych typów i o różnym przeznaczeniu.

Czołg PzKpfw VI „König Tiger" Ausf. B działo samobieżne Flakpanzer IV(37) i PzKpfw V „Panther" z Dywizji Pancernej „Müncheberg", Berlin maj 1945 roku. *A PzKpfw VI "König Tiger" Ausf. B tank, Flakpanzer IV(37) SP AA gun and PzKpfw V "Panther" Ausf. G tank from the Panzer Division "Müncheberg" in Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

Wieże czołgu PzKpfw V „Panther“ Ausf. A jako element stałych umocnienień betonowych tzw. „Panther“ Turm, Berlin, maj 1945 roku. *The turrets of PzKpfw V "Panther" Ausf. A tanks used in "Panther" Turm fixed concrete fortification in Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

Wieże czołgu PzKpfw V „Panther" Ausf. A jako element stałych umocnienień betonowych tzw. „Panther" Turm, Berlin, maj 1945 roku. *The turrets of PzKpfw V "Panther" Ausf. A tanks used in "Panther" Turm fixed concrete fortification, Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

W walkach jakich doszło 26-27 kwietnia Niemcom udało się nieznacznie zepchnąć wojska sowieckie, tworzących zewnętrzny pierścień okrążenia (24. Armia Gwardii i 13. Armia) i pod koniec 28 kwietnia zająć Brandenburg. 29-30 kwietnia 1945 roku na styku dwóch frontów na zachód od Wendisch-Buchholtz, okrążone niemieckie zgrupowanie przerwało obronę 3. Korpusu Strzeleckiego 28. Armii i rozpoczęło się wycofywanie na Lukkenwalde korytarzem o szerokości do 2 km. W tym kierunku z zachodu atakowały niemieckie dywizje piechoty z 12. Armii. Powstała możliwość połączenia się niemieckich dwóch zgrupowań. Pod koniec 29 kwietnia wojska sowieckie rozpoczęły zdecydowane działania, zatrzymały atakujących Niemców w rejonie Schperenbergu, Kummersdorfu. Jednak 30 kwietnia niemieckie natarcie zostało ponowione. Pomimo że niemieckie jednostki były rozczłonkowane na trzy różne zgrupowania, jeszcze 29 kwietnia na styku 3. i 4. Armii Pancernych Gwardii Niemcom w rejonie Beelitz udało się przebić. Od 12. Armii oddzielał ich tylko odcinek 3-4 km. W związku z wydzieleniem przez armię sowiecką czterech świeżych brygad pancernych i zmechanizowanych brygad, pod koniec dnia niemieckie zgrupowanie zostało zatrzymane, a potem zlikwidowane.

Do niewoli dostał się dowódca dywizji *„Friedrich Ludwig Jahn"* płk Klein i 9 niemieckich generałów. Operacja została prawdopodobnie związana z pomocą otoczonemu Berlinowi przez 12. Armię generała Wencka, na którą tak oczekiwał w bunkrze w oblężonym Berlinie Adolf Hitler.

Specjalnie do obrony Berlina jeszcze 22 stycznia 1945 roku rozpoczęto formowanie specjalnej Kompanii Pancernej *„Berlin"* (*Panzer Kompanie „Berlin"*) z 10 czołgów **PzKpfw V** i 12 czołgów **PzKpfw IV**, u których z różnych przyczyn nie można było naprawić silnika lub podwozia. Następnie kompania została wzmocniona nieruchomymi ogniowymi punktami (z betonowej skrzyni podwieżowej w postaci bunkra i wieży czołgu **„Panther"** tzw. **„Panther" Turm**, które były zakopane w miejscach, które były najbardziej zagrożone atakami pancernymi). Te stanowiska obronne były wykorzystane w czasie obrony Berlina.

Od 24 marca 1945 roku w składzie *Wehrmachtu* rozpoczęto formowanie tymczasowych pododdziałów z jednostek szkolnych. Były one organizowane według podległości terytorialnej i powinny odpowiadać etatowo odpowiednim jednostkom pancernym lub grenadierów pancernych (od 1 kwietnia 1945 roku ta różnica została zatarta). 2 kwietnia 1945 roku został przeformowany 300. Batalion Szkolny (2 **PzKpfw V „Panther"**, **PzKpfw IV**, 3 **StuG III**), 11. Batalion Szkolny (3 **PzKpfw II**, 3 **PzKpfw IV**, 3 **PzKpfw V „Panther"**, 2 **StuG III**, **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"**), 500. Batalion Szkolny z Paderborn (4 **PzKpfw III**, **PzKpfw V** i 17 czołgów **„Tiger"**. 11. i 500. Bataliony zostały terytorialnie podporządkowane jednostce Westfalen. W składzie zachodniego terytorialnego zgrupowania *„Franken"* w dniu 2 kwietnia został zorganizowany 7. Batalion Szkolny uzbrojony w **PzKpfw III**, **StuG III**, **Jagdpanzer 38(t)**) i Batalion Szkolny *„Bergen"* (18 **StuG**, 2 **PzKpfw IV**, **PzKpfw V**). Zgrupowanie *„Ostsee"* dysponowało 5. Batalion Szkolnym składającym się z dwóch plutonów: 2 czołgi **PzKpfw V „Panther"** – w pierwszym plutonie, 2 działa samobieżne **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"** – w drugim plutonie.

15 kwietnia 1945 roku zostało sformowane Zgrupowanie *„Böhmen"*, w dokumentach sowieckich nazywane dywizją Szkolną „Bohemia". Miało ono na stanie 16 czołgów **PzKpfw IV**, 3 działa samobieżne **StuG III**, 12 dział samobieżnych **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"** i 3 działa samobieżne **Sturmpanzer IV „Brummbär"**. Dywizja Szkolna *„Bohemia"* od chwili sfor-

mowania została włączona do dywizji *Führer Begleit Division* i aktywnie uczestniczyła w walkach z 4. Arrmią Pancerną Gwardii 1. Frontu Ukraińskiego. 25 kwietnia na południowschód od Berlina w rejonie Stemberga zostało otoczone duże zgrupowanie wojsk niemieckich, między nimi dwie wyżej wymienione dywizje. Ich resztki skapitulowały przed wojskami sowieckimi na początku maja 1945 roku.

Despite the bloody fighting in Western and Southern Europe as well as East Prussia, the fate of the III Reich could only be sealed by the taking of central Germany and Czech territories. This area contained the majority of German military industrial plants, and most importantly, it was there that the leaders of the III Reich were hiding from responsibility.

Berlin, Germany's political center, had to be taken. Even though the resistance of German forces in the West was weakening after the failure of the Ardennes counterattack, the Allies were in no hurry to attack Berlin due to the tremendous human toll it would exact on their forces. However, to the Soviet Union, taking the Nazi ca-pital was significant not only as the ultimate victory in the war, but also as a demarcation of its future spheres of influence in post-war Europe – something that may have been of even greater import to leaders of the USSR.

The Vistula-Oder and Berlin Operations enabled the Red Army to break through to the German ca-łapital, take it by storm and emerge victorious. In the final months of the war, Soviet forces were matched against a determined and powerful foe. In February and March of 1945 alone, the Wehrmacht command formed no less than nine new Panzer Divisions and Panzergrenadier Divisions.

FIGHTING FROM THE VISTULA TO THE ODER

The 1945 winter campaign began with the activities of Soviet forces associated with the freeing of western portions of Poland. The Red Army's 1st Byelorussian and 1st Ukrainian Fronts carried out these goals. The operation planned for two simultaneous powerful attacks in the direction of Poznań (Posen) and Wrocław (Breslau), in order to rapidly break the entire depth of the German defenses, cut off groupings into isolated pockets and eliminate them.

The starting line for the assault on both fronts was the Vistula River with the outer boundary set for the Oder River. That is why in Soviet historiography this operation was referred to as the Vistula and Oder operation (January 12–February 3, 1945). The 1st Byelorussian Front performed the main thrust from the Warka–Magnuszew bridgehead in the general direction of Poznań. At the same time, an attack was carried out from the

Zniszczony czołg PzKpfw V „Panther" Ausf. G prawdopodobnie z Panzer Kompanie „Berlin", Berlin, maj 1945 roku. *A destroyed PzKpfw V "Panther" Ausf. G tank probably from the Panzer Kompanie "Berlin", Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

Porzucone samobieżne działo przeciwlotnicze 3,7 cm Flak 36 auf Zgkw 8-ton Sd Kfz 7/2, Niemcy, kwiecień 1945 roku. *An abandoned 3.7cm Flak 36 auf Zgkw 8-ton Sd Kfz 7/2 SP AA gun, Germany, April 1945.* **[ASKM]**

Puławy bridgehead toward Radom and Łódź. A portion of the front's forces from the left flank assaulted an enemy grouping located in Warsaw. Soviet forces fought with Army Group *"A"* and beginning January 26, with the renamed Army Group *"Middle"*. The 1st Byelorussian Front attacked *Wehrmacht* forces whose core consisted of the 19th and 25th *Panzer Divisions* that were part of the XXXXth Panzer Corps and the 10th *Panzergrenadiere Division*.

Near the end of 1944, the 25th *Panzer Division* was actually a combat group. Its forces consisted of the 87th Tank Destroyer Division consisting of the 4th and 5th companies, which at the start of November had fifteen **PzKpfw IV** tanks and seventeen **Panzer IV/70(V)** self-propelled guns. In January 1945, the 9th Armored Regiment was not fighting within the Division and the 146th and 147th *Panzergrenadiere Regiments* were in their formative stages in the region of Poznań.

Prior to the start of the Vistula-Oder operation, the 25th *Panzer Division* was located in the second line, east of Radom, and consisted of the 91st Panzer Artillery Regiment, 87th Infantry Regiment, 25th Security Company, 87th Field Reserve Battalion and the 87th Tank Destroyer Battalion.

The Division's commander was *Oberst* Andersch, with *Oberstleutnant* Turnhaupt in command of the 146th *Panzergrenadiere Regiment* and *Oberstleutnant* Wolf commanding the 91st Panzer Artillery Regiment.

Before the operation, the 19th *Panzer Division* was in the second line of defense in the region of Zwoleń. The division consisted of the 27th *Panzer Regiment* and the 73rd and 74th *Panzergrenadiere Regiments*, the 19th Panzer Artillery Regiment, an anti-tank division, sapper battalion, communication battalion, a security company and a field reserve battalion. The 27th *Panzer Regiment* of the 19th *Panzer Division* was reformed in August 1944 and consisted of two panzer battalions with a four-company structure each. The first battalion used **PzKpfw IV** tanks and the second the **PzKpfw V "Panther"**.

The 920th Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade*) supported the activities of the panzer divisions.

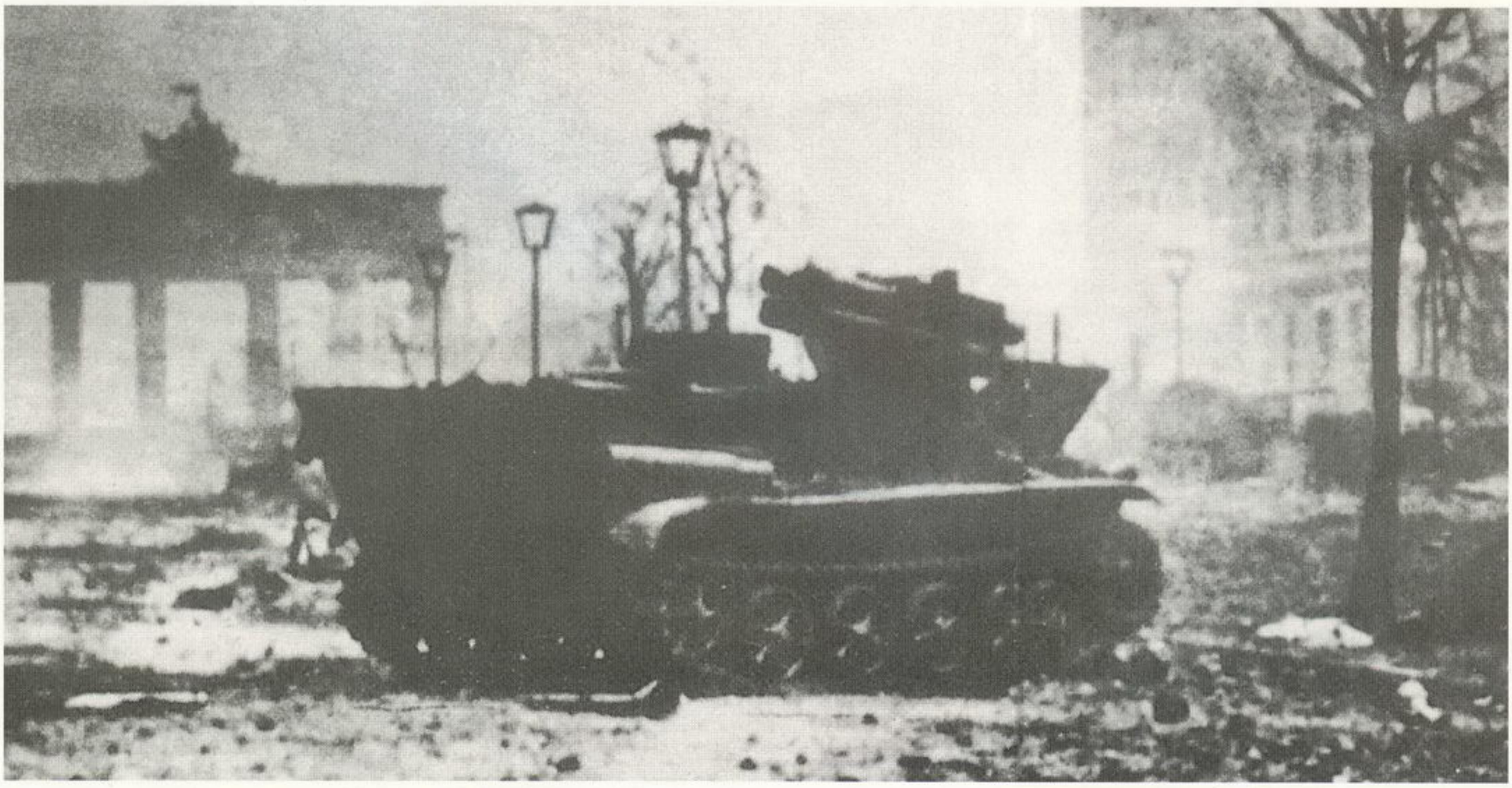

Porzucony pojazd szturmowy Borgward B IV Sd Kfz 301 uzbrojony w wyrzutnie Panzerschreck, Berlin, maj 1945 roku. *An abandoned improvised assault vehicle Borgward B IV Sd Kfz 301 armed with Panzerscherck launchers in Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

Porzucone działo szturmowe StuG 40 Ausf. G prawdopodobnie z 249. StuG Brigade, Berlin, maj 1945 roku. *An abandoned StuG 40 Ausf. G assault gun probably from the 249th Sturmgeschütz Brigade, Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

The armored grouping of the 9th Field Army chiefly conducted combat activities in the attack zone of the 1st Guards Armored Army, which entered combat from the Magnuszew bridgehead on January 17, 1945. By the end of the day, the leading brigades of the 1st Guards Armored Army had advanced 40-50 km and neared Pilica River. On that same day, the Soviet assault north of Warsaw began, and the 47th Army broke German defenses and began to ford the Vistula River. On the next day, the Soviets had crossed the Pilica River on conquered crossings or pontoon bridges with the 2nd Guards Cavalry Corps filling the resulting void. In exploiting their success, the 1st Guards Armored Army advanced 80 km into German defenses in the region of Sochaczew, and its most forward units reached the deep rear of German defenses in the region of Warsaw.

Radom was taken on January 16, 1945. German forces retreated from Warsaw during the night of January 17 to avoid being surrounded, and on January 19 Soviet forces took Łódź.

In order to stabilize the deteriorating front, the German command attempted to organize a powerful defense on the Poznań line on January 20. The *"Brandenburg" Panzergrenadiere Division* was shifted to the 1st Guards Armored Army's attack zone along with the division *"Grossdeutschland"* assault gun unit and a regiment from the 10th *Panzergrenadiere Division*.

The garrisons in Poznań were also preparing for the defense. The driver of the commandant of the fortified Poznań region who defected to the Soviet side on January 25, 1945 informed that the Poznań garrison consisted of units from the 19th *Panzer Division* (40-50 tanks) and the 25th *Panzer Division* (30-35 tanks and 78 assault guns); 16-18 self-propelled guns were located near the front in support of *Waffen SS* units. The following took part in the defense according to German data: the 500th Independent Reserve Assault Gun Battalion and 8 self-propelled guns (mainly **Panzer IV/70(A)** designated to supplement the *"Grossdeutschland"* assault gun brigade, included in the city's defenses. In addition one heavy **"Tiger" I**, one **"Hetzer"** and units from the *"Hermann Göring"* division without tanks and 1-2 regiments of 88mm motorized AA guns that had come from Łódź participated in the defensive action.

Reorganization of the defenses achieved the desired ends. The attempt of the 2nd Guards Army to take Bydgoszcz through an assault from the south failed. Bydgoszcz was taken on January 23, after Soviet forces bypassed it and attacked from the west and the 1st Guards Army met stiff resistance in Poznań and could not take the city-fortress straight off the march as it was defended by a 60,000 strong garrison.

The commander of the front ordered armored units to flank Poznań from the south on the night of January 25, ford the Warta River and move in the direction of the Oder River. The task of destroying the Poznań garrison fell to two rifle corps of the 8th Guards Army of the 69th Army, whose core forces were continuing the assault.

After taking the Bydgoszcz-Poznań line on January 25, the 1st Byelorussian Front needed a week to perform the task it was assigned by Headquarters Command. In planning further activities, the command planned to reach the Landsberg (now Gorzów Wielkopolski in Poland) and Grodzisk Wielkopolski line and shore up its rear to renew the assault on February 1-2, 1945 – in order to ford the Oder River off the march and develop the assault in the direction of Berlin.

The *Wehrmacht* High Command of Land Forces (*OKH*) was taking frantic measures to fortify defenses in the direction of Berlin and planning to stop Soviet forces on the Oder River.

On January 26, the Armored Forces of the 1st Byelorussian Front reached the old Polish-German border. Despite furious

resistance by the enemy, on that day the 2nd Guards Armored Army broke through the border and reached the Pomeranian Embankment on January 28. The 61st and 5th Assault Armies followed the tanks. Thus, the road to the Oder River north of the Warta River was open. On January 29, the 1st Guards Armored Army, 8th Guards, 69th and 33rd Armies broke through the Küstrin Fortified Region and entered German territory.

The feat of the tank crews from the 44th Guards Armored Brigade fighting in the front of the 11th Guards Armored Corps of the 1st Guards Armored Army was extremely famous at the time. After getting ahead of retreating German units, the brigade took Hohwalde, a well-fortified point of the Küstrin Fortified Region. As darkness fell, without waiting for the corps' main units to arrive, the brigade boldly broke through German defenses, reached its rear and took a bridgehead in the region of Görlitz. Due to the rapid attack of the 1st Byelorussian Front's forces on the Oder River and the assault of forces of the 2nd Byelorussian Front southward and on East Prussia, a gap formed between them, which on January 18 was as long as 40 km. Marshall G. K. Zhukov appointed two divisions of the 1st Polish Army, located on the second lines after the liberation of Warsaw, to cover that gap. However, the gap widened and beginning January 27 the right flank of the 1st Byelorussian Front had to be secured by the 47th and 61st Armies attacking toward the northwest rather than westward.

The Germans put up extremely stiff resistance on the Pomeranian Embankment west of Bydgoszcz. German tanks and infantry counterattacked mercilessly. On January 26, the 1st Polish and the 3rd Assault Armies (on January 31, 1945) were used in the combat there. Attacking northward, the troops of the 47th and 61st Armies in cooperation with the 12th Armored Guards Corps of the 2nd Guards Armored Army surrounded Schneidemühl (now Piła in Poland) on February 1, 1945.

Unit of the 1st Polish Army, the 47th Army and the 2nd Cavalry Guards Corps completed taking the Pomeranian Embankment and began fighting west of it. By February 3, forces of the front's left flank reached a line north of Bydgoszcz, Arnswalde (now Choszczno in Poland) and fought in Pomerania toward Berlin. The German Army *"Vistula"* defended this section of the front. In addition to the *Waffen SS*, a panzer division, the *"Führer Grenadier Division"*, the *"Holstein" Panzer Division,* the 5th Reserve Panzer Battalion and the 911th Assault Artillery Brigade defended Central Pomerania, in the direction of the 1st Byelorussian Front's assault toward Szczecin in February and March 1945.

The *"Führer Grenadiere Division"* was formed on January 25, 1945 from an elite *Wehrmacht* brigade of the same name that had been transferred from the Western front. On January 27, 1945, the division had 18 **PzKpfw V "Panther"** tanks, 5 **PzKpfw IV** tanks, 13 **Panzer IV/70(V)** SP AT guns and 4 **Flakpanzer IV** SP anti-aircraft guns. On March 15, 1945, the *"Führer Grenadiere Division"* had 34 **StuG 40** self-propelled guns (of which 16 were operational), 3 **PzKpfw IV** tanks (all inoperable), 7 **Panzer IV/70** SP AT guns (3 operational), 3 self-propelled anti-aircraft guns (2 operational) and 26 **PzKpfw V "Panther"** tanks (of which only 6 were operational).

From the beginning of February until the middle of March 1945 the *"Führer Grenadiere Division"* was stationed in Pomerania. The *"Holstein" Panzer Division* was formed on February 1, 1945 from the 233rd Training *Panzer Division* stationed in Dennmark. The *"Holstein" Panzer Division* received 29 **PzKpfw IV** tanks from Denmark and another 14 **PzKpfw IV** and 3 **PzBefWg IV** command tanks from Szczecin and Linz in Austria on February 11, 1945.

The *"Holstein" Panzer Division* fought in Pomerania, defended Kolberg (now Kołobrzeg in Poland) against units of

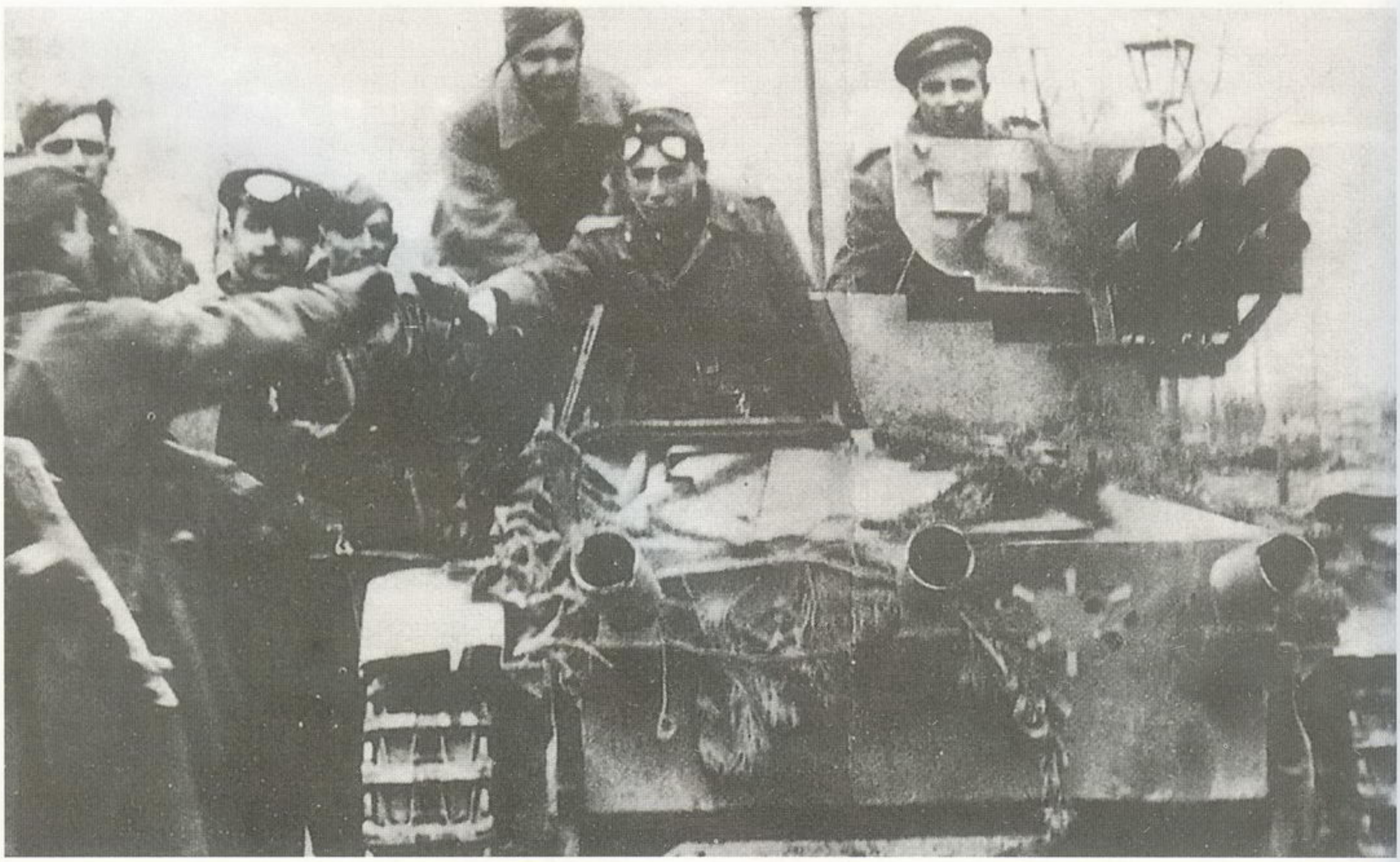

Porzucony pojazd szturmowy Borgward B IV Sd Kfz 301 uzbrojony w wyrzutnie Panzerschreck, Berlin, maj 1945 roku. *An abandoned improvised assault vehicle Borgward B IV Sd Kfz 301 armed with Panzerscherck launchers in Berlin, May 1945.* **[ASKM]**

Zdobyty niemiecki sprzęt artyleryjski m.in. armaty przeciwpancerne 5 cm Pak 38, wiosna 1945 roku. *Captured German various types of artillery weapons (5cm Pak 38 AT guns, 20mm guns), Spring 1945.* **[ASKM]**

the 1st Polish Army and was then transferred by sea to Germany, where it conducted combat activities within Army Group *„Vistula"*. On March 15, 1945, there were 30 **PzKpfw IV** tanks (of which 3 were operational) in the division. On March 30, 1945, after the merging of the *"Schlesien"* and *"Holstein"* divisions, the 18th *Panzergrenadiere Division* was again formed. Meanwhile, the 5th Reserve Panzer Battalion was under the command of *"Ostsee"* (*Panzer Ausbildungsverband "Ostsee"*) and was equipped with **PzKpfw V "Panther"** tanks and **Jagdpanzer 38(t) "Hetzer"** self-propelled AT guns.

The 911th Assault Gun Brigade (*Heeres Sturmgeschütz Brigade*) had about 20 **StuG 40** self-propelled guns and 3 **Panzer IV/70(V)** SP guns. In January 1945, the brigade defended the access to Poznań, and then retreated to Silesia, where it fought in the Lüben (now Lubin in Poland)region. Near the end of 1945, the brigade was withdrawn from the front for the purpose of being reformed and was transferred toward Stettin (Szczecin).

In March 1945, the 911th Assault Gun Brigade was merged into the *"Führer Grenadiere Division"*. Both those units surrendered to Soviet forces in May 1945.

The *"Döberitz" Panzer Division*, the 21st *Panzer Division* and the 25th *Panzergrenadiere Division* defended the access to Berlin. The *"Döberitz" Panzer Division* was formed on February 21, 1945. On February 22, 1945, the *"Döberitz" Panzer Division* was renamed the *Panzer Division "Schlesien"*.

On February 21, 1945, 21 **PzKpfw IV** tanks and 10 self-propelled **Panzer IV/70(V)** tanks were delivered from the factory in order to equip this subunit. Another 10 **PzKpfw IV** tanks were supplied on March 2, 1945.

Due to the difficulties on the front, this partially completed unit was sent to the front lines on February 26, 1945. On February 28, 1945, units of the *Panzer Division "Schlesien"* arrived in the region of Frankfurt on the Oder and were merged into Army Group *"Vistula"*.

By March 30, remnants of the *"Schlesien"* division were withdrawn from the front. They were merged into the reformed 18th *Panzergrenadiere Division* along with subunits of the *"Holstein" Panzer Division*.

At the outset of February, the 25th *Panzergrenadiere Division* was located in the region of Küstrin (now Kostrzyń in Poland), where it was refitted pursuant to the *Panzergrenadiere Division* 1944 structure.

Subunits of the *"Großdeutschland"* rear-guard panzer corps, the *"Potsdam"* infantry regiment and the *"Potsdam"* panzer battalion also defended the road to Berlin in the region of Frankfurt in February and March 1945. The *"Potsdam"* Panzer Battalion (*Panzer Abteilung "Potsdam"*) was formed on February 24, 1945 and consisted of three companies. It was a panzer (armored) battalion in name, however, it was equipped with **StuG 40** assault guns. In the period around March 1945, the division was located in the operational area under the *Wehrmacht* command in Zossen.

On April 15, ten **PzKpfw V "Panther"** and **"Jagdpanther"** self-propelled guns were sent to the combat area of the 2106th Panzer Battalion of the 106th *Panzer Brigade*. They took part in combat in the region of Lüneburg on April 16, 1945. The *"Clausewitz"* division fought until the end of the war on the Western Front by repulsing attacks from British and American troops. Thus, the conclusion may be drawn that subunits of the

"Großdeutschland" and *"Feldhernhalle"* divisions fought in various units on both the Western and Eastern Fronts.

In April 1945, on the rear of Army Group *"Vistula"* in the region of Neusterlitz, the 7th *Panzer Division* was being reformed after being destroyed in Pomerania near Gdansk. On April 19, 1945, the combat group of the 7th *Panzer Division* had only one mixed battalion from the 25th Panzer Regiment with 10 **PzKpfw V "Panther"** and 13 **PzKpfw IV** tanks.

There is also no information available regarding the fighting near Szczecin by the 201st Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Brigade* 201) and the 1269th Independent Tank Destroyer Division (armed with the **"Hetzer"** self-propelled AT guns), which provided support to the 33rd *Waffen SS* Grenadier Division.

In the period between February and March 1945, the German command was making desperate attempts to surround and eliminate the Soviet forces approaching the Oder. The initial plan was for two counterattacks to take place from the regions of Guben (now Gubin) and Glogau (now Głogów) on one side and Arnswalde (now Choszczno) on the other, to cut off Soviet forces and liquidate the grouping. However, the German forces were too thin to execute the planned attack. After reinforcing the entire front line, there were only enough forces for a flank attack with the very limited goal of reaching the region of Answalde toward Landsberg (Gorzów Wielkopolski). In the best-case scenario, this thrust could have enabled the forces to reach the rear of Soviet troops located upon the Oder River in the region north of Küstrin (Kostrzyń in Poland).

General Colonel Raus from the command of the 3rd Panzer Army, who had been transferred from East Prussia, accepted command of this operation. German forces were able to repulse powerful attacks from Soviet forces on the Piritz (now Pyrzyce in Poland) and Arnswalde line and hold the ground necessary to concentrate their forces northwest of Neu Stettin (Szczecinek).

On February 16, an assault group comprised of four weakened *Waffen SS* divisions, the 10th *"Fründsberg"* Panzer Division, 4th *Polizei Panzergrenadiere Division*, 11th *"Nordland" Panzergrenadiere Division* and a combat group consisting of the 28th *"Wallonien" Waffen SS* Volunteer Grenadier Division with support from the *Wehrmacht "Holstein"* and *"Führer Panzergrenadiere"* Divisions, the 901st Assault Gun Brigade counterattacked in the south-west direction on the northern flank of the 1st Byelorussian Front.

In the initial hours of battle, the German forces took Arnswalde, relieved a garrison trapped there and moved a few kilometers into Soviet defenses. The Soviet army command regrouped its forces thus increasing resistance on this section forcing the 3rd German Panzer Army to retreat to the Greifenhagen (now Myśliborz)-Arnswalde line. After a few days, the German assault was halted.

The German command was trying to relieve the garrison surrounded in the city-fortress of Küstrin (Kostrzyń) and repulse the Soviet forces from bridgeheads on the left bank of the Oder River. In the middle of March, the German command attempted a counterattack on the Soviet-German front in order to improve its situation near Küstrin.

On March 22, five German divisions, including the *"Schlesien" Panzer Division*, remnants of the 21st *Panzer Division* and 25th *Panzergrenadiere Division* under the control of General Busse (commander of the 9th Army), began to attack.

Żołnierze amerykańscy i sowieccy na brzegu Łaby. Z tyłu wóz łączności Sd Kfz 251/6 Ausf. C uzbrojony w działko MG 151/20, maj 1945 roku. *U.S. GIs and Soviet troops on Elbe enbankment in May 1945. In the background is a SD Kfz 251/6 Ausf. C signal vehicle armed with MG 151/20 gun.* **[ASKM]**

However, despite desperate attempts, the numerous attacks failed. Already near the end of the first day, the Soviet forces had taken over the initiative. On March 23, units of the 5th Assault Army and the 8th Guards Army of the 1st Byelorussian Front attacked German troops in the region of Küstrin and took the city by the end of the month. As a result, two small bridgeheads on the left bank of the Oder River were merged into one that now had operational significance.

After liquidation of the Pomeranian grouping of German forces and taking the strong bridgehead on the Oder's left bank, Soviet forces found themselves in a choice position to conduct their decisive thrust toward Berlin.

THE MIDDLE SECTION OF THE FRONT

A series of operations were conducted during the winter and spring of 1945 in the middle section of the Soviet-German front as a result of which the Red Army took control of areas of Lower and Upper Silesia, Moravia, Saxony and Czechoslovakia. Army Group *"Middle"* defended those regions of Poland and southeastern Germany.They were matched against Soviet forces of the 1st and 4th and in some cases even the 2nd Ukrainian Front.

On January 12 at 5:00 a.m., after a short 15-minute artillery barrage, the frontline rifle battalions of the 1st Ukrainian Front unexpectedly attacked German forces. They eliminated the forces screening the front lines and took the first and at times even the second line of trenches. At 10:00 a.m., thousands of guns and mortars opened fire on German forces and their fortifications. The barrage lasted about two hours. Weather conditions did not permit the use of the air force.

The burden of destroying German defenses was borne successfully by the Soviet artillery. The Germans incurred heavy losses in the artillery's highly effective preparation of the main forces' attack.

Nonetheless, further assault was halted. The Germans were desperately defending themselves. In order to quickly complete the breaking of German defenses, the 4th and 3rd Guards Armored Army and the 25th, 31st and 4th Armored Guards Corps were introduced into battle. Armored armies and corps with over two thousand tanks and self-propelled guns compounded the power of the assault. After breaking enemy resistance, the front troops broke through defenses across a 35 km section and thrust forward 15-20 km without stopping. The assault by the 1st Ukrainian Front was defended by Army Group *"A"* (as of January 26, 1945 renamed Army Group *"Middle"*) consisting of the 4th Panzer Army, 17th Army and *"Heinrici"* Group (1st Panzer Army). The armored troops of the *Wehrmacht* in the activity area of the 1st Ukrainian Front were made up of the 16th and 17th *Panzer Divisions*, 210th, 310th and 322nd Assault Gun Brigades (the 210th and 322nd Brigades fought on the front only until January 31, 1945), the 10th and 20th *Panzergrenadiere Divisions* (some subunits of the 10th *Panzergrenadiere Division* also fought in the zone assaulted by the 1st Byelorussian Front) and the 424th Independent Heavy Tank Battalion (*schwere Heeres Panzer Abteilung* 424), and the 44th Independent Armored Battalion, which had 46 **PzKpfw IV** tanks it received from the 233rd Reserve *Panzer Division* in Denmark for the newly formed *"Holstein"* Division.

Prior to the start of the operation, the main grouping of tanks and anti-tank guns was concentrated in the operational zone of the six Soviet armies; the 16th *Panzer Division*, all assault gun brigades and the 44th Independent Panzer Battalion, 20th *Panzergrenadiere Division* were in the operational zone of the 3rd Guards Army, the 17th *Panzer Division* – 5th Guards Army, while the 10th *Panzergrenadiere Division* remained in reserve. In an attempt to prevent the movement of Soviet forces, the German command attempted a counter attack using forces of the XXIVth Panzer Corps from the region of Chmielnik. A fierce clash began on January 13, 1945.

In the heavy fighting, troops of the 4th Armored Army and 13th Army crushed German divisions and by the end of the day had repulsed them all the way back to the region of Kielce. An assault from the center of the attack group by the 3rd Guards Army and the 52nd Army broke German resistance in the region of Chmielnik and a pursuit began down the Nida River.

By rapidly advancing forward, the 4th Guards Army forded the Nida River and on January 15 reached Pilica. The forward troops took bridgeheads on its left bank. The general armies of the front followed closely behind.

Near the end of January 15, forces of the 5th Guards Army reached the Pilica River and the 59th and 60th reached the third defense zone northeast of Kraków. The 424th Independent Heavy Tank Battalion took part in the fighting with the advancing Red Army. On January 12, 1945, the 424th Battalion initiated a skirmish with a small group of Soviet tanks. According to German data, during one of the skirmishes, the 1st company destroyed 20 Soviet tanks without incurring any losses of their own.

After the passage of a few days, the 424th battalion lost its equipment and was withdrawn to Germany with only one tank remaining.

The deep incursion by the 1st Ukrainian Front and the incipient assault by the 1st Byelorussian Front forced the Germans to defend on the line of the Vistula River between the Pulawy and Sandomierz bridgeheads. The commander of the German 4th Panzer Army, *General* F. Gräser ordered the retreat of the XXXXIInd Corps to the region of Skarżysko-Kamienna. In securing its withdrawal, the Germans reinforced their defenses around Kielce.

Putting significant emphasis on the defense of Kielce, Hitler ordered the *"Großdeutschland"* Panzer Corps transferred from East Prussia, but it did not arrive in time.

On January 15, units of the 3rd Guards Army, the 13th Army and the 4th Armored Army annihilated enemy groupings in the region of Kielce and liberated this large industrial and administrative urban center of Poland.

As the fighting was raging near Kielce, forces of the Soviet 6th Army were pursuing the Germans withdrawing from the promontory north of Sandomierz. By attacking at 4:00 p.m., the Soviets took Ostrowiec Świętokrzyski and Opatów. The 3rd Guards Army moved along with the 25th Armored Corps. Fearing being surrounded, the Germans retreated abandoning their armor and equipment. Soon the retreat turned into panic. On the following day, armies of the 1st Ukrainian Front were pursuing the Germans across the entire 250 km front. The Wehrmacht command was attempting to withdraw the remainder of its forces behind the Pilica River to previously prepared defensive lines, but the rapid advancement of the front prevented execution of that plan.

Together with the 4th Panzer Army, the 13th Army covered 40 km in two days and forded the Pilica River on the morning of January 17. The 52nd and 5th Guards Armies were also extremely successful. By exploiting the successes of the 3rd Guards Armored Army, they advanced 20-30 km per day and forded the Pilica and Warta Rivers to Radomsko and Częstochowa.

There was heavy fighting raging in the direction of Kraków. The German command was making any and all attempts to organize a defense on the access roads to Kraków as that city was the

gateway to Silesia, an important industrial region. The 59th and 60th Armies repulsed German counterattacks and on the morning of January 17 reached the suburbs of Kraków. On January 15, forces of the 4th Ukrainian Front went on the offensive south of Jasło. The Germans put up stiff resistance only to have it broken by units of the 38th Army that began to surround the right flank of *General* F. Schülz's army. Under the assault of two fronts and fearing being surrounded, the enemy was forced to retreat. In pursuit of German forces, the Soviet 38th Army neared Nowy Sącz on January 17.

On January 18, the assault troops of the 1st Ukrainian Front continued to pursue the enemy. Marshall I. S. Koniev ordered activities to be taken to prevent German forces from reinforcing themselves on the old Polish-German border and later the fording of the Oder River northwest of Breslau (now Wrocław in Poland). By the end of January 19, leading units of the 3rd Guards Armored Army and 52nd Army cut across the German border. The German command was attempting to hold Silesia as long as possible at any cost.

Ferocious fighting began on the areas surrounding the Silesian Industrial Region. The advance of the 1st Ukrainian Front's left flank was arrested. The commander of the front decided to hit the rear of the Silesian grouping using the 3rd Guards Armored Army.

On the night of January 20 to 21, the 3rd Guards Armored Army, along with the 5th Guards Army, was directed south toward Oppeln (now Opole in Poland) to eliminate German groupings between the Oder River and the city of Częstochowa and enable Soviet troops to reach the left bank of the Oder. On January 23, it took Oppeln (now Opole).

Earlier, the 5th Guards Army had made a 40-kilometer advance and on January 22 it stood at the banks of the Oder River south of Breslau (Wrocław). On January 23, the 52nd Army also reached the Oder. On January 24, the leading units of the 4th Panzer Army reached the Oder River and began to ford it north of Breslau. In the region of Oppeln, the Germans introduced the 614th *schwere Heeres Panzerjäger Kompanie*, with 4 **"Tiger" (P) "Elefant"** self-propelled guns and a **"Bergepanther"**. *Hauptmann* Ritter commanded the battery. The unit took part in combat near Oppeln, Breslau and Zarau in January 1945, and on February 15, it found itself in the area of Sprottau (Szprotawa), to be then moved to Frankfurt on the Oder and later participate in fighting south of Berlin in Zossen, two vehicles fought in Berlin.

Despite the dogged resistance of the enemy, the armies of the main assault grouping of the 1st Ukrainian Front reached a nearly 200 km long section of the Oder River on January 22-25 and after intense fighting took a number of bridgeheads. While the assault troops were fighting to take the fortified defense lines on the old Polish-German border and open the way to the Oder, the armies of the left flank were overcoming fortifications around Kraków and took the city on January 19, 1945. The liberation of Kraków opened the road to Upper Silesia. In continuing the assault, the 59th and 60th Armies took Upper Silesia from the south and the 21st Army surrounded it from the north with the 1st guards corps. It overcame the enemy on the Warta River defensive line and reached the line of the Oder River. Meanwhile, units of the left flank were encountering fierce resistance. Nonetheless, when the 3rd Guards Armored Army reached Rybnik, its pace of advance grew significantly. On January 27, the 60th Army took Oświęcim (Auschwitz), and with it the area of the concentration camp. Between January 30 and February 1, units of the 59th and 60th Armies reached the Oder River. On February 3, the front line troops broke the defensive line of the fortified *Festung Breslau* and significantly expanded bridgeheads on the Oder River south and north of the city, which set up favorable conditions for combat deep within German territory.

During this time, forces of the 4th Ukrainian Front under the command of I. E. Pietrov liberated significant portions of southern Poland and northern Czechoslovakia; by thrusting 100-200 km into enemy groupings they reached the upper Vistula River. The activities of this front tied up extensive *Wehrmacht* resources, which helped in the destruction of German forces in Silesia. The noose of the front surrounding German lines was systematically tightening. When German forces were threatened they began to retreat. The Soviet forces that were on their trail took Katowice on January 28 and then eliminated the remainder of German forces that were hiding in the forests southwest of Katowice.

At the beginning of February, the main forces of the 1st Ukrainian Front reached the Oder River and took bridgeheads on the left bank in numerous locations (north and south of Bresalu). The plan was to use these bridgeheads in February and March 1945 to attack the German grouping in Silesia in order to take a comfortable position to strike toward Berlin, Dresden and Prague after reaching the line of the Neisse River.

A very dangerous situation was coalescing for Army Group *"Middle"* in its zone of activity due to the rapid advance of the 1st Ukrainian Front and the Soviet armored and mechanized forces reaching the Oder River line at the beginning of 1945. The *Wehrmacht* command was attempting to prevent a total calamity and transferred armored units from other sections of the front into the threatened area of activity. The 8th and 20th *Panzer Divisions* were transferred from near Budapest, the 2nd Battalion from the 9th Panzer Regiment of the 25th *Panzer Division* was transferred from Westphalia and the 1st Battalion of the 29th Panzer Regiment from the 12th Panzer Division was called in from Brandenburg, which formed the 103rd Panzer Brigade. The Paratroop-Armored corps *"Hermann Göring"* was transferred from the southern section of the 1st Byelorussian Front's activity, and the 236th and 184th Assault Brigades were brought in from central Germany with the 8th and 15th Independent Assault Gun Battalions coming from around Berlin.

According to German information, the 21st Panzer Division was also transferred to this section of the front (as early as mid-February 1945) as were the *"Stahnsdorf" I* and *"Stahnsdorf" II* Independent Panzer Battalions with units of the 25th *Panzer Division*. The 21st *Panzer Division* arrived from the Western Front on February 1, 1945 to the region of Eberswalde, where its reformation pursuant to the Divisions *"1944"* structure was begun.

On February 11, 1945, the 25th *Panzer Division* was reformed into a Combat Group consisting of the 1st Battalion of the 9th *Panzer Regiment* and the 87th Tank Destroyer Division. On March 3, 1945, the 25th Panzer Division had 10 **Panzer IV/70(V)** self-propelled AT guns, 31 **PzKpfw IV** and 10 **PzKpfw V** tanks.

However, in mid-March, the 25th Panzer Division was assigned to Army Group *"Vistula"*. As of March 15, 1945, the Division had one operational **StuG 40**, 31 **PzKpfw IV** tanks (11 operational), 9 **Panzer IV/70(V)** self-propelled AT guns (12 operational) and 10 **"Panthers"** (3 operational).

The following took part in the defense of Breslau (Wrocław): the 20th *Panzer Division*, the 236th and portions of the 311th Assault Gun Brigade. On February 12-13, 1945, an improvised *Panzer Division "Breslau"* was formed, consisting of one

Sturmpanzer IV "Brummbär" assault gun, 6 **StuG 40 Ausf. G** from the 311th Assault Gun Brigade and a **PzKpfw II** armed with an 20mm anti-aricraft gun. The Division was used to support assaults of the 268th Infantry Division, that attempted to break through the siege south of the city but was repulsed after heavy clashes. It is also likely that independent units from other panzer formations participated in the defense of the city. Surrounded from all sides and besieged by the Red Army, the city finally surrendered on May 7, 1945.

According to German information, at the end of March 1945, the 236th *Heeres Sturmgeschütz Brigade* received 31 **Jagdpanzer 38(t) "Hetzer"** self-propelled guns. On March 27, the fully equipped brigade was used in fighting near Ratibor (Racibórz), where it lost all of its combat vehicles. In April 1945, the brigade was reformed in Saxony, where it received new self-propelled guns and fought in the region of Bautzen and later north of Dresden.

In attempting to halt the Soviet assault in Silesia, the German command placed haphazardly assembled units and without established formations. One such group was a combat group (*Kampfgruppe*) created on the basis of the command a battalion of the 103rd Panzer Brigade. The group consisted of command group and the 2nd Battalion of the 9th *Panzer Regiment*, 1st Battalion (**"Panther"** tanks) from the 29th *Panzer Regiment* and the 1st Battalion from the 39th *Panzer Regiment*.

The 2nd Battalion of the 9th *Panzer Regiment* should have two companies of 13 **Panzer IV/70(V)** self-propelled guns each and three command tanks. In practice, on January 19, 1945, the battalion received 14 **PzKpfw IV** tanks and on January 22 and 26 **Panzer IV/70(V)** self-propelled guns thus becaming a unit composed of three companies. Over January 22-25, 1945, the 1st Battalion of the 29th *Panzer Regiment* received 14 **"Jagdpanther"** self-propelled guns, 14 **Panzer IV/70(A)** tank destroyers and two command tanks. The 1st Battalion of the 39th *Panzer Regiment* composed of three companies was a standard Wehrmacht unit and until January 22, 1945, it had 46 **PzKpfw V "Panther"** tanks. Near the end of January 1945, the 103rd *Panzer Brigade* was merged into Army Group *"Middle"* and fought in the region of Steinau (Ścinawa). According to German data, as of February 3, 1945, the brigade destroyed 45 Soviet tanks and 65 anti-tank guns while losing about 50 tanks of its own (mainly **PzKpfw V "Panther"**). The Brigade was dissolved on March 5.

On March 9, 1945, the command of the 103rd *Panzer Brigade* and the 1st Battalion (without tanks) was utilized to form the command of the *Panzer Division "Müncheberg"*.

In February 1945, the *"Stahnsdorf I"* and *"Stahnsdorf II"* independent panzer units were hastily put together as part of Army Group *"Middle"*.

In April and May 1945, units of Army Group *"Middle"* were slowly withdrawing to Saxony, Moravia and Czech areas under pressure from the Red Army.

The southern flank of the zone controlled by the 1st Ukrainian Front was defended until the end of the war by units of the *"Hermann Göring"* Armored-Paratroop Corps, the *"Brandenburg" Panzergrenadiere Division* and a series of panzer units transferred from the 1st Panzer Army (*"Führer Begleit" Panzer Division*) that fought against forces of the 4th Ukrainian Front. There were no large armored German groupings in the combat zone of the 4th Ukrainian Front in Germany.

In January-February 1945, Soviet reconnaissance listed the following composition of General Colonel Gothard Heinrici's (1st Panzer Army) combat grouping: 217th Assault Gun Brigade (up to 20 **StuG 40**), a division of self-propelled artillery from the 4th Mountain Rifle Division (14 **Jagdpanzer 38(t) "Hetzer"**), and the 311th Assault Gun Brigade (30 **StuG 40** assault guns and 20 **PzKpfw IV** tanks).

The Ostrava operation conducted by the forces of the Red Army's 1st and 4th Ukrainian Front fundamentally altered the situation. On March 22, 1945, Army Group *"Heinrici"* was reorganized and became the 1st Panzer Army. To this grouping were added the 8th, 16th and 19th *Panzer Divisions* alternatively transferred from the zone of the 4th Ukrainian Front to that of the 1st Ukrainian Front and back, as well as the 472nd and 563rd Tank Destroyer Battalions and independent subunits of the 311th Assault Gun Brigade, which received an additional 4 **Panzer IV/70(A)** tank destroyers on March 13.

Beginning March 13, 1945, 8th and 16th *Panzer Divisions* supported the infantry of the LIXth Corps and defended the region of Ostrava.

The Divisions were quickly withdrawn from the first line of defense to the zone of the 1st Ukrainian Front's activities. However, by March 24, 1945, the 16th and 19th *Panzer Divisions*, which had been defending against the assault by the 1st Ukrainian Front, were again transferred to the Ostrava region.

In April 1945, the *Wehrmacht's* 1st Panzer Army still represented a formidable striking force. It included 13 infantry and 5 armored divisions (the 8th, 16th, 17th and 19th), the *"Führer Begleit Division"* and the 10th *Panzergrenadiere Division*. The *„Führer Begleit Division"* began forming in January 18, 1945. It was reformed from a brigade bearing the same name.

On January 25, 1945, the division's panzer regiment began to be formed. The command of the 102nd Panzer Regiment and the 2nd Battalion of the *"Großdeutschland" Panzer Regiment* (later reformed into the 2nd Battalion of the 102nd *Panzer Regiment*) were used for this purpose. In order to complete the equipment for this battalion, 30 **PzKpfw V "Panther"** tanks were added between February 8 and 10 to the 15 **PzKpfw IV** tanks and 23 **Panzer IV/70(A)** self-propelled guns possessed as of February 2, 1945. On February 16, the equipment and manpower list of the 102nd Panzer Regiment was approved: the 1st battalion had two companies of **PzKpfw V** and two companies of **PzKpfw IV** with 14 tanks in each company. The 673rd Tank Destroyer Battalion filled the role of the second panzer battalion. Shortly, the regiment was renamed the 1st *Führer Panzer Regiment*.

On March 15, the *"Führer Begleit Division"* had 43 **StuG 40** assault guns (20 operational), 10 **PzKpfw IV** tanks (7 operational), 20 **Panzer IV/70** self-propelled guns (12 operational), 5 self-propelled anti-aircraft guns and 20 **PzKpfw V "Panther"** tanks (10 operational). In the first ten days of April 1945, the *"Führer Begleit" Panzer Division* was organizationally a part of the XXIVth Panzer Corps and along with the 172nd Infantry Regiment and the 75th Infantry Division formed the line of defense in the region of Troppau (the combat zone of the 4th Ukrainian Front, in the direction of Ostravia). In mid-March 1945, German forces were pushed out of Troppau. The division was repulsed 35 km, incurred heavy losses and was then transferred to the activity zone of the 1st Ukrainian Front in the region of Cottbus, where between April 21 and 24 it was annihilated by the Red Army.

The 8th, 16th, 17th, and 19th *Panzer Divisions* formed the XXXXVIIIth Panzer Corps.

The 16th Panzer Division was reformed on February 26, 1945, on the basis of the *"Jüterborg" Panzer Division*, which began to be formed on February 21, 1945. However, the *"Jüterborg" Division* was using subunits of the very same 16th *Panzer Division*.

The order dated February 20 called for the formation of the *"Jüterborg"* Panzer Battalion consisting of one panzer company (10 tanks) and two assault gun companies (up to 10 self-propelled guns) taken over from the *"Glinicke"* tank destroyer battalion. On February 26, the *"Jüterborg"* battalion was merged into Army Group *"Middle"* and sent to the front near Bautzen. On February 26, formation of the 16th *Panzer Division* was performed anew. The panzer regiment consisted of two battalions. There were 8 **PzKpfw V** tanks delivered on February 18, 1945, 10 **Panzer IV/70(V)** self-propelled guns on February 23, 7 **"Panthers"** on March 3 and 31 **Jagdpanzer 38(t) "Hetzer"** self-propelled AT guns on March 4, 1945.

On March 15, 1945, the Division had 31 **Jagdpanzer 38(t) „Hetzer"** self-propelled guns (8 operational) and 14 **PzKpfw V "Panther"** tanks (10 operational).

In mid-April 1945, the divided 16th *Panzer Division* was assigned to the 544th Infantry Division and 831st Machinegun Battalion south of Ostrava.

However, the fundamental portions of the Division were located in the second line in the region of Rudenstad (Schilterozowce) in the rear-guard of the German grouping. In the region of Cadca, Soviet reconnaissance located independent units of the 232nd *Reserve Panzer Division*, which was holding defensive positions along the river. In the second half of April and at the beginning of May 1945, under pressure from Soviet forces, the Division was retreating westward. On May 8, the order of Germany's surrender was read to the unit but there was no order to lay down arms. All divisions received orders to march to the region of Prague to surrender to American forces. Nonetheless, the Red Army headed off those intentions and the Division was forced to surrender to Soviet forces east of Prague.

The 17th *Panzer Division* was reformed on February 6, 1945, as a combat group and its full name was the 17th Panzer Division (*Kampfgruppe*). Two panzer companies and the 1st Battalion of the 39th *Panzer Regiment* were merged into the unit. The combat group had one tank company (17 **PzKpfw IV** tanks), once company of self-propelled artillery, 17 Panzer **IV/70(V)** tank destroyers and three command tanks, while 28 **Panzer IV/70(V)** tank destroyers were sent to supplement the 17th Panzer Division on February 7 and another 16 **PzKpfw IV** tanks were provided on February 9. After reaching the front on March 15, 1945, the Division had 14 **PzKpfw IV** tanks (10 operational), 19 **Panzer IV/70(V)** tank destroyers (18 operational) and 3 self-propelled anti-aircraft guns.

On March 9, an entire battalion of the 39th *Panzer Regiment* was operationally subordinated to the Division. By March 15, 1945, only 23 **PzKpfw V "Panther"** tanks remained of which only 4 were operational.

In the second half of April 1945, the 17th *Panzer Division* was in the second line of defense northwest of Ostrava in the region of Dolni Benesov, Hlucin. In April and May, the Division fought and retreated westward and surrendered to Soviet forces on May 10 and 11.

The 8th and 9th *Panzer Divisions* did not undergo structural reorganizations in 1945; they were only provided with additional combat equipment and personnel. As of March 15, 1945, the 8th Panzer Division had 42 **PzKpfw IV** tanks (11 operational), 30 **Panzer IV/70(V)** self-propelled guns (6 operational) and 10 **PzKpfw V "Panther"** tanks (9 operational).

On March 15, 1945, the 19th *Panzer Division* had 20 working **PzKpfw IV** tanks, 11 **PzKpfw IV/70(V)** self-propelled guns (9 operational) and 17 **PzKpfw V "Panther"** tanks (16 operational). In mid-April 1945, the 8th Panzer Division held positions in the region of Ostrava (Bohumin) and the 19th *Panzer Division* was near Rogov Hosice. The tanks were divided up and acted in small groups to support infantry fighting in forested mountainous terrain. However, near the end of April 1945, due to the successes of the 2nd Ukrainian Front, which broke through the German defenses of Army Group *"South"* German forces regrouped in the region of Brno and the 8th and 19th *Panzer Divisions* were transferred to the zone of activity of the 2nd Ukrainian Front, where they were destroyed by Soviet forces. The 10th *Panzergrenadiere Division*, after participating in fighting in January, was reformed according to the new smaller combat group formation standard. Most likely, the regrouping of the combat group was only completed on April 1, 1945.

The 10th *Panzergrenadiere Division* (*Kampfgruppe*) included the 7th Assault Gun Battalion consisting of 21 **StuG 40** and 10 **StuG IV** assault guns. Subsequently, a fourth battery was formed in this battalionn. In order to supplement the number of tanks, on February 9, 1945 the unit received 19 **StuG 40** and 12 **StuG IV** assault guns (according to one source it was on February 19, while other data indicates it was on February 21, 1945) and 10 **Panzer IV/70(V)** self-propelled guns. On March 15, 1945, the Division possessed 29 **StuG 40/StuG IV** assault guns (20 operational) and 9 **Panzer IV/70(V)** self-propelled guns. In mid-April, it took up defensive positions along with the 945th Construction Battalion in the direction leading to Ostravia (the region of Bleihevic, Nasidel). In the latter half of April and in the beginning of May, the Division fought in the zone controlled by the 4th Ukrainian Front and surrendered to the Red Army on May 12 and 13, 1945!

In mid-April 1945, the 507th Heavy Tank Battalion participated in fighting in Czechoslovakia.

The reformed battalion was to be directed to put down the uprising in Prague, but after the announcement of the III Reich's surrender, the battalion's commander, was not able to break through to the west and was forced to surrendered to Soviet forces.

The *Panzergrenadiere Division "Brandenburg"* fought until May 6, 1945 in the region of Radeberg near Dresden as did the 20th *Panzer Division* and subunits of the Armored-Paratroop Corps *"Hermann Göring"* near the community of Schwepnitz. These units and subunits conducted positional combat by exploiting tanks and self-propelled guns fighting in small groupings. As opposed to other Army Groups defending the Reich, Army Group *"Middle"* had practically no *Waffen SS* panzer units.

FIGHTING FOR BERLIN

During the Berlin operation (April 16-May 8, 1945), armored forces constituted the nucleus of the defending German forces. They were divisions of the old structure or those that had gone through reformation in February or March 1945. These units and subunits fought with forces of the 1st Byelorussian Front and 1st Ukrainian Front until the fall of Berlin, and fought independently until the general surrender of German forces in Europe.

The best of the German units defending access to Berlin were the *„Müncheberg" Panzer Division*, *Panzergrenadiere Division "Kurmark"*, the 18th *Panzergrenadiere Division*, the 20th *Panzergrenadiere Division* and remnants of the 25th *Panzergrenadiere Division*.

The *Wehrmacht's "Müncheberg" Panzer Division* began formation on March 5, 1945, using the materiel, organizational structures and troops from the *"Kummersdorf"* Panzer

Battalion. The battalion was formed from one mixed *"Kummersdorf"* company and one mixed company from the *"Stahnsdorf I"* battalion.

After beginning the formation of Divisions, battalion *"Kummersdorf"* was renamed the 1st Battalion of the 29th Panzer Regiment. According to German data, it included four companies (3 in the battalion's structure and one additional), the Battalion's 3rd company organized and equipped according to the structure of heavy tank companies. On March 25, they had 36 of the following tanks: 4 **PzKpfw IV Ausf. J**, 21 **PzKpfw V "Panther"**, **PzKpfw VI Ausf. E "Tiger"**, 4 **PzKpfw VI Ausf. B "König Tiger"**, and a **"Jagdtiger"** SP gun. Ten **"Panther"** tanks were delivered to the division on April 5, 1945. On April 7, 1945, the 1st Battalion of the 29th *Panzer Regiment* and one company from the 25th *Panzergrenadiere Regiment* were sent by rail from the station in Wünsdorf to the section being defended by Army Group *"Vistula"*.

According to Soviet data, on March 16, 1945, the *"Müncheberg" Panzer Division* was comprised of two panzer grenadier regiments, a panzer battalion and an artillery regiment. The Division's commander was *General Major* Muschert. The commanders of the 1st and 2nd grenadier regiments were, respectively, *Major* Stroiber and Lieutenant-Colonel Rodust. The Division's name was taken from the region of its formation where it was formed on the structure of a *"Großdeutschland"* sentry regiment and other rear-guard units of the IIIrd Military Region. In the beginning of April, when it was still not completely formed (the anti-tank division the sapper battalion, self-propelled gun division, the 13th and 14th support companies in the grenadier regiments were still missing), the division was transferred to the front west of Küstrin, where it relieved the 25th *Panzergrenadiere Division*.

On April 20, the division was subordinated to the *"Eisler"* Combat Grouping. In practice, the unit was a combat grouping based on a panzer division, however, in official documents, it was listed as the *"Müncheberg" Panzer Division*. Most likely, the *Wehrmacht* command expected to shortly complete the entire unit pursuant to the applicable structure. Despite the incomplete structure, the *"Müncheberg" Panzer Division* had a company of *"Tiger"* tanks and was one of the strongest armored units defending the way to Berlin.

The *"Kurmark"* Panzer Grenadiers Division began formation pursuant to the structure of *Panzergrenadiere Divisions* "1944" structure. As of January 30, 1945, pursuant to the new structure, the division should have an assault gun battalion. In fact, the 51st Panzer Battalion was used to form the armored subunit of *"Kurmark" Panzergrenadiere Division*.

On February 2, the 1st Battalion of the *"Brandenburg" Panzer Regiment* with 45 **PzKpfw V "Panther"** was additionally merged into the division. In the middle of March, the division included a grenadier and artillery regiment and a panzer battalion.

Prisoner of war interrogations indicated that the independent panzer battalion was merged with one of the armored personnel carrier grenadier battalions into a panzer regiment. Colonel Langheit was the division's commander. Thus, despite its designation, the *"Kurmark" Panzergrenadiere Division* can actually be deemed a panzer division due to its composition and armament.

On January 26, 1945, a combat group consisting of two **"Tiger" I** tanks, which had been transferred from the *"Großdeutschland"* Panzer Corps was merged into the Division. On March 15, 1945, the division had 3 **PzKpfw IV** tanks (2 operational), 38 **PzKpfw V "Panther"** tanks (26 operational) and one combat capable **"Tiger" I**.

In accordance with the information provided by prisoners of war captured by Soviet reconnaissance unit, the number of self-propelled guns and tanks in the division between April 14 and 16, 1945 fluctuated between 40 to 45 vehicles and the personnel was replenished with up to 1000 troops – former *Kriegsmarine* sailors. As the Berlin Operation began, the Division was located in the rear-guard in the region of Litz (southwest of Seelow) and was placed into combat on April 16, 1945 in the region of Dolgelin. Near the end of April 1945 (April 18-19, 1945), the *Panzergrenadiere Division* "Kurmark" actively fought southwest of Marksdorf, then retreated in the direction of Buchholz. In order to secure the left flank, some units of the *"Kurmark" Panzergrenadiere Division* were transferred from Neu Müle to the area of Fürstenwalde and took up positions on the Hoinersdorf-Berlendorf line. However, by April 20, German forces were forced out of the city of Buchholz and withdrew south, where they ended their combat activity in the zone controlled by the 1st Ukrainian Front.

The 18th *Panzergrenadiere Division* began to be reformed on March 30, 1945 in the region of Eberswalde. Its mixed panzer battalion consisted of the remnants of the armament of panzer and panzer grenadier battalions from the *"Holstein"* and *"Schlesien" Panzer Divisions*.

German prisoners of war informed that the 18th *Panzergrenadiere Division* included the 51st and 30th *Grenadiere Regiments* in two-battalion formations (three companies per battalion), troops armed with 15 hand-held machineguns and 30 *Panzerfausts*. The commander of the 51st *Panzergrenadiere Regiment* was *Major* Johen. On the basis of documents captured by Soviet intelligence on April 21, 1945 in the region of Hohenstein, it was learned that after the defeat it suffered on the Sandomierz bridgehead, the 20th *Panzergrenadiere Division* was reformed into a combat group and was active on the right flank of the 1st Ukrainian Front. In mid-March, it was withdrawn to the region of Fürstenwalde, where it was refitted with equipment and provided additional personnel.

The Division's commander was *General* Jäger, and the commander of the 90th *Panzergrenadier Regiment* was Colonel Schümen. On March 12-13, the Division was transferred west of Kostrzyń, where it made a failed attempt to relieve the Küstrin garrison around the month of March and beginning of April 1945. At the time of the start of the Berlin Operation, the Division remained in its previous location. In the fighting for Kostrzyń, the 76th *Panzergrenadier Regiment* incurred losses of 350 dead and 230 wounded.

After the start of the Soviet assault, the 20th *Panzergrenadiere Division* defended the region of Seelow and Gusow. According to prisoners of war, remnants of the 76th Panzer Grenadier Regiment (1000-1500 troops) defended Obersdorf. The 90th regiment was practically annihilated.

As of April 16, the Division's reconnaissance Battalion had 80 people and was used to protect the command. On April 19, the Division's command was located in Hohengarten. On April 20, a gap formed on the 20th *Panzergrenadiere Division's* section near Müncheberg-Egersdorf-Tempelberg; the Soviet forces forging forward on this section met no resistance.

As early as April 24, 1945, the 20th *Panzergrenadiere Division* ceased to exist as a combat unit as it consisted of 80% *Volkssturm* and 20% of its previous composition. It practically no longer had tanks or self-propelled artillery and the armored troops fought as infantry.

The 25th *Panzergrenadiere Division* began reformation on February 1, 1945 near Küstrin according to the *Panzergrenadiere Division* "1944" structure.

The composition of divisions: 5th Panzer Battalion, 35th and 119th *Panzergrenadiere Regiment*, 25th Motorized Artillery Regiment, 25th Motorized Engineers Regiment, a Motorized Signal Battalion and sapper subunits. The Division's commander at that time was *General Major* Burmeister, and the commander of the 35th Panzer Grenadier Regiment was Lieutenant-Colonel Huse. After reformation, the 25th *Panzergrenadiere Division* actively participated in combat aiming to eliminate the Soviet bridgehead on the western bank of the Oder River.

On March 15, 1945, the Division had 30 **StuG 40** assault guns (all operational), a **PzKpfw V** tank (operational), 20 self-propelled guns (19 operational), two self-propelled anti-aircraft guns and 30 **PzKpfw IV** tanks (of which 30 were operational).

In the night of April 17, 1945, the 35th Panzer Grenadier Division was transferred to the region of Writzen with orders to hold their positions at any cost. Despite being well armed, the 25th *Panzergrenadiere Division* did not participate in the fighting for Berlin and surrendered before Soviet forces on May 2, 1945.

In addition to the armored units mentioned above, the German command made active use of the Independent Assault Artillery Brigade (*Heeres Sturmgeschütze Artillerie Brigade*) in the fighting for Berlin.

The following took part in the fight for the capital: the 184th Assault Artillery Brigade, 243rd Assault Artillery Brigade, 222nd Assault Artillery Brigade, 394th Assault Artillery Brigade and the 920th Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade* I), the *"von Schill"* Training Assault Gun Brigade and the 1170th Independent Assault Gun Brigade.

The 184th Assault Artillery Brigade. On April 18, 1945, it received orders to defend access to Eberswalde from the east, however, due to the rapid advancement of Soviet forces, the Bridge took up positions in the region of Finow. In mid-April 1945, the Brigade fought in the region of Lychen between the towns of Liebenwalde and Sehdenick.

When Soviet forces went around the 184th Brigade's positions from the north, south and then decidedly moved west in the direction of Holstein in the region of Neubrandenburg, the brigade was put on the defensive. The second half of the 184th Brigade was defending the city jointly with troops from the 181st Infantry Division. Near the end of April, remnants of the brigade withdrew to the area of Güstrow and Stenberg and were forced to surrender to Soviet forces.

The 243rd Assault Artillery Brigade (*Heeres Sturmartillerie Brigade* 243) began combat against Soviet forces near the end of April 1945. It was operationally subordinated to the *"Theodor Körner" RAD* Infantry Division commanded by *General* Frankewitsch from *General der Panzertruppe* Wenck's 12th *Wehrmacht* Army. On May 7 and 8, the troops of the 243rd Assault Artillery Brigade abandoned their defensive positions, forded the Elbe River near Tangermünde and surrendered to American forces. The Americans transferred some of the prisoners of war (5 officers and 60 enlisted men) to Soviet forces.

After being destroyed in East Prussian and Pomerania, the 249th Assault Artillery Brigade (*Heeres Sturmartillerie Brigade* 249) was reformed in the region of Krempnitz. A motorized infantry company was formed in the brigade, and on April 24-25, 1945 the crews received new assault guns in the Alkett plant in Spandau. On the very same day, the brigade was sent to the Western Front to the region of Krempnitz, where it was to take part in the counterattack on American forces on the Elbe River. Ultimately, the 249th Brigade remained in Berlin and took up defensive positions near the Brandenburg Gate. After the start of the storming of Berlin, the city's defense took the form of individual and isolated points of defense.

The assault guns of the 249th Brigade fought in the areas of Frankfurter Allee, Langsberg Strasse and Alexanderplatz. On May 29, fighting was concentrated near the Polytechnic, where the brigade's command was located, and on April 30 near Berlinerstrasse. On May 1, 1945, organized resistance of German forces in the capital broke down and Berlin was taken. The Brigade's commander, *Hauptmann* Jaschke collected the remaining soldiers and attempted to break through to the west. In taking advantage of the fact that the Red Army had just barely established control over the city, on May 3, 1945, a few of the Brigade's guns and trucks broke through to Spandau. Until January 31, the 322nd Assault Artillery Brigade (*Sturmgeschütz Artillerie Brigade* 322) was located in Silesia. In the reconnaissance materials of the 3rd Guards Armored Army fighting in the zone of the 1st Ukrainian Front south of Berlin on April 12-16, there is a note about fighting the 322nd Assault Artillery Brigade on the Gross Brisen-Gubin section.

Near the end of March 1945, the 394th Assault Artillery Brigade (*Sturmgeschütz Artillerie Brigade* 394) was moved from the Western Front to the German assault artillery school in Burg. German data from the end of April 1945 contain references to the 394th Brigade''s cooperation with the collective *"Ferdinand von Schill"* Division that participated in attempts to break the siege of German forces near Berlin.

In addition to combat units, Assault Gun Brigades in training also took part in the defense of Berlin. The 111th Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade* 111) or the II Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade* II) began to form in Burg on the structures of the assault artillery school (according to other data, the formation of the brigade began on February 1945). Similar to the *Panzer Lehr Division* on the Western Front, the 111th Training Assault Gun Brigade was an elite unit.

The brigade defended the areas of Frienwalde and Füstenberg in the Berlin Operation. After the Soviet assault began on April 16, 1945, the brigade fought while retreating northwest. In the early days of May, the 1st and 2nd company crossed the Elbe River near Wittenberg and surrendered to American forces. On May 6, the 3rd company crossed the Elbe River near Forlem.

The *"Wagner"* Combat Group formed from the remnants of equipment and volunteers under the command of captain Wagner was fighting in the region of Lenenberg-Ludwigslusm-Perleberg. After the cessation of combat activities, large portions of the grouping were taken prisoner by the Soviets.

The 920th Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade* 920) or the I Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade* I) was again formed from the remnants of the 303rd Assault Gun Battalion and was merged into the *"Döberitz"* Infantry Division. According to German data, at that time, the brigade's assault guns took part in an attempt to break out of the siege laid by units of the 9th Army fighting in the region of Märkisch-Buchholz-Halbe.

Despite the fact that the majority of the soldiers had been killed, individual assault guns and crews broke through the siege near Beelitz south of Potsdam and surrendered to the Americans near Tangermünde in the waning days of April.

The IIIrd Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade* III) was formed in Burg in February and March 1945. In April 1945, the Brigade fought American forces near Magdeburg. At the outset of May, it was transferred to the Soviet-German front. Its final combat order was to defend the rail bridge over the Elbe River in Targermünde. On May 8, 1945, the IIIrd Training Assault Gun Brigade surrendered to Soviet forces.

The *"Ferdinand von Schill"* Training Assault Gun Brigade (*Sturmgeschütz Lehr Brigade "von Schill"*) was formed by the commander of the assault artillery school in Burg by Lieutenant-Colonel. Alfred Müller, most likely in April 1945.

After completing formation under the name *"Burg"* Assault Gun Battalion (*Sturmgeschütz Abteilung "Burg"*), the unit was transferred from the Western to the Eastern Front, which at that time were a mere 80 km apart from each other. At the front, Alfred Müller was promoted to colonel and took over command of the collective division consisting of various subunits. The *"Burg"* Assault Gun Division and the IIIrd Training Assault Gun Brigade formed the *"von Schill"* Assault Artillery Brigade, which became a part of the *"Ferdinand von Schill"* Division.

The 1170th Assault Gun Division (*Sturmgeschütz Abteilung* 1170) fought in the Berlin Operation. It was formed on April 8, 1945, using personnel from the 322nd Assault Artillery Brigade in Burg.

Beginning with April 25, the *"Scharnhorst"* Division and the 1170th Assault Gun Division fought on the Soviet-German front. Soviet forces attacked on April 28 and 29 in the region of Belzige and the Division attempted to link up with the surrounding grouping of the *Wehrmacht's* 9th Army. By the evening of April 29, the Division had only a few assault guns remaining.

After the breakdown of the attempts to save the 9th Army and relieving Berlin, units of the 12th *Wehrmacht* Army retreated in the direction of the Elbe River. What remained of the 1170th Division defended the town of Rethenov near Genthin, and then withdrew to areas near Havelberg. In addition to large armored units and assault brigades, the German command often used units with extremely creative structures.

On April 20, the formation of the *"Ritter"* Combat Group was begun, consisting of the command of the 2nd Panzer Battalion, 36th Panzer Regiment, the 4th company from the 11th Panzer Regiment, a company of armored personnel carriers and the 614th *schwere Heeres Panzerjäger Kompanie*. The last unit had four **"Elefant"** self-propelled guns of which two were abandoned due to breakdowns near Zossen. The other guns fought on Berlin's suburbs. In addition, the group's composition was augmented with one captured Soviet **T–35** tank taken from the Kummersdorf proving ground, however, it was quickly destroyed.

In the besieged city, two self-propelled **"Elefant"** guns fought on Karl August Platz and near the Holy Trinity Church. According to other information, one **"Elefant"** was abandoned near Mittenwalde due to engine problems. The second **"Elefant"** fought positioned near Klein Köris by the road to Lepten.

From April 20 to 22, 1945, a few tank destroyer battalions were formed from the last produced tanks and fought south of Zossen with the advancing 3rd Guards Armored Army: the 2nd Battalion of the 36th Panzer Regiment and the 2nd Battalion of the 2nd Panzer Regiment. The majority of those were a part of Colonel Käther's combat group. The majority of those **"Panthers"** began combat in the evening of April 22, 1945, and the final six began fighting on April 23, 1945.

At this time, a special company of half-track armored personnel carriers was formed in Spandau consisting of **SdKfz 251/3**, **SdKfz 251/9**, 6 **SdKfz 251/1** and 6 **SdKfz 251/16**. No information was available as to where the unit was used in combat.

A large grouping of German forces, consisting of portions of the 9th Army and 4th Panzer Army were surrounded southwest of Berlin on April 25-26, 1945. In order to break the blockade of the surrounding forces and relieve the capital, the command formed a grouping from a number of divisions and a brigade of the 12th Army under the command of the panzer army General Wenck transferred from the Western Front.

According to Soviet information, on April 29, the composition of the 12th Army included the *"Ferdinand von Schill"* Division, the *"Ulrich von Hutten"* Division (area of assault: and the *"Friedrich Ludwig Jahn"* Infantry Division (area of assault: Buchholz-Nihel). The grouping was supported by up to 65 tanks and self propelled artillery. The collective *"Ferdinand von Schill"* Division was supported by the *"von Schill"* Assault Artillery Brigade.

In the fighting that took place on April 26-27, the Germans were able to insignificantly push back the Soviet forces creating an external surrounding ring (the 24th Guards Army and 13th Army) and take Brandenburg near the end of April 28. On April 29-30, 1945, at the junction of both the fronts west of Wendisch-Buchholtz, the surrounded German grouping broke the defenses of the 3rd Rifle Corps of the 28th Army and began to withdraw toward Lukkenwalde via a 2 km-wide corridor. German infantry divisions from the 12th Army were also attacking in this direction from the west. The possibility of linking up the two groupings arose. In the waning hours of April 29, Soviet forces began decisive action and stopped the advancing Germans in the area of Schperenberg and Kummersdorf. Nevertheless, the Germans attacked again on April 30. Even though German units were split into three different groupings, the Germans were able to break through at the junction of the 3rd and 4th Guards Armored Army on April 29. Only 3-4 km separated them from the 12th Army. However, the Soviets then assigned four fresh armored and mechanized brigades to the zone, and by the end of the day, the German grouping was stopped and then eliminated.

On January 22, 1945, a special *"Berlin"* Armored Company (*Panzer Kompanie "Berlin"*) began to be formed specifically for the defense of the capital consisting of 10 **PzKpfw V** tanks and 12 **PzKpfw IV** tanks, which for various reasons could not have their engines or chassis repaired. Next, the company was reinforced with fixed firing points (using a concrete bunker box and the turret from the **"Panther"** tank, i.e. **"Panther" Turm**, which were buried in locations most subject to armored attack).

Beginning March 24, 1945, temporary subunits from training units were being formed. They were organized according to territorial subordination and should have conformed in structure to respective panzer or panzer grenadiers units (beginning with April 1, 1945, this difference disappeared). The *"Ostsee"* grouping had the 5th Training Battalion consisting of two platoons: 2 **PzKpfw V "Panther"** tanks in the first platoon and 2 **Jagdpanzer 38(t) "Hetzer"** self-propelled guns in the second.

On April 15, 1945, the *"Böhmen"* Grouping was formed, which in Soviet documents is referred to as the *"Bohemia"* Training Division.

JEDNOSTKA/UNIT	STUG 40/IV	PZKPFW IV	PANZER IV/70	FLAK PANZER	PZKPFW V	PZKPFW VI
Heeresgruppe Armee „Mitte"						
8. Panzer Division		42 (11)	30 (6)		10 (9)	
16. Panzer Division	31 (8)	4 (0)	16 (8)		14 (10)	
17. Panzer Division		14 (10)	19 (18)	3 (3)		
19. Panzer Division		20 (20)	11 (9)		17 (16)	
20. Panzer Division	13 (6)	21 (19)	10 (0)	2 (2)	9 (2)	
21. Panzer Division	1 (1)	31 (17)	16 (14)	4 (4)	33 (14)	
Führer Begleit Division	43 (20)	10 (7)	20 (12)	5 (2)	20 (10)	
10. Panzergrenadiere Division	29 (20)		9 (8)			
Panzergrenadiere Division „Brandenburg"	17 (9)	1 (0)				
I. Abt. 39. Panzer Regiment					23 (4)	
Panzer Abteilung „Stahnsdorf" I	23 (21)					
Panzer Abteilung „Stahnsdorf" II	18 (14)				13 (9)	
Fallschirm-Panzer Division „Hermann Göring" 1		20 (19)			20 (12)	1 (0)
18. SS Panzergrenadiere Division „Horst Wessel"	19 (5)					
Heeresgruppe Armee „Weischel"						
25. Panzer Division	1 (0)	31 (11)	19 (12)		10 (3)	
Panzer Division „Schlesien"		30 (20)	10 (3)			
Panzer Division „Müncheberg"	4 (4)	4 (3)	1 (1)		11 (10)	11 (8)
Führer Grenadiere Division	34 (16)	3 (0)	7 (3)	3 (2)	26 (6)	
20. Panzergrenadiere Division		19 (0)	21 (21)	3 (3)		
25. Panzergrenadiere Division	30 (30)	1 (1)	20 (19)	2 (2)	32 (30)	
Panzergrenadiere Division „Kurmark"		3 (2)			38 (26)	1 (1)
II. Abt. 9. Panzer Regiment		17 (9)	13 (9)			
10. SS Panzer Division „Fründsberg"		32 (21)	8 (4)	8 (4)	50 (23)	
11. SS Panzergrenadiere Division „Nordland"	26 (13)				2 (0)	
502. SS schwere Panzer Abteilung						31 (31)
503. SS schwere Panzer Abteilung				8 (5)		12 (1)

W nawiasach pojazdy sprawne .
In brackets combat ready vehicles.

Na podstawie –T. L. Jentz Panzertruppen vol. 2 Atglen 1996 str. 247

Uzbrojenie niemieckich jednostek pancernych na froncie wschodnim – 15 marca 1945 roku.
Equipment of the German armored units on Eastern Front – March 15, 1945.

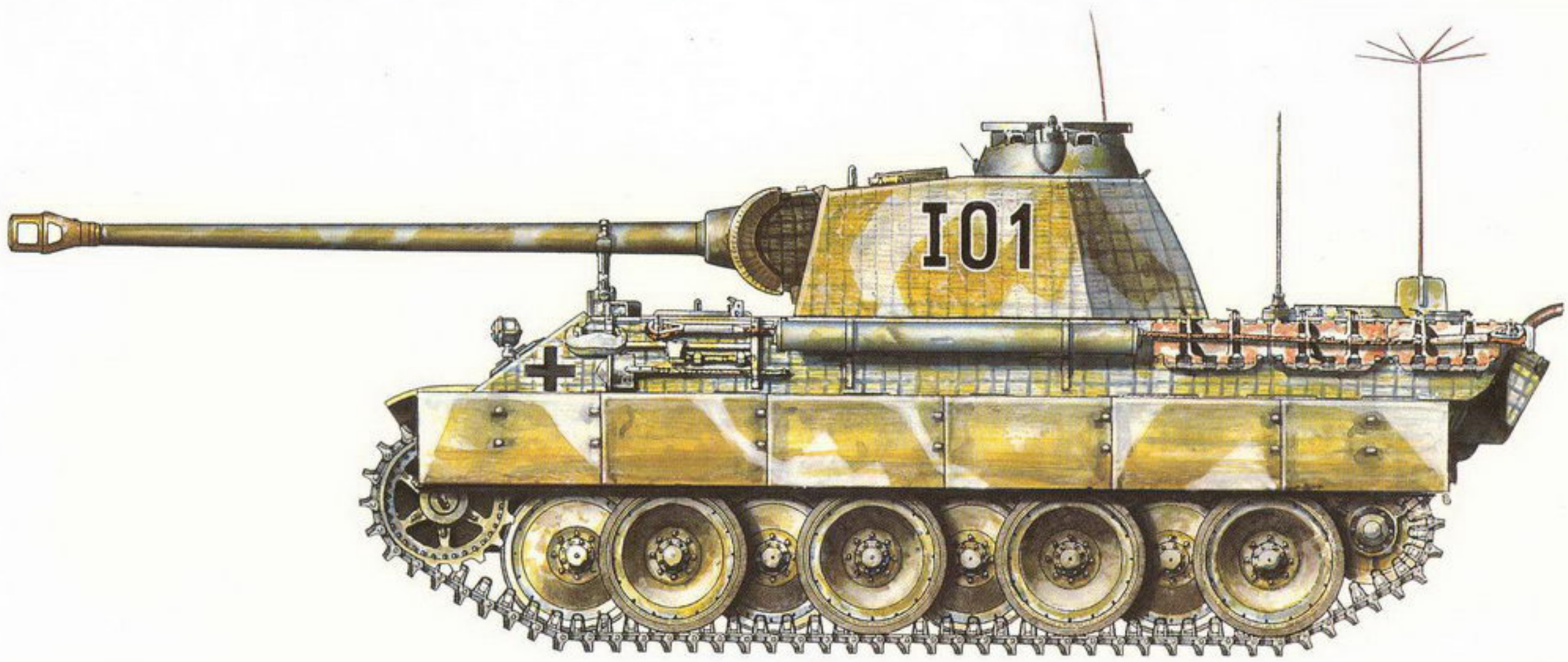

Panzerbefehlswagen V „Panther" Sd Kfz 268 z Dywizji Grenadierów Pancernych „Kurmark", front wschodni, marzec 1945 roku.
Panzerbefehlswagen V „Panther" Sd Kfz 268 command tank from the Panzergrenediere Division "Kurmark", Eastern Front, March 1945.

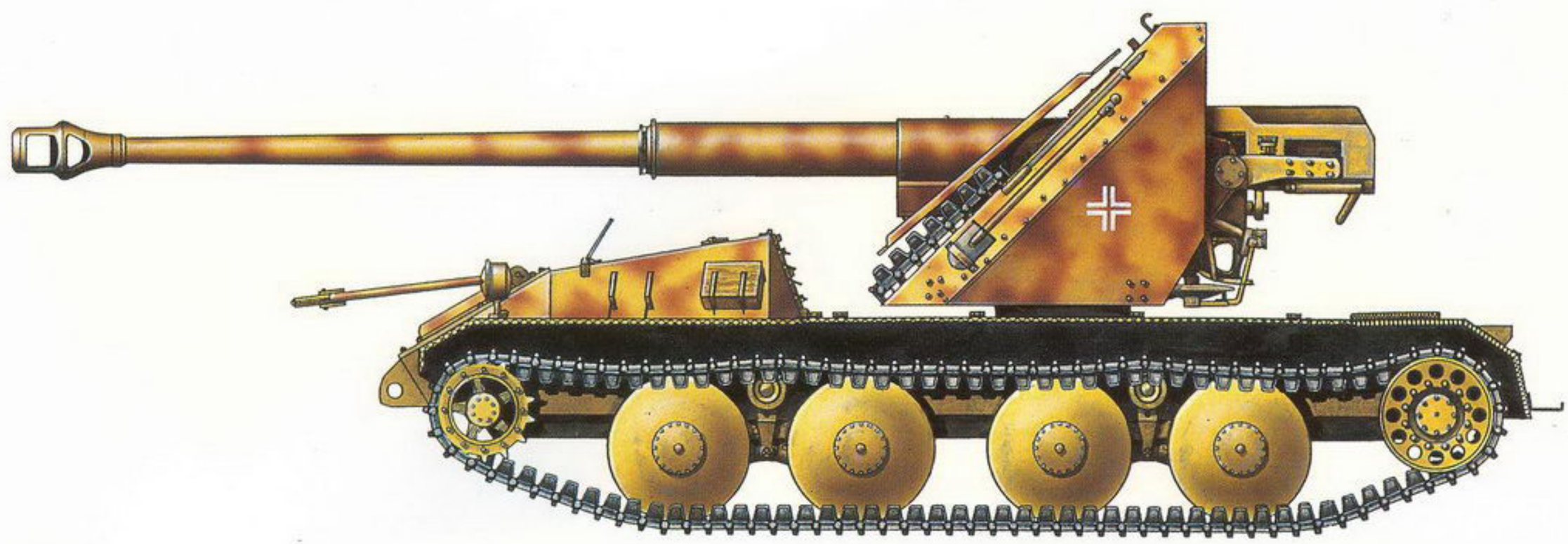

8,8 cm Pak 43/3 Waffenträger z 3. Dywizjonu Przeciwpancernego Dywizji Piechoty „Ulrich von Hütten", Berlin, kwiecień 1945 roku.
8.8 cm Pak 43/3 Waffenträger SP gun from the 3rd Panzerjäger Abt. Infantry Division "Ulrich von Hütten", Berlin, April 1945.

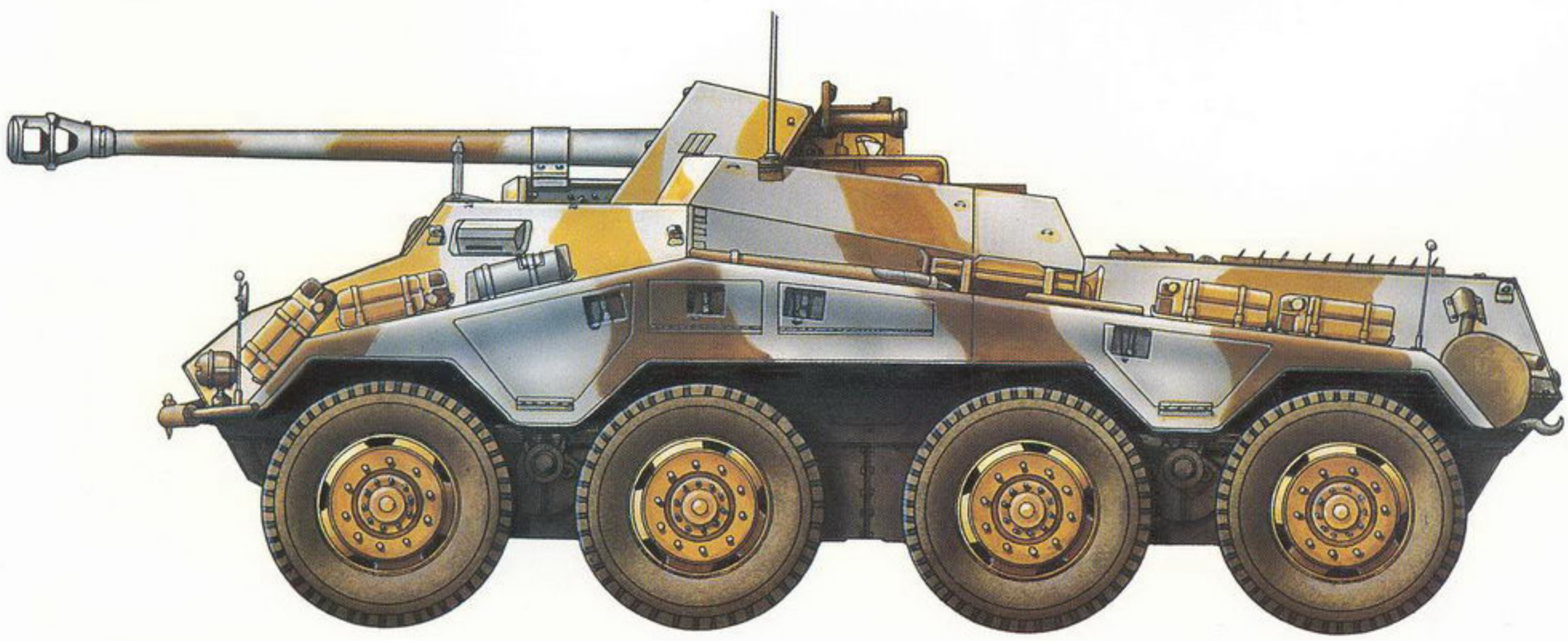

Sd Kfz 234/4 (8x8) ze 146. Pułku Grenadierów Pancernych 25. Dywizji Pancernej, Polska, styczeń 1945 roku.
Sd Kfz 234/4 (8x8) armored car from the 146th Panzer Grenadiere Regiment 25th Panzer Division, Poland, January 1945.

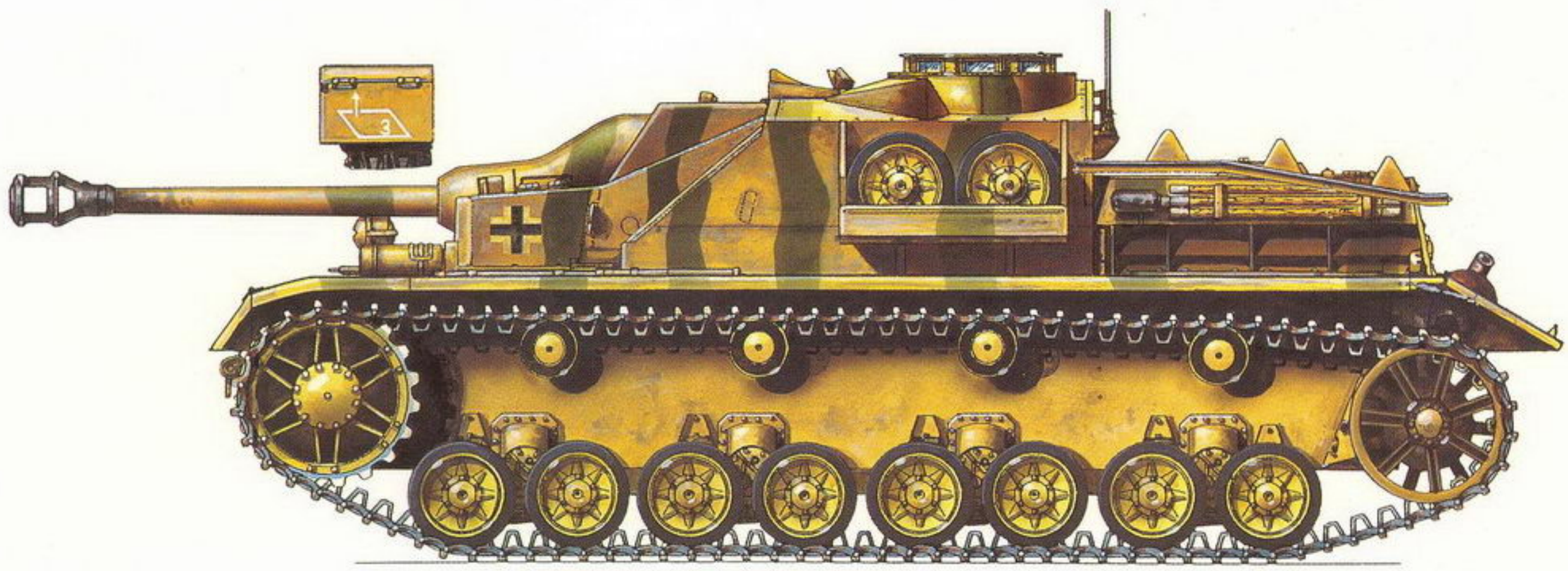

StuG IV Sd Kfz 167 z Dywizji Pancernej „Müncheberg", Berlin, kwiecień 1945 roku.
StuG IV Sd Kfz 167 assault gun from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin, April 1945.

PzKpfw V Sd Kfz 171 Ausf. G „Panther" z Grupy Bojowej „Käther", rejon Berlina, 22-23 kwietnia 1945 roku.
PzKpfw V Sd Kfz 171 Ausf. G tank from the Kampfgruppe "Käther", Berlin area, April 22-23, 1945.

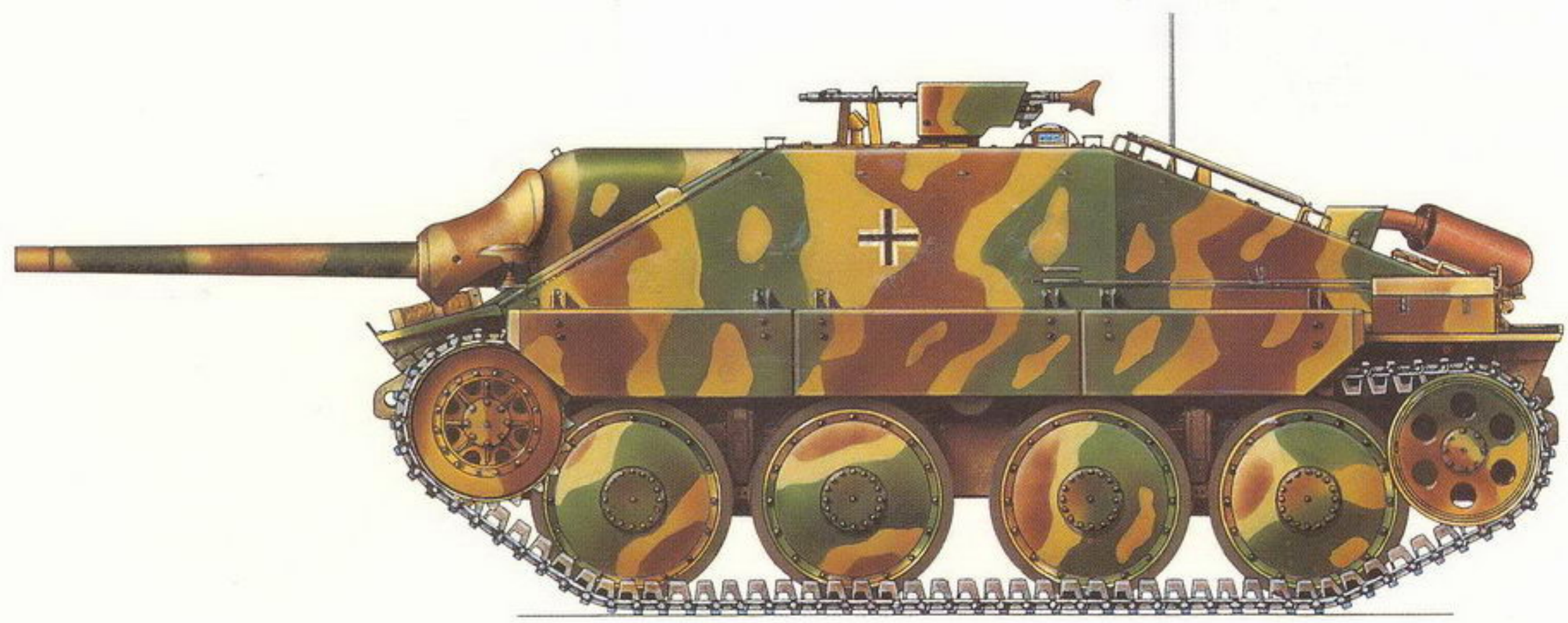

Jagdpanzer 38(t) „Hetzer" z Dywizji Piechoty „Scharnhorst", Berlin, kwiecień 1945 roku.
Jagdpanzer 38(t) "Hetzer" SP gun from the Infantry Division "Scharnhorst", April 1945.

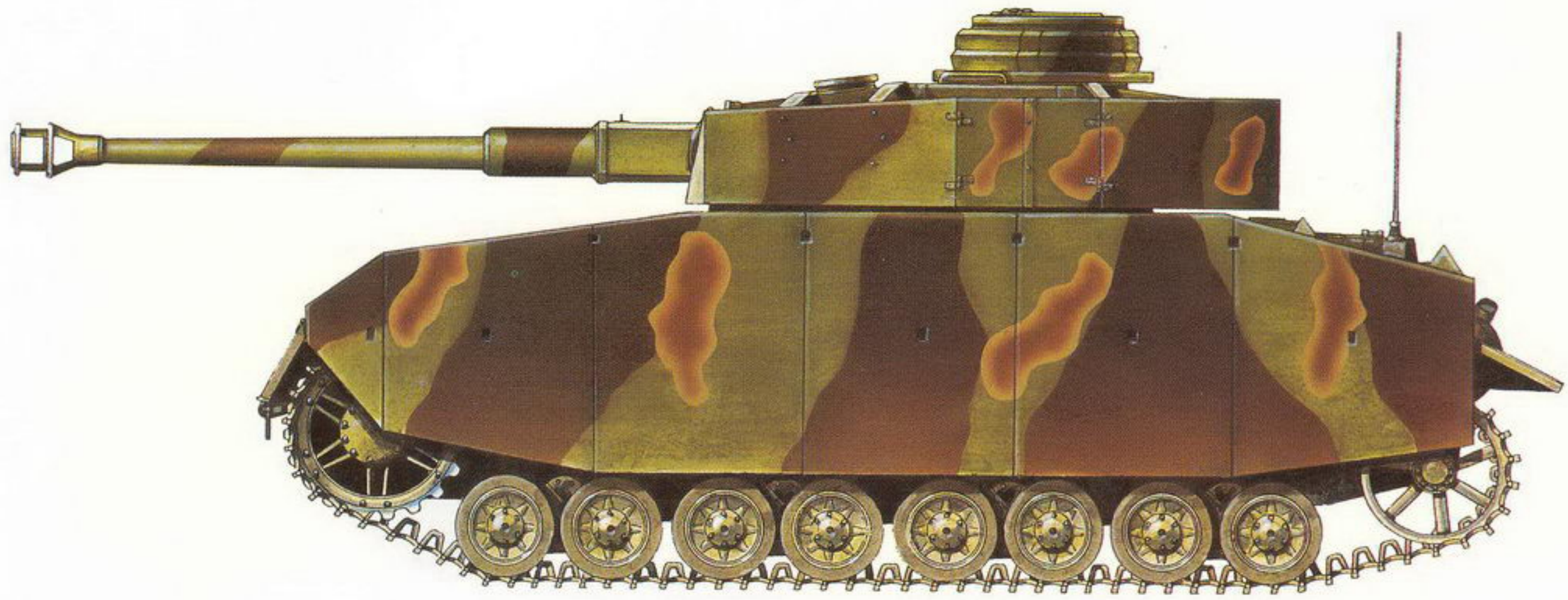

PzKpfw IV Sd Kfz 161/1 Ausf. H z Dywizji Pancernej „Holstein", front wschodni, kwiecień 1945 roku.
PzKpfw IV Sd Kfz 161/1 Ausf. H tank of the "Holstein" Armoured Division, Eastern Front, April 1945.

Sd Kfz 251/1 Ausf. D uzbrojony w działko kalibru 20 mm z nieustalonej jednostki, Berlin, kwiecień 1945 roku.
SD Kfz 251/1 Ausf. D APC armed with an 20mm gun from unidentified unit, Berlin, April 1945.

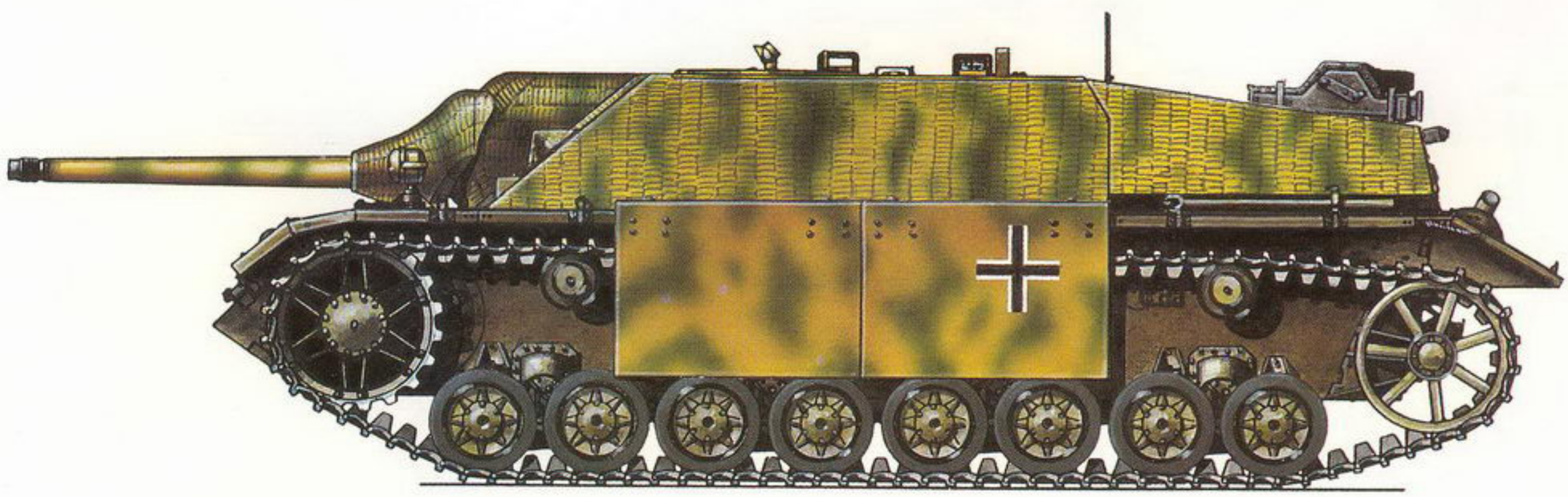

Jagdpanzer IV Sd Kfz 162 z Dywizji Pancernej „Müncheberg", Berlin, kwiecień 1945 roku.
Jagdpanzer IV Sd Kfz 162 SP gun from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin, April 1945.

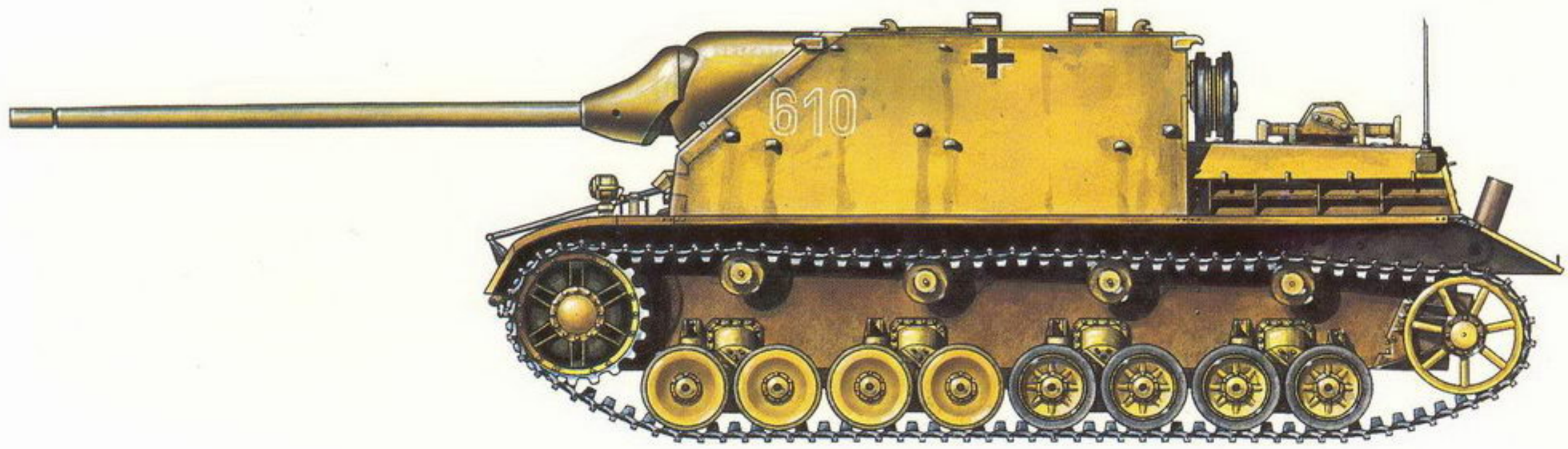

Panzer IV/70(A) z Führer Begleit Division, Czechy, kwiecień 1945 roku.
Panzer IV/70(A) SP gun from the Führer Begleit Division, Bohemia, April 1945.

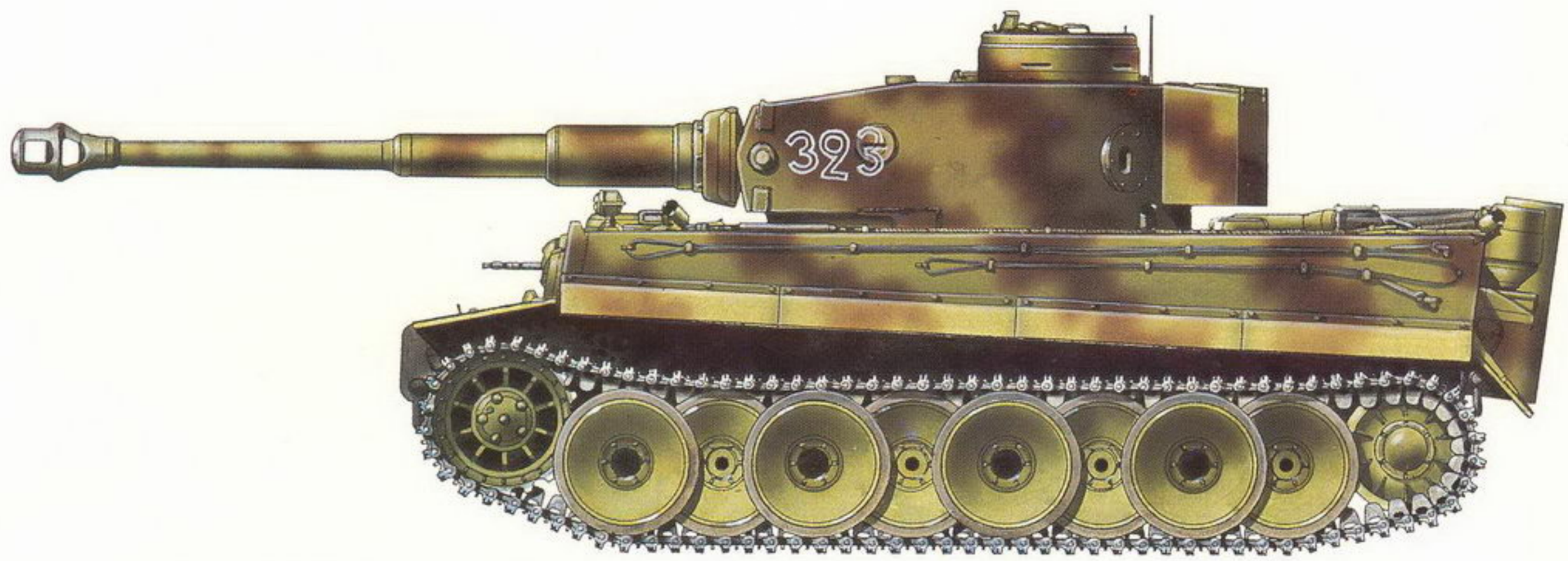

PzKpfw VI Sd Kfz 181 Ausf. E „Tiger" z Dywizji Pancernej „Müncheberg", Berlin, kwiecień 1945 roku.
PzKpfw VI Sd Kfz 181 Ausf. E "Tiger" tank from the Panzer Division "Müncheberg", Berlin, April 1945.

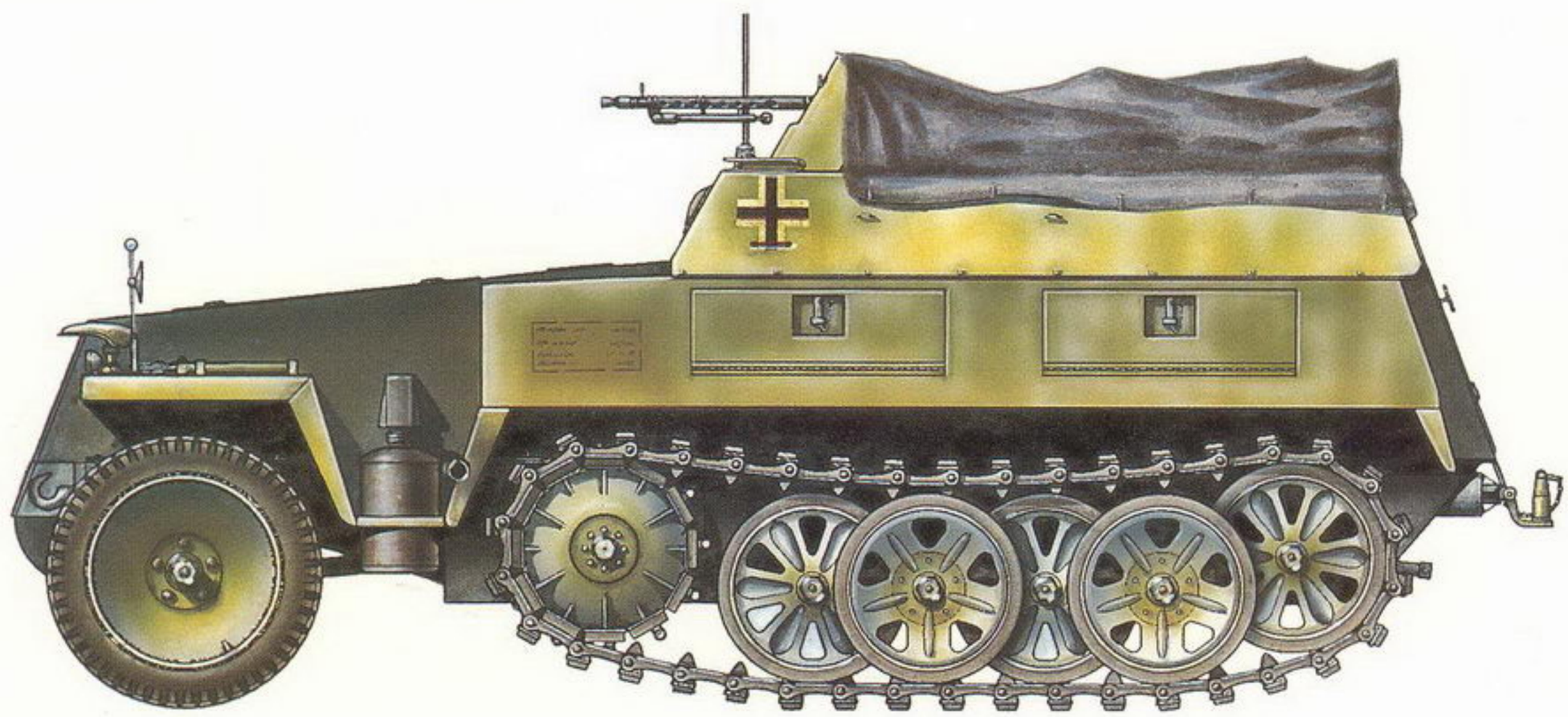

Sd Kfz 250/1 (Neu) z 25. Dywizji Pancernej, Kostrzyń nad Odrą, luty 1945 roku.
Sd Kfz 250/1 (Neu) APC from the 25th Panzer Division, Küstrin/Oder, February 1945.

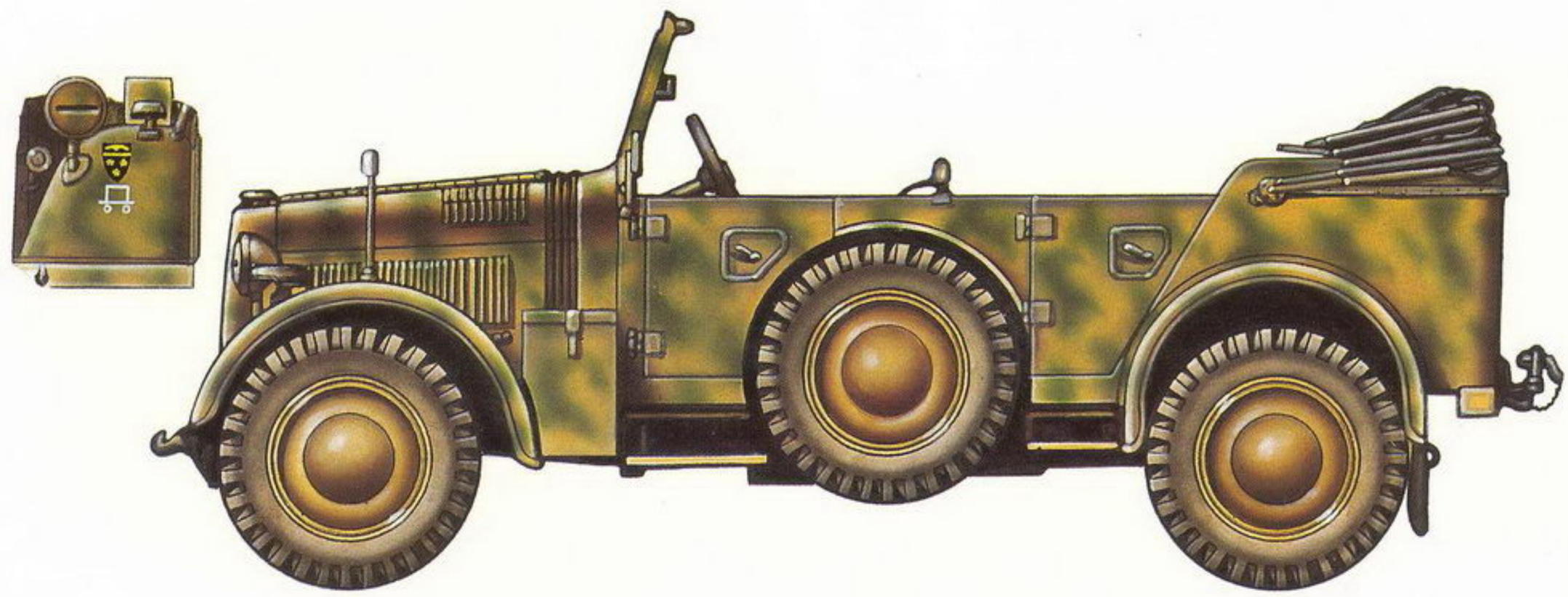

Kfz 15 z 9. Pułku Pancernego 25. Dywizji Pancernej, Morawy, maj 1945 roku.
Kfz 15 staff car from the 9th Panzer Regiment 25th Panzer Division, Moravia, May 1945.

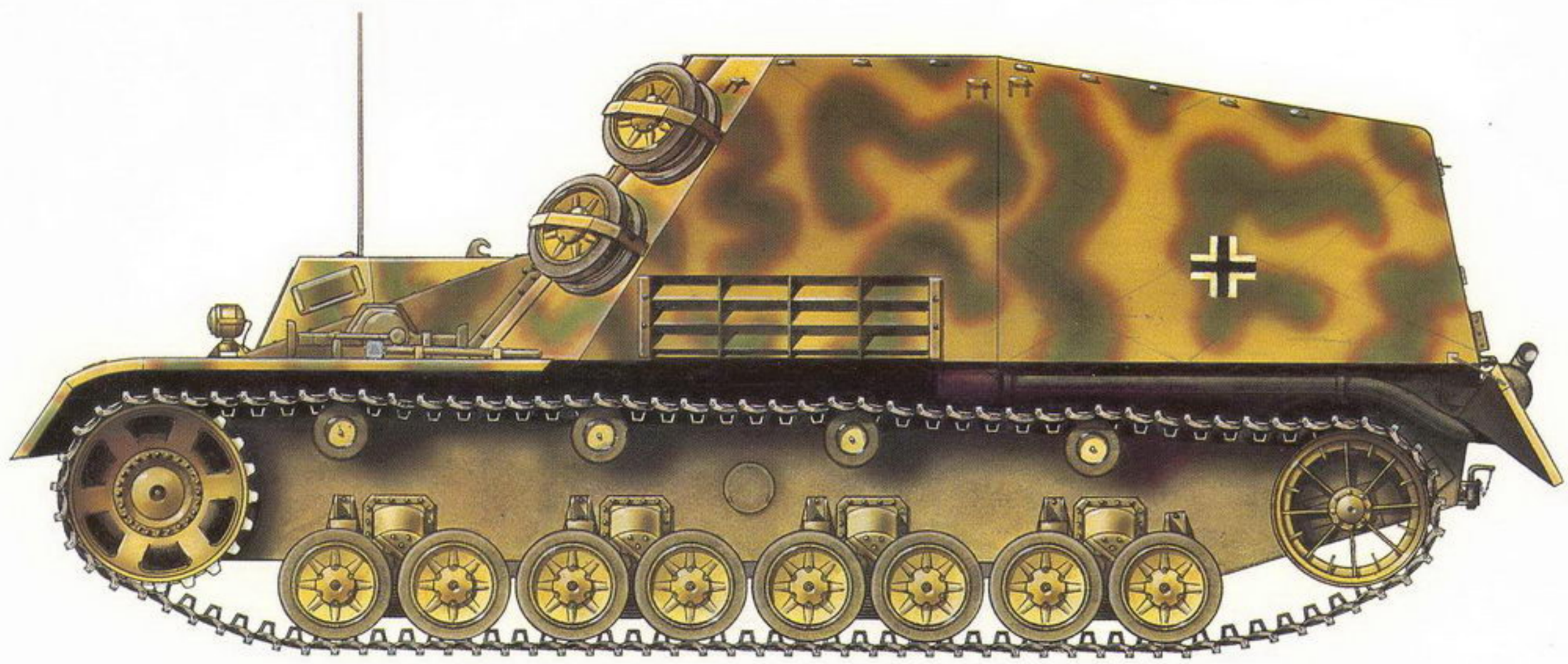

Munitionspanzer auf Gschw III/IV Sd Kfz 165 „Hummel" z 10. SS Panzer Artillerie Regiment, kwiecień 1945 roku.
Munitionspanzer auf Gschw III/IV Sd Kfz 165 "Hummel" from the 10th SS Panzer Artillerie Regiment, April 1945.

StuG 40 Ausf. G Sd Kfz 142/1 z 19. Panzerjäger Abteilung 19. Dywizji Pancernej, Polska, styczeń 1945 roku.
StuG 40 Ausf. G Sd Kfz 142/1 assault gun from the 19th Panzerjäger Abteilung 19th Panzer Division, Poland, January 1945.

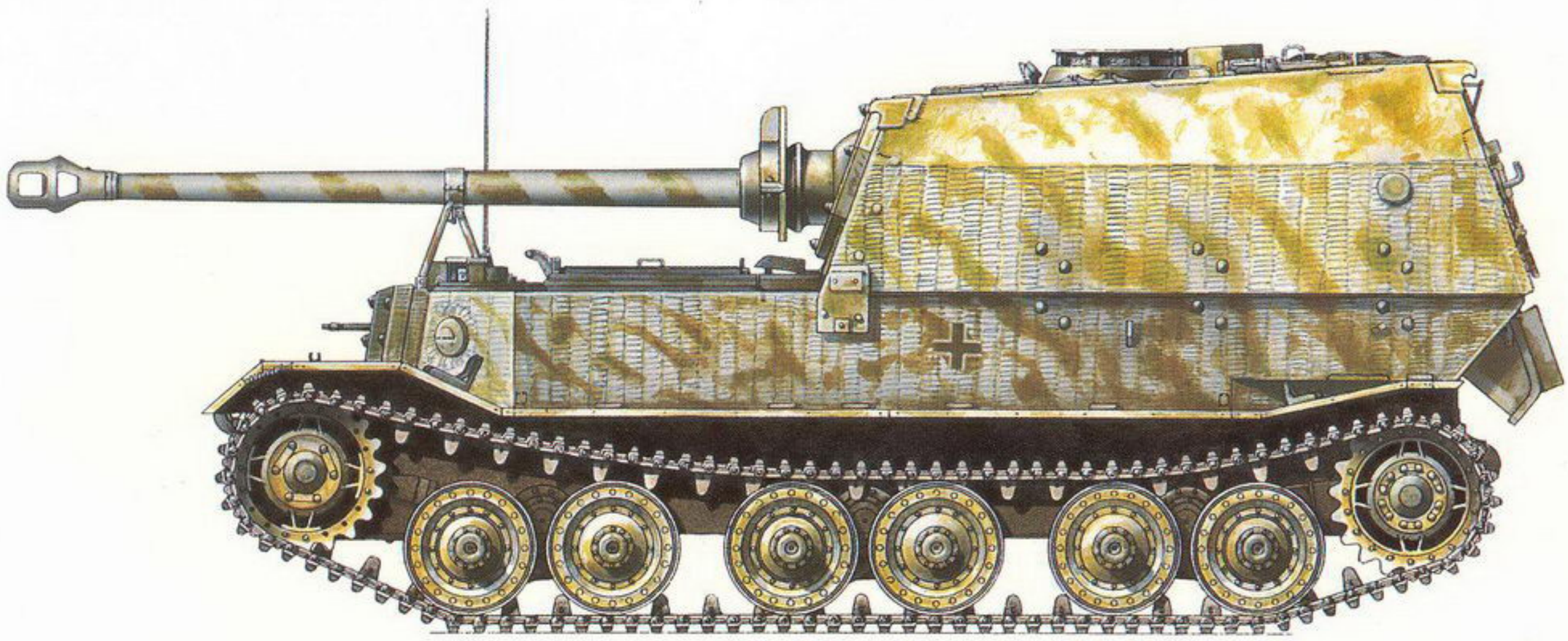

Panzerjäger „Tiger" (P) Sd Kfz 184 „Elefant" z 614. schwere Panzerjäger Kompanie., Polska, styczeń 1945 roku.
Panzerjäger „Tiger" (P) Sd Kfz 184 "Elefant" of the 614th schwere Panzerjäger Kompanie, Poland, January 1945.

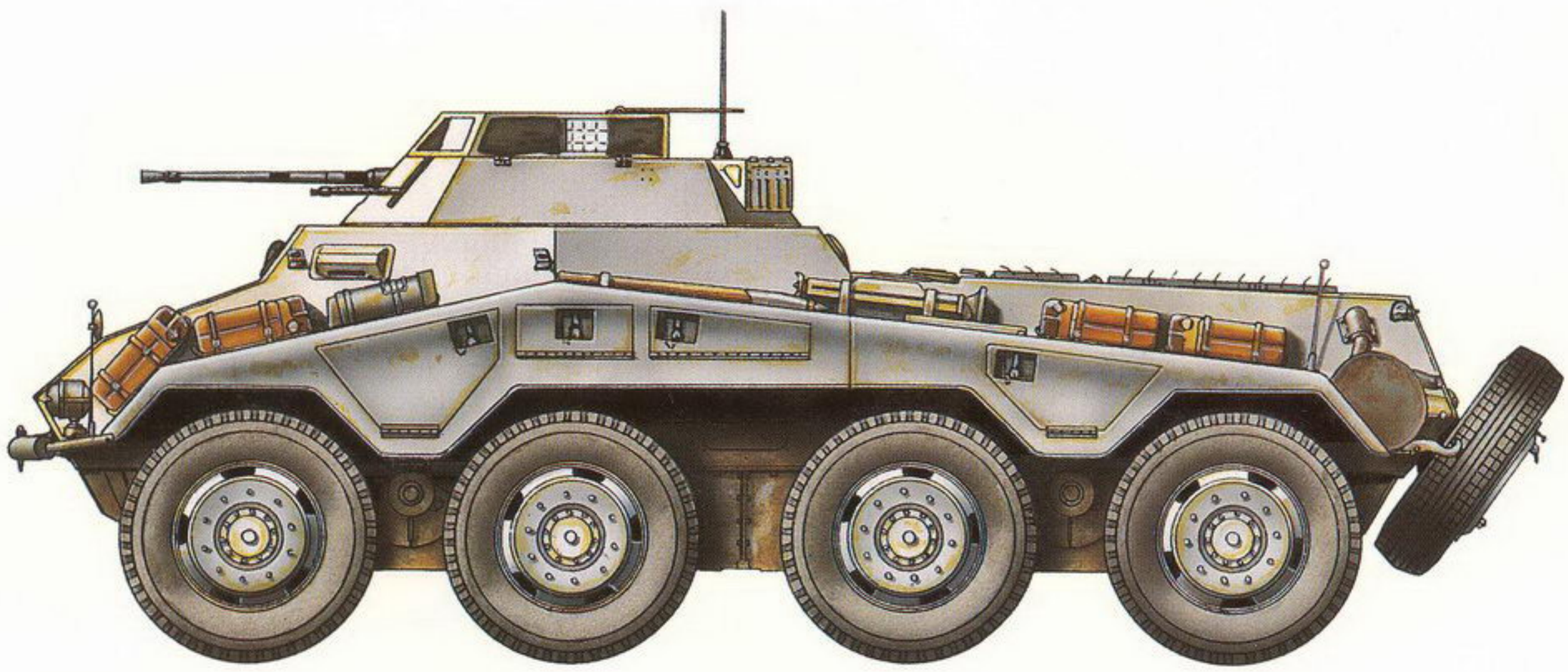

Sd Kfz 234/1 (8x8) z 25. Dywizji Pancernej, Kostrzyń nad Odrą, Niemcy, luty 1945 roku.
Sd Kfz 234/1 (8x8) armored car from the 25th Panzer Division, Küstrin/Oder, Germany, February 1945.

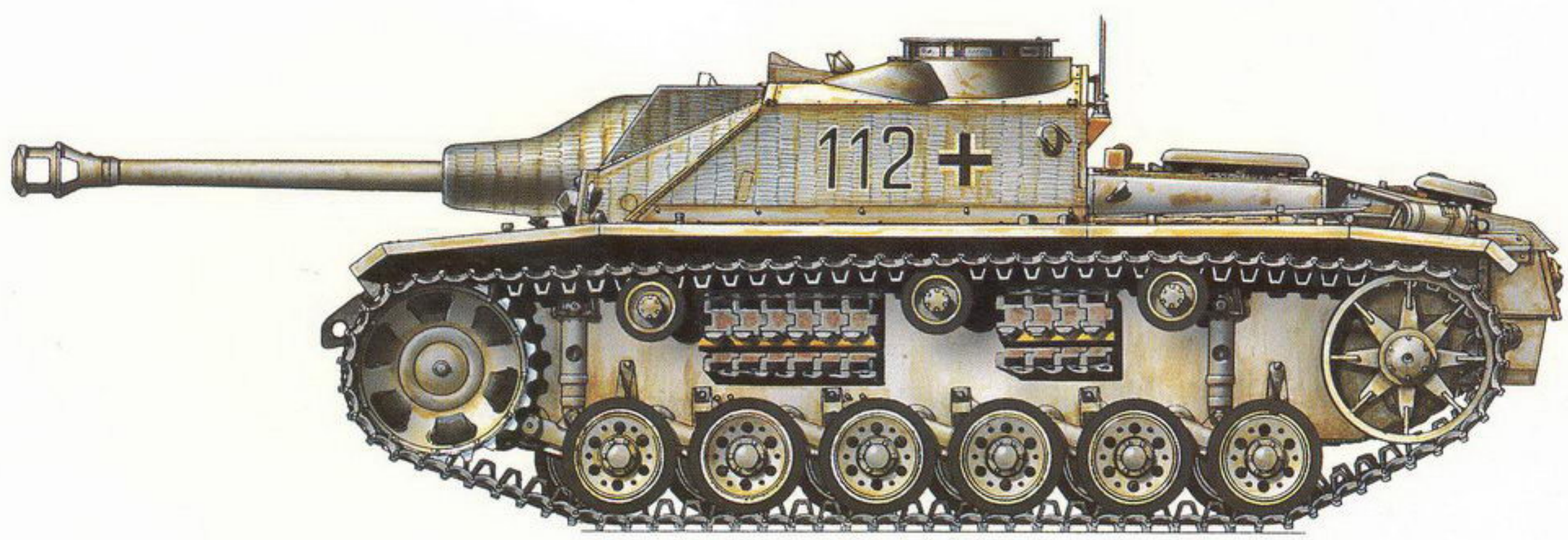

StuG 40 Ausf. G Sd Kfz 142/1 z Pancernej Rezerwy Uderzeniowej, Poznań, luty 1945 roku.
StuG 40 Ausf. G Sd Kfz 142/1 assault gun from the Sturm "Panzer Reserve" unit in Posen, Poland, February 1945.

Steyr 1500 z nieustalonej jednostki, Berlin, kwiecień 1945 roku.
Steyr 1500 truck from unidentified unit, Berlin, April 1945.

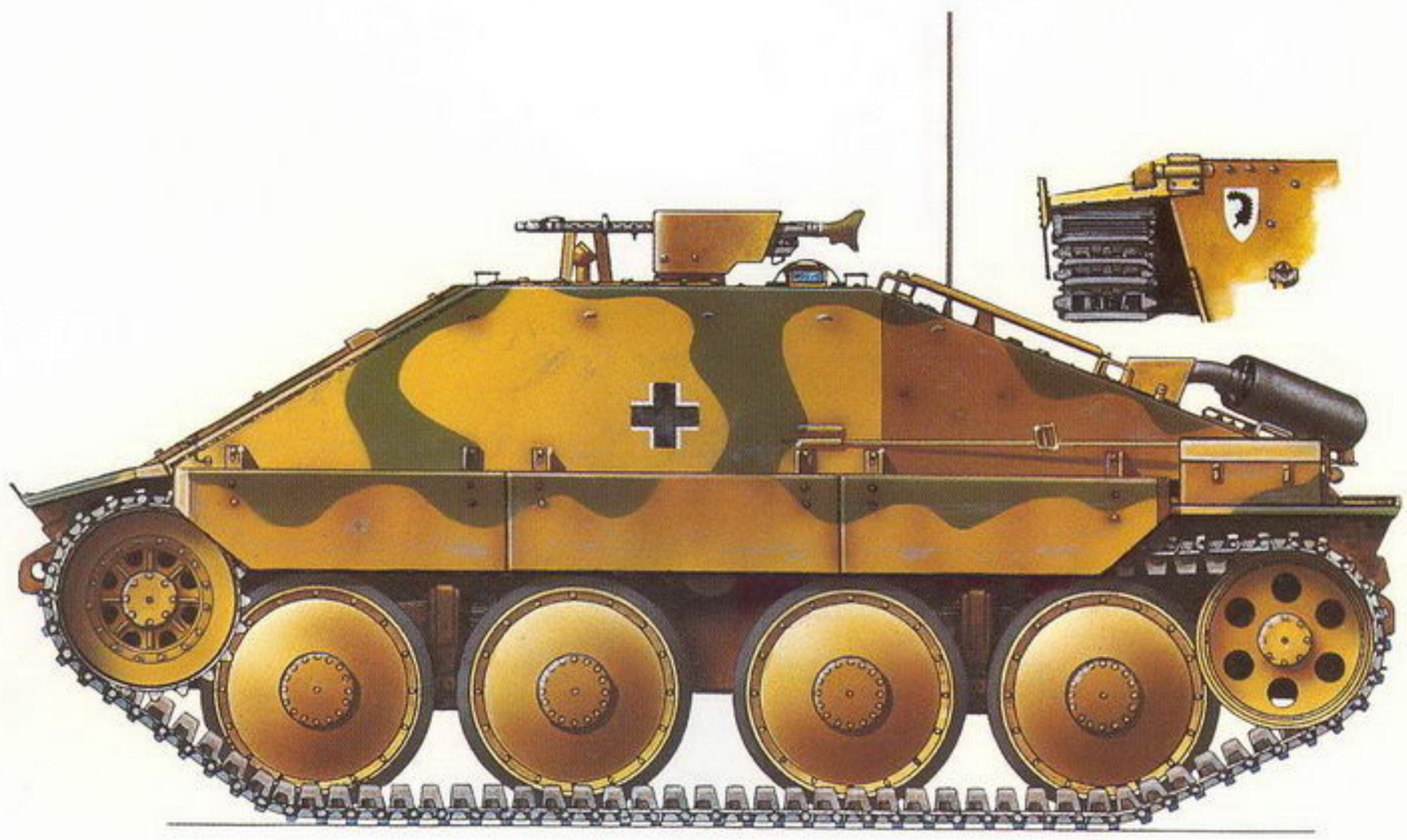

Jagdpanzer 38(t) „Hetzer" z 97. Dywizji Strzelców, Czechy, maj 1945 roku.
Jagdpanzer 38(t) "Hetzer" SP gun from the 97th Jäger Division, Bohemia, May 1945.

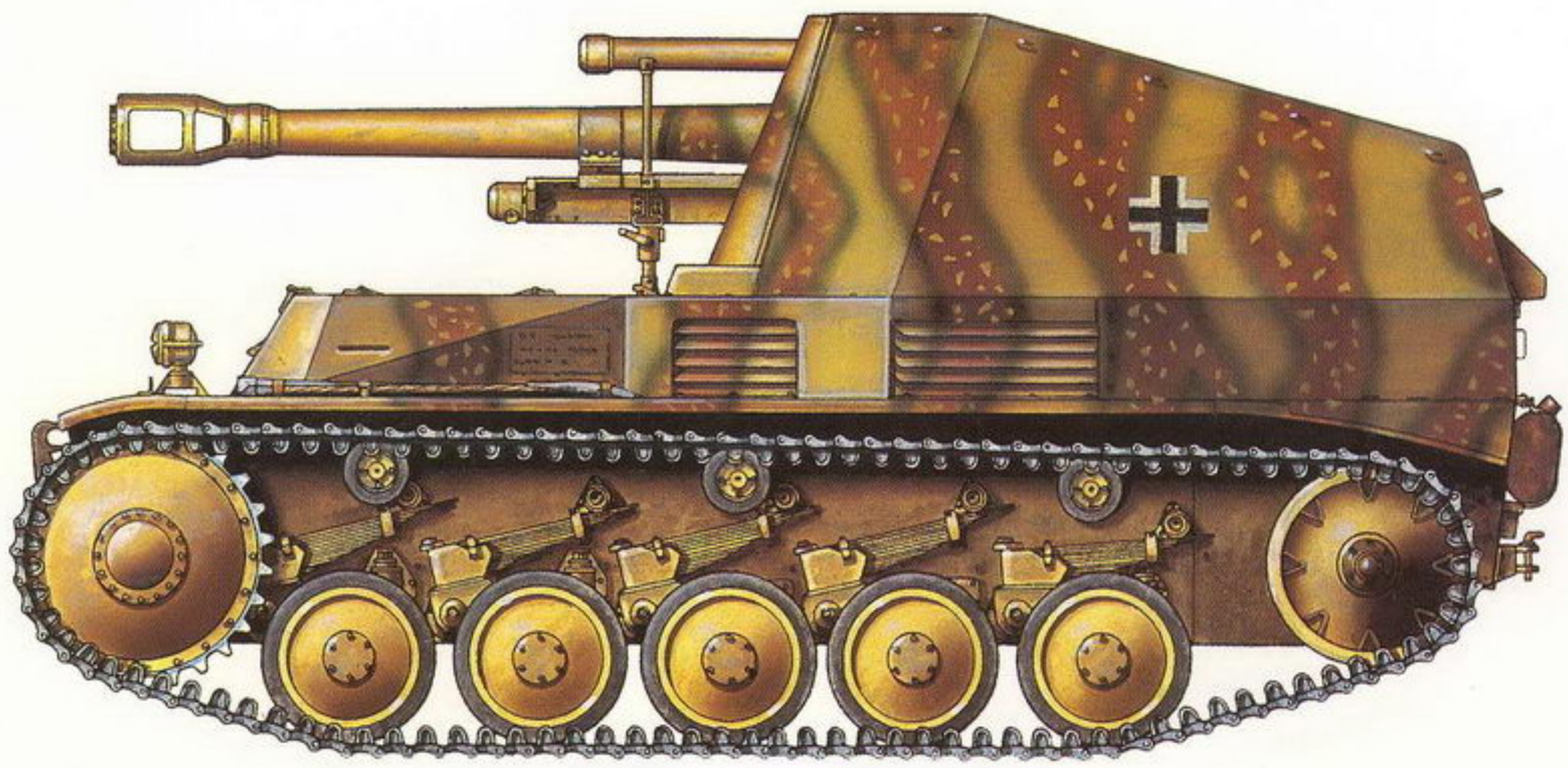

10,5 cm leFH 18/40 auf Fgst PzKpfw II Sd Kfz 123 „Wespe" z 10. SS Panzer Artillerie Regiment, kwiecień 1945 roku.
10.5 cm leFH 18/40 auf Fgst PzKpfw II Sd Kfz 123 „Wespe" SP gun 10th SS Panzer Artillerie Regiment, April 1945.

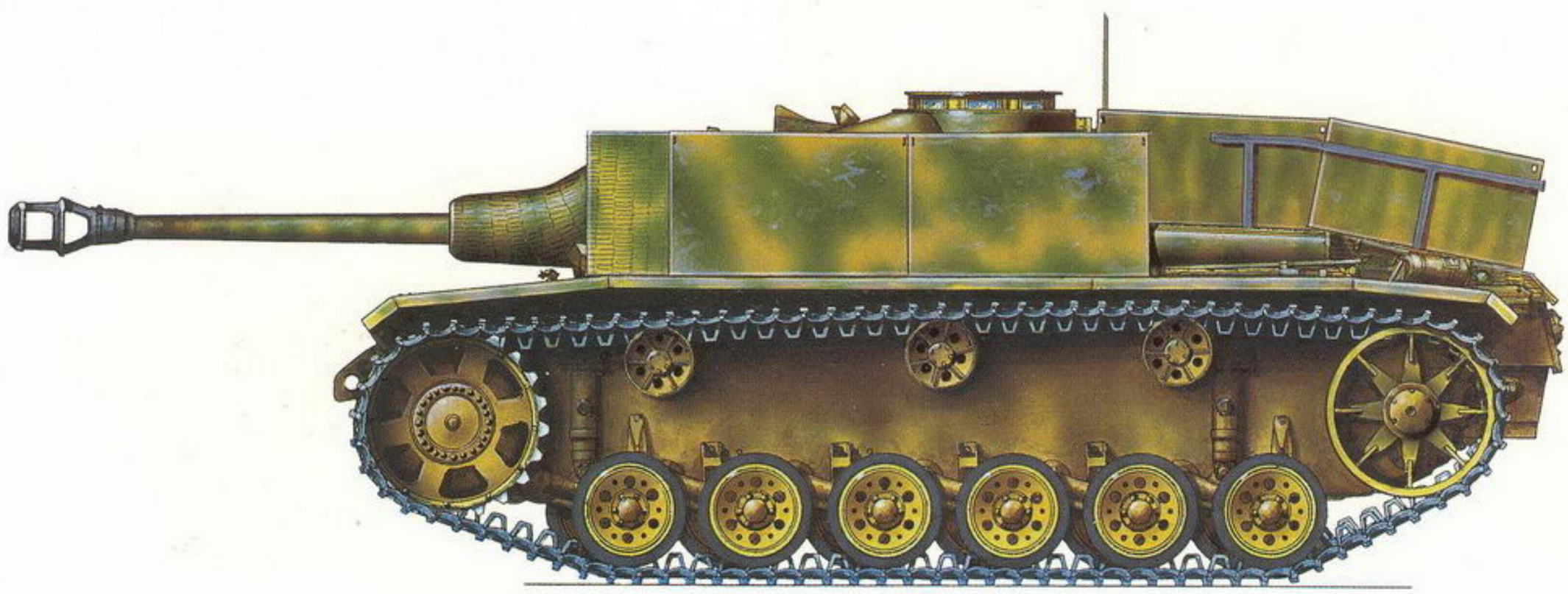

StuG 40 Ausf. G Sd Kfz 142/1 z 301. StuG Brigade, Czechy, maj 1945 roku.
StuG 40 Ausf. G Sd Kfz 142/1 assault gun from the 301st Sturmgeschütze Brigade, Bohemia, May 1945.

Panzerbefehlswagen V „Panther" Sd Kfz 268 z 22. Pułku Pancernego 21. Dywizji Pancernej, front wschodni, marzec 1945 roku.
Panzerbefehlswagen V "Panther" Sd Kfz 268 command tank from the 22th Panzer Regiment 21st Panzer Division, Eastern Front, March 1945.

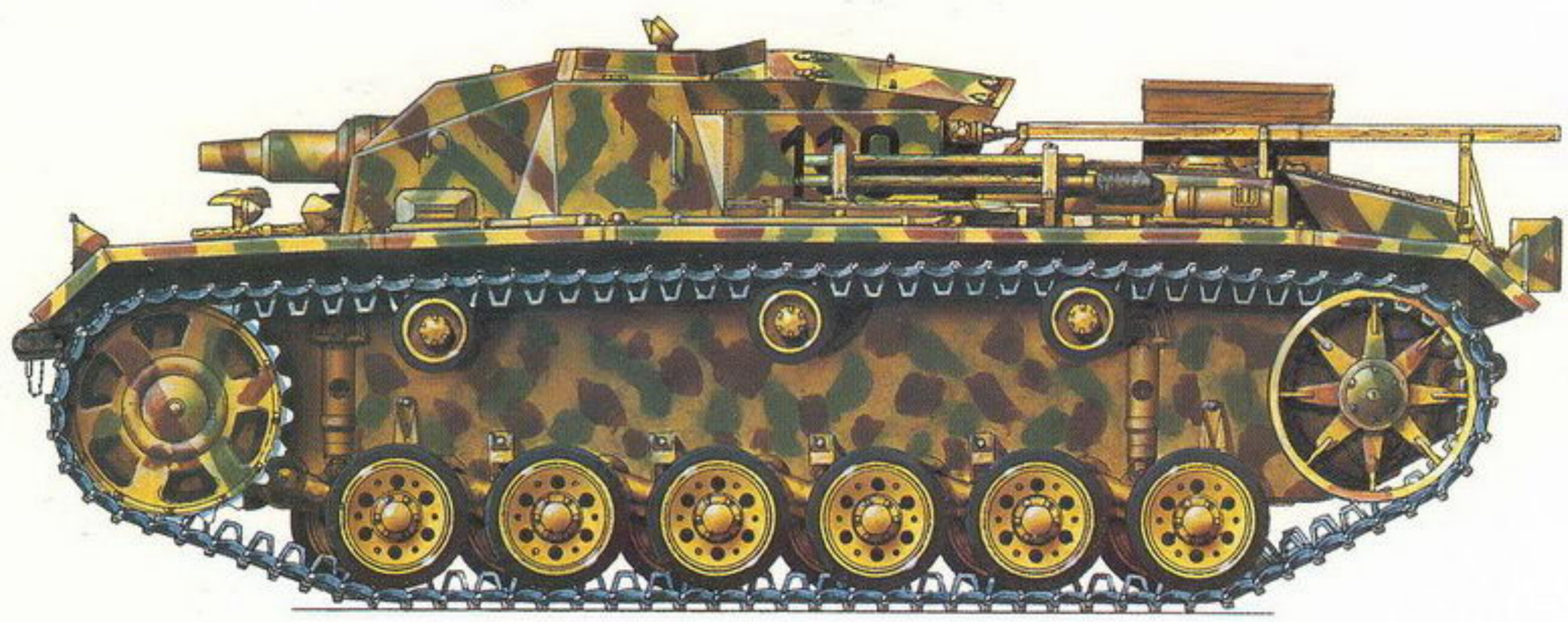

StuG III Ausf. D Sd Kfz 142 z Dywizji Piechoty „Ferdinand von Schill", 12. Armia, na zachód od Berlina, kwiecień 1945 roku.
StuG III Ausf. D Sd Kfz 142 assault gun from the Infantry Division "Ferdinand von Schill", 12th Army, west of Berlin, April 1945.

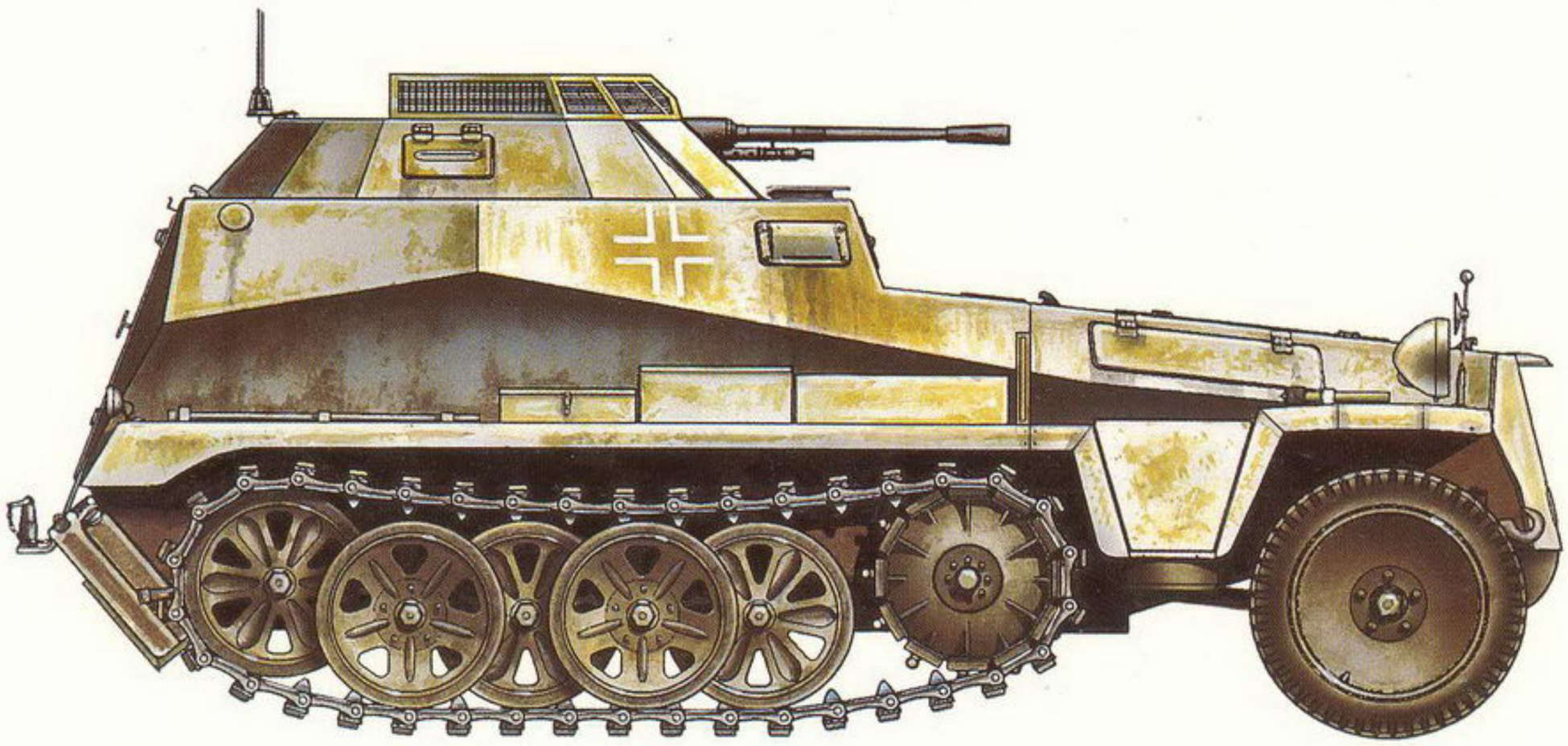

Sd Kfz 250/9 (Neu) z Dywizji Grenadierów Pancernych „Kurmark", Kostrzyń nad Odrą, luty 1945 roku.
Sd Kfz 250/9 (Neu) APC from the Panzergrenadiere Division "Kurmark" Küstrin/Oder, February 1945.

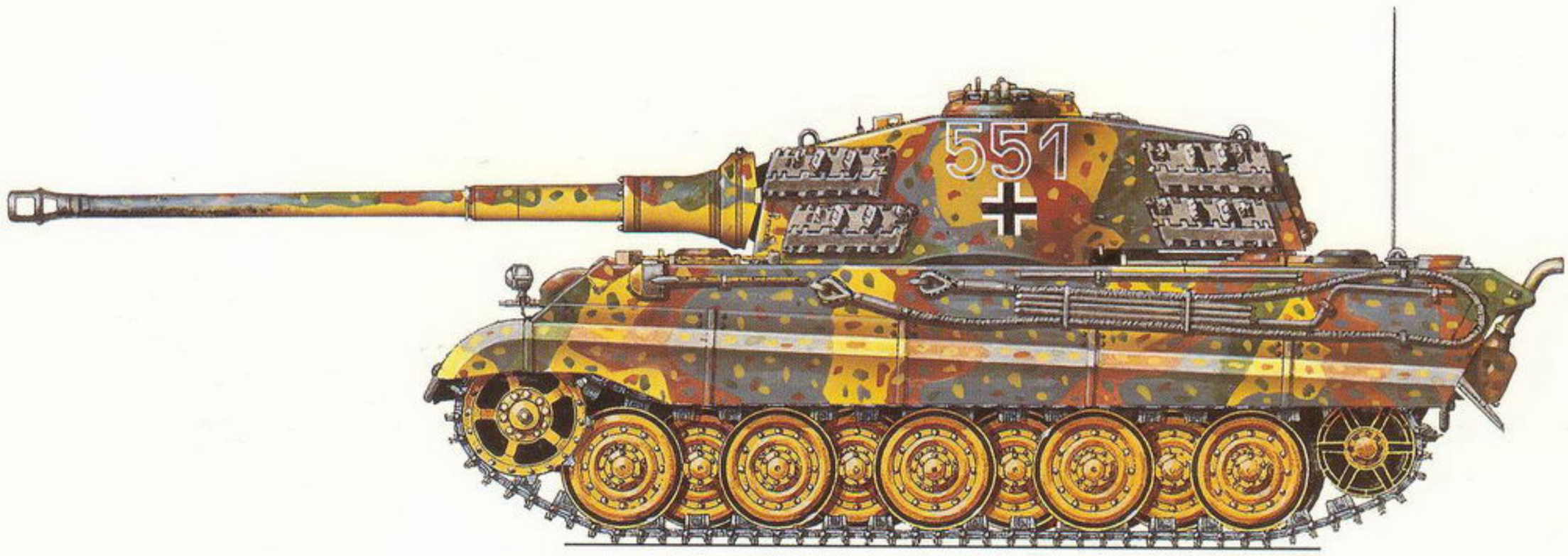

PzKpfw VI Sd Kfz 182 Ausf. B „Tiger" II z 502. SS schwere Heeres Panzer Abteilung, Niemcy, kwiecień 1945 roku.
PzKpfw VI Sd Kfz 182 Ausf. B "Tiger" II from the 502nd SS schwere Heeres Panzer Abteilung, Germany, April 1945.

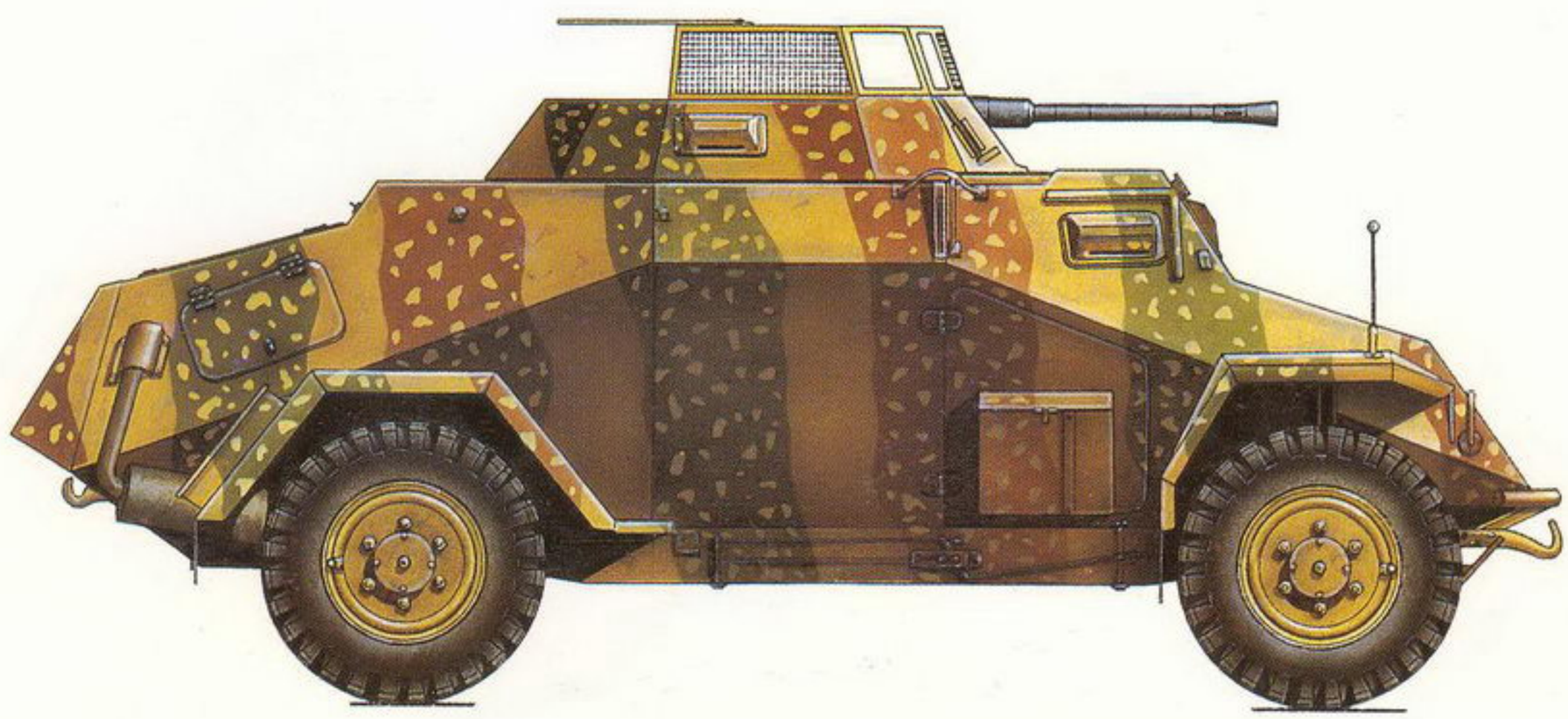

Sd Kfz 222 (4x4) z Dywizji Piechoty „Scharnhorst", Berlin, maj 1945 roku.
Sd Kfz 222 (4x4) armored car from the Infantry Division "Scharnhorst", Berlin, May 1945.

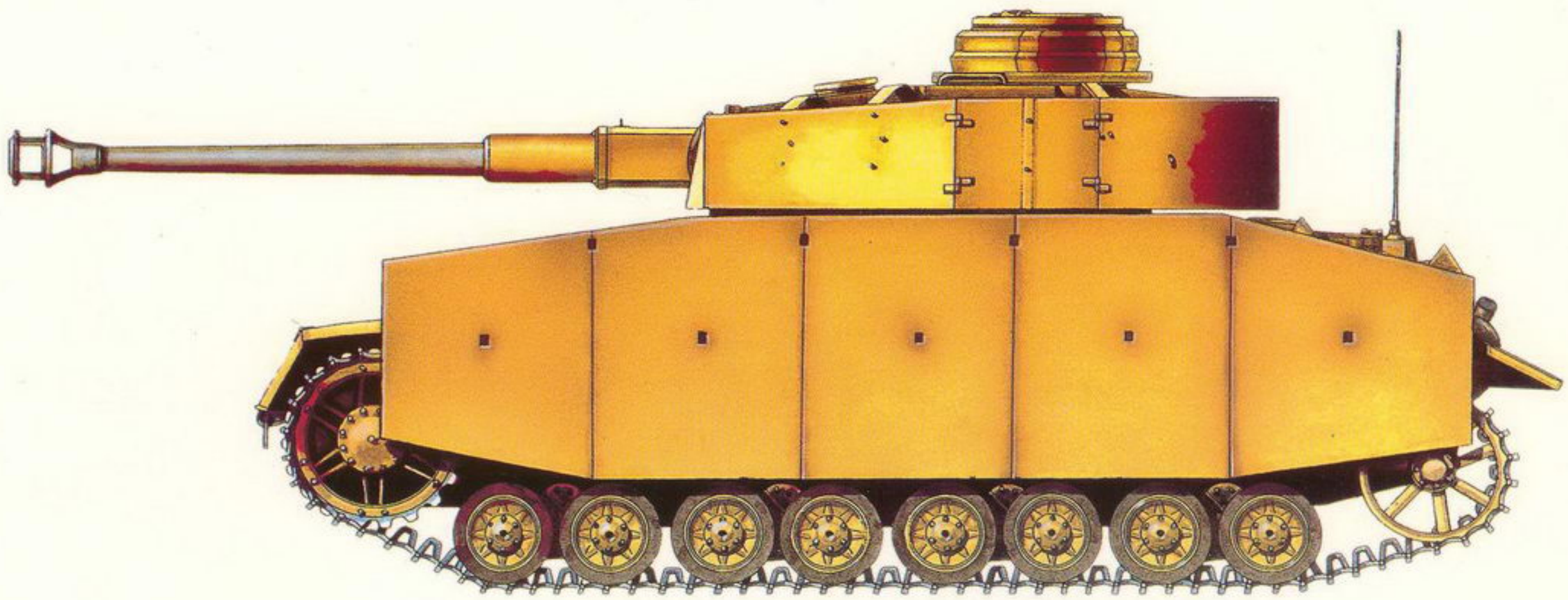

PzKpfw IV Sd Kfz 161/2 Ausf. J z nieustalonej jednostki, Niemcy, kwiecień 1945 roku.
PzKpfw IV Sd Kfz 161/2 Ausf. J tank from unidentified unit, Germany, April1945.

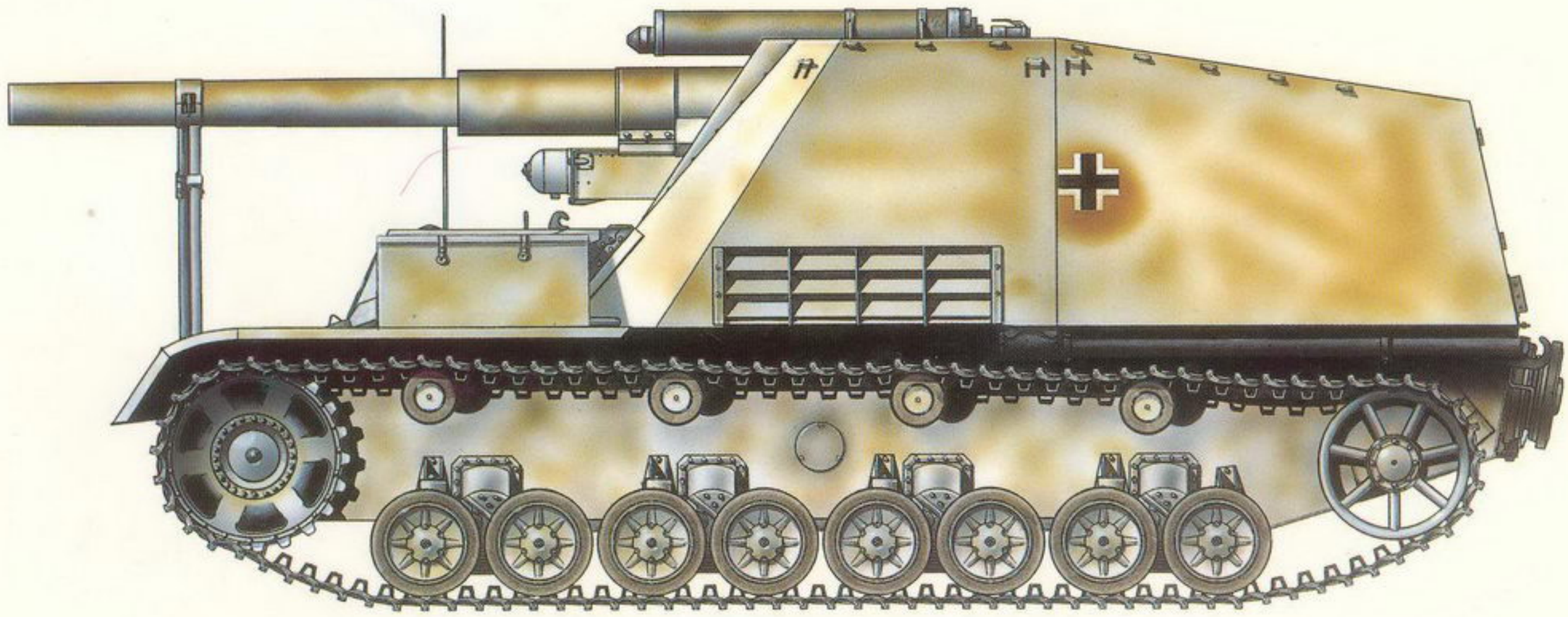

15 cm sFH 18 auf Gschw III/IV Sd Kfz 165 „Hummel" z nieustalonej jednostki, Polska, styczeń 1945 roku.
15cm SFH 18 auf Gschw III/IV Sd Kfz 165 "Hummel" SP gun from unidentified unit, Poland, January 1945.

ISBN 83-7219-184-0
9 788372 191847

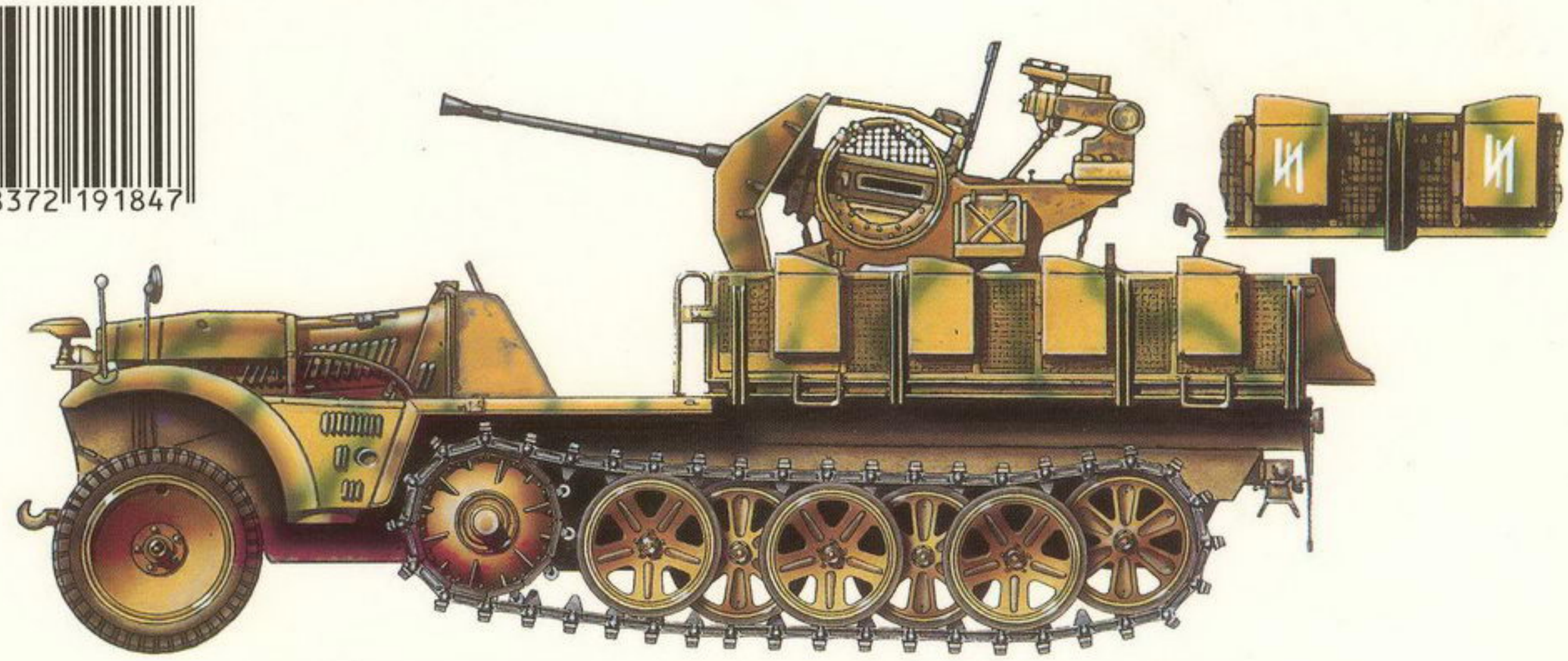

Sd Kfz 10/4 z 2. Dywizji Pancernej SS „Das Reich", Czechy, maj 1945 roku.
Sd Kfz 10/4 SP gun of the 2nd SS Panzer Division"Das Reich", Bohemia, May 1945.